

Askimsbygden

Kompendium för hembygdsundervisningen

" Utan sin historia
blir människan
anonym "

I en tid med snabba och djupgående förändringar i samhället är det lätt att tappa kontakten med den bygd där vi lever och arbetar. Vi är dock bara tillfälliga gäster på den mark som vi utnyttjar.

Hur har vår bygd kommit till? Hur såg här ut för länge sen? Vad har hänt i vår bygd? Hur levde människorna?

Hur hade man det när Askimsbygden ännu var ett u-land? Dessa frågor och kanske några till har jag försökt besvara i detta kompendium.

Materialet kan fördjupa din egen kunskap, men viktigare ändå är att du förmedlar lämpliga bitar av det till dina elever. Litteraturanvisningar efter kapitlen kan ge dig ytterligare inslag i den fascinerande väv som Askimsbygdens historia utgör.

Här finns stoff för låg-, mellan- och högstadiet. Av tradition har vissa kursavsnitt hört till bestämda årskurser, men så måste det naturligtvis inte vara. Var och en ska givetvis utnyttja det material som just då passar i undervisningen.

Ett varmt tack till Åke Berg, som påbörjade arbetet med ett kompendium för hembygdsundervisningen för många år sen. Delar av hans text och många av hans bilder ingår. Tack också till Hembygdsföreningens ordförande Olle Goës för teckningar och hjälp med arkivmaterial.

Askimsbygden, april 1980

Karl-Östen Sjöholm

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

Berg och jord	1
Istiden	3
Forntiden, stenåldern	11
bronsåldern	16
järnåldern	23
Människorna bakom föremålen	30
Historiens gång	33
Byar och hemman	50
Skogen genom tiderna	53
Två Askimsbeskrivningar, Barchaeus	56
Hällström	60
Liv, leverne och arbete. Jordbruk	65
Kvarnar	66
Fiske	68
Båtbygge	69
Trätoffeltillverkning	70
Skrapning avbergmossa	70
Vagnmakeri	71
Smuggling	72
Tomtförsäljning	75
Sommargäster	75
Att färdas	77
Askims kyrkor	81
Skolor	84
De gamla berättar	85
Ordspråk och talesätt	95
Ortnamnen i Askims socken	97
Botaniskt värdefulla områden	100
Sjöar och vattendrag (karta)	104
Djurlivet, några värdefulla områden	105
Sandsjöbackareservatet (karta)	106
Malmska valen	107
Askims hembygdsförening	109
Folkmängden 1750-1980	112
Bilden av människan i naturen	113

Berg och Jord

I större delen av Sverige består berggrunden av gnejs eller granit. Ett gemensamt namn för dessa bergarter är urberg. Som framgår av namnet är de båda bergarterna mycket gamla. Man anser att de västsvenska gnejserna är ca 1.600 miljoner år gamla, medan graniten bildades för ca 900 miljoner år sedan. (Jämför med åldern på vårt jordklot: 5.000 miljoner år).

Både Askimsbygden och stora delar av V Frölunda har granit i berggrunden. Nästa gång du åker till Frölunda torg och har den stora Frölundarondellen i ryggen, titta då på bergskärningen S om Frölunda kyrka. Man ser bra hur den grå graniten där spruckit rätvinkligt och med stora plana ytor.

(Stenhuggeri var förr en viktig näringsgren i Frölunda).

Askimsbygdens östra delar är i stor utsträckning uppbyggda av granit av annorlunda struktur, s.k. Askimsgranit. Granit innehåller mineralen kvarts, fältspat och glimmer, och kristallerna ligger tätt fogade intill varandra utan bindemedel och utan bestämd ordning.

Gnejs har samma mineraler som granit, men mineralkornen är ordnade i lager (skiffrig struktur) och sammansättningen kan i övrigt vara mycket varierande.

Askimsbygdens gnejs är inte av någon enhetlig typ. Den är i allmänhet en grå järngnejs (rik på glimmer), och den kan ibland innehålla stora kristaller av fältspat (ögongnejs).

I sydöst mellan Ambjörnhagen och Lindomevägen finns ett stort område med dioritisk ambibolit - en vulkanisk bergart, mycket hård och motståndskraftig. Den innehåller kalk, och växtligheten blir därför på dessa ställen helt annorlunda och mycket rikare än på gnejsgrunden. Ofta kan man just av växtligheten sluta sig till att berggrunden består av diorit.

Se t.ex. runt den höga bergknallen S om Årekärrens lund.

Diabas är en vulkanisk bergart som trängt upp i sprickor i gnejsberget. Dessa diabasgångar kan man ibland följa kilometervis i terrängen och oftast lägger man märke till dem genom att gången är urgröpt av vittring. Bredden kan variera mellan några decimeter och flera meter. I en av de allra största gick till för några år sedan vägen mot Årekärr.

Du kan bekvämt se den till vänster från vägens nya sträckning om du åker ca 150 m österut från den stora transformatorstationen.

Gnejsmassiven har en gång nått en mäktighet av flera tusen meter i västra Sverige. Men genom årmiljonerna nöttes dessa massiv ner till en i stort sett plan urbergsplatta, ett s.k. peneplan. Och under istiderna blev denna avslipning ännu mer markerad.

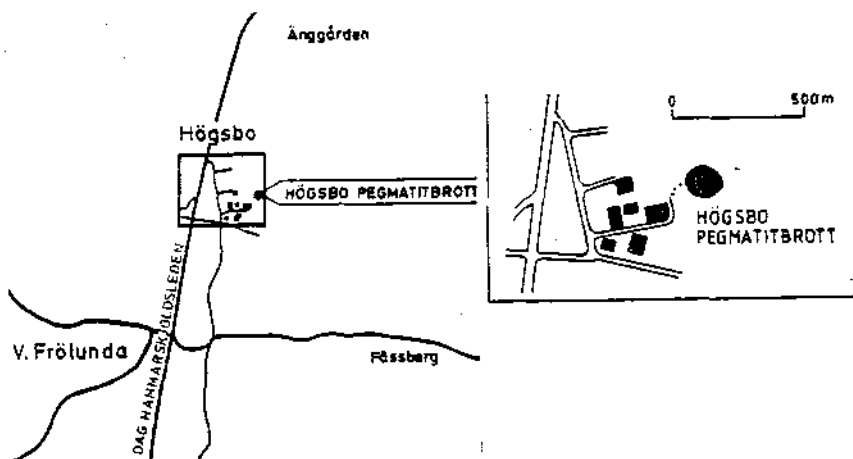
Berget vid Askims kyrka (vid Hovåsmossen) är 96 m.ö.h. och den högsta toppen, mellan Asjön och Fisjön, är 118 m.ö.h.

Står man på någon av dessa toppar med ryggen åt havet, så märker man att det finns faktiskt inga markerade höjder åt något håll - peneplanet! Däremot ser man ju - åtminstone inom närmaste synhåll - att berggrunden är genomdragen av dalgångar, sprickdalar, i olika riktningar.

Om du är intresserad av bergarter och mineral, bör du göra ett besök vid Högsbo pegmatitbrott, numera nedlagt och fredat (stenplockning tillåten).

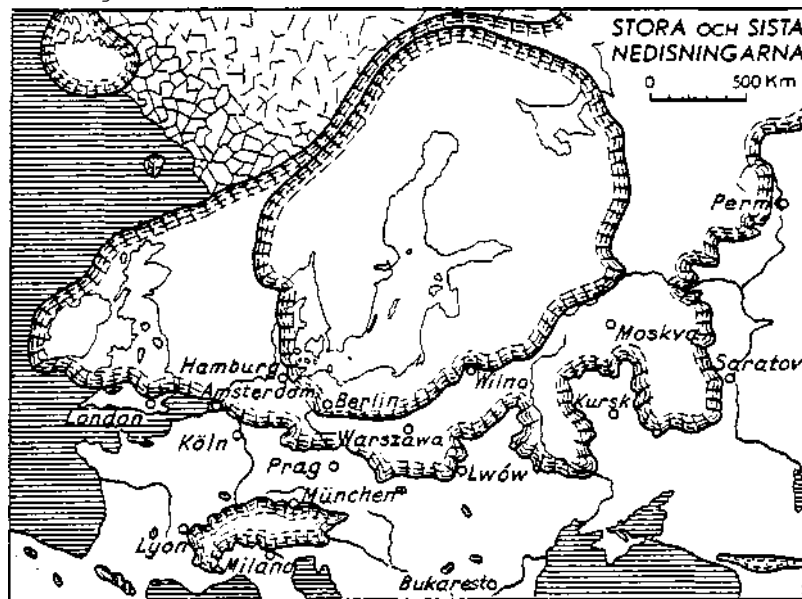
Här kan man finna följande mineral:

Kvarts, kalifältspat, plagioklas, muskovit, flusspat, beryll, granat, apatit, columbit, manazit.

Istiden

Minst tre istider har drabbat norra halvklotet under den senaste geologiska tidsåldern. Nr två av dem var mycket omfattande. Den sista - eller ska vi kanske säga den senaste började för ca 70.000 år sedan. De isfria perioderna har varat 10.000 á 15.000 år. Dags för nästa istid?

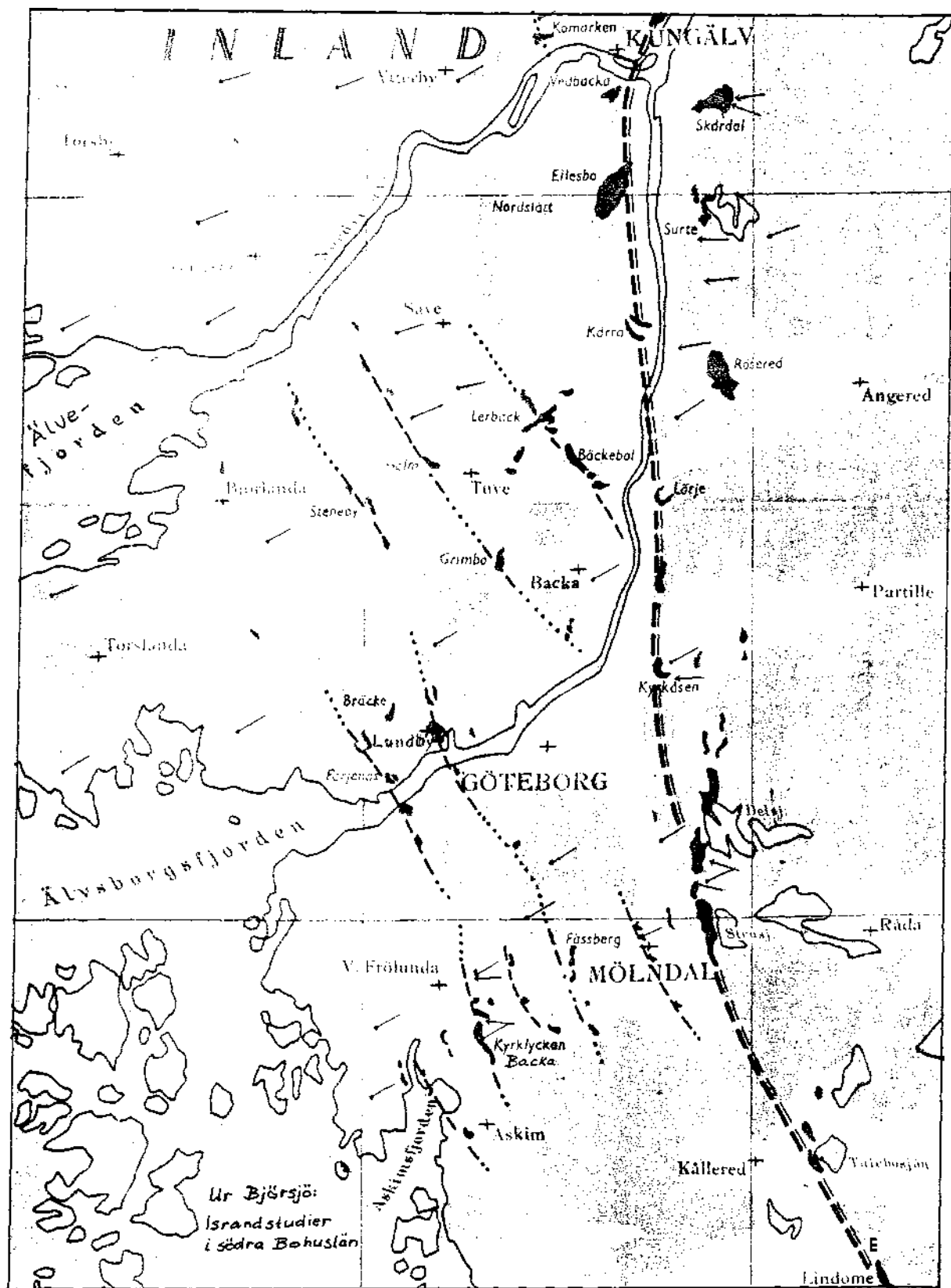

Om orsakerna till istiderna vet man inget säkert, men man har bl.a. gissat på variationer i solens strålningsintensitet och på rubbningar i atmosfärens kolsyrebalans.

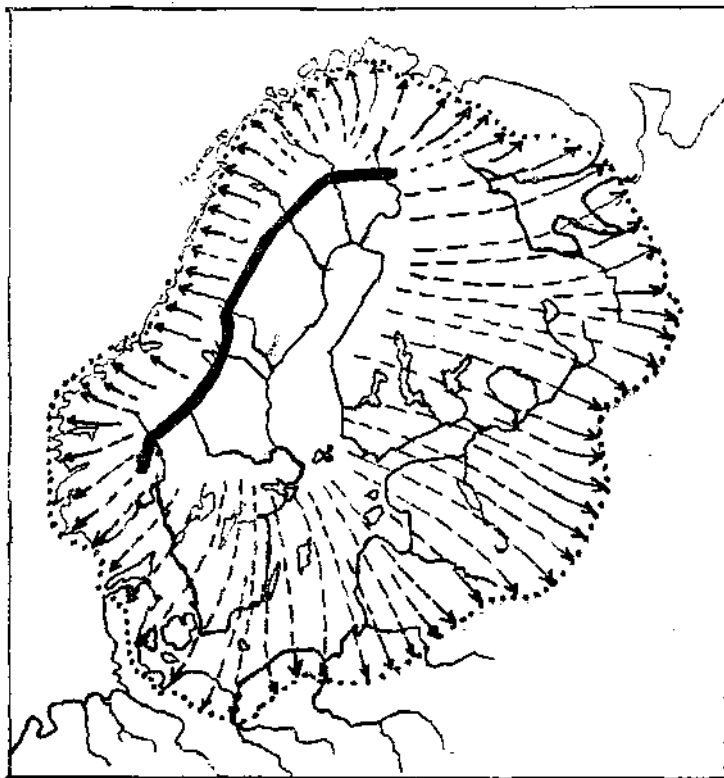
Istäcket växte så småningom till en mäktighet av flera tusen meter, och denna väldiga isklump tyngde ner jordskorpan, som mest 284 m vid Bottenviken.

För troligen ca 15.000 år sedan började klimatet bli mildare igen och isens avsmältningsrand drog sig norröver.

På Hönö och Öckerö ligger stora ändmoränvallar. Där befann sig iskanten år 10.700 f Kr. På kartan sid 4 ser man några lägen där isranden blivit stående och där det därför avlagrats isälvsgrus och morän - vid Hovås golfbana och från Trollåsen till Backa. Men det stora stilleståndet skedde utmed den dubbelstreckade linjen, som markerar läget för den s.k. Göteborgsmoränen. Längs med denna linje finns bl.a. de

== Iskantens läge (Göteborgsmoränen) år 10.050 f Kr.
 Grått område > 60 m ö. h.
 Svarta fläckar: Isälvsavlagrad morän.

Landisens utbredning och rörelseriktningar under den sista nedisningen. Istäcket var mäktigast över trakterna kring Bottniska viken. Den tjocka svart linjen markerar isdelaren, dvs det område varifrån isen "flöt" ut i alla riktningar. Lägg märke till att det fanns isfria kustområden i norr och nordväst.

väldiga grusåsarna vid Stensjön i Mölndal, vid Stora

Delsjön, vid Ellesbo S om Kungälv och vid Dösebacka N om Kungälv. Göteborgsmoränen är daterad till omkring år 10.050 f Kr.

När vi vet att isranden befann sig vid Hönö 650 år tidigare, kan vi räkna ut att isranden drog sig tillbaka i genomsnitt 30m årligen. Istäcket var troligen endast ca 100m tjockt i slutskedet. Vi vet alltså att våra kustområden började bli isfria för ca 12.000 år sedan. Men det tog 6.000 år till innan det svenska landområdet var fritt från isen, och endast smärre isområden i fjällen fanns kvar.

Isen var oerhört tung. Den gled sakta söderut, ständigt påmatad med nytt snö- och ismaterial norrifrån. Isens tryck och rörelse betydde ett våldsamt slitage på berggrunden.

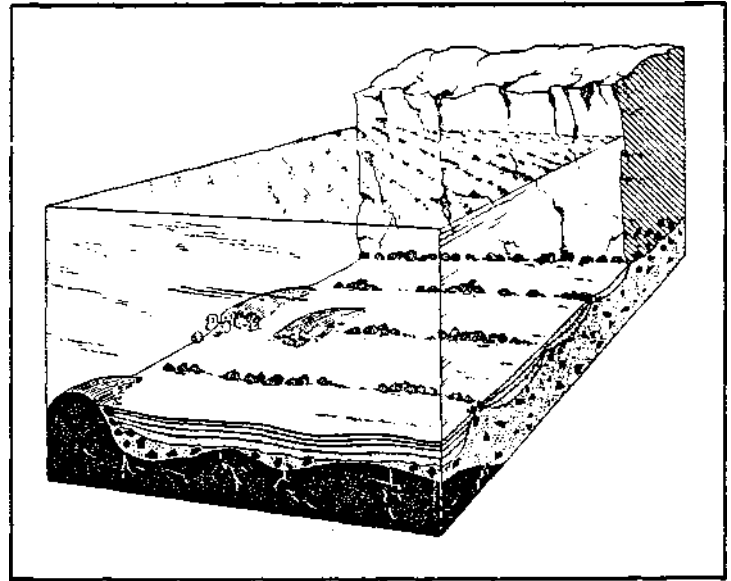
Den utsattes för krossning, målning och räffling. En stor mängd av krosset följde med isen mot söder och blev liggande vid iskanten. Vid tillfälliga framryckningar föstes materialet ihop till ändmoränvallar. Dessa ligger alltså alltid parallellt med iskanten (se kartan sid. 4).

Stenmaterialet är oftast slipat och rundat av slitaget mot berggrunden.

Men materialet från den krossade och avhyvlade berggrunden togs omhand även på ett annat sätt.

Blockdiagram som visar hur ändmoränryggar och lerlager kommit till.

Ur Königsson - Frängsmyr:
Istid - nutid - istid.

Smältvattnet, som rann genom sprickor ner till tunnlar under isen och ut mot havet, samlade sig till mäktiga isälvar.

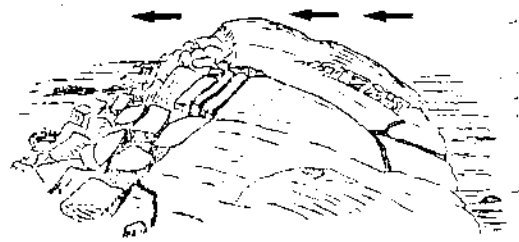
Dessa förde med sig en mängd fast material, rundslipat av den våldsamma nötningen. Vid älvens mynning stannade först det tyngsta, block och stenar, längre bort fördes grus och sand, och de lätta lerpartiklarna höll sig svävande i vattnet tills strömmen helt avtagit. Mycket ofta kan man i isälvsgrus urskilja lager med olika grovt material. Det grovkornigaste har avlagrats under sommaren, då avsmältningen gick snabbast och stora mängder smältvatten rann mot havet.

Leran som avsattes på botten av ishavet här på Västkusten är vanligtvis helt homogen. På grund av vattnets salthalt bildades inga årsvarv. I östra Sverige finns däremot ishavs- lera med tydlig års-struktur, den s.k. varviga leran. Det är genom att räkna årsvarven i den på hundratals olika platser som man har kunnat exakt beräkna hur lång tidens isen behövde för att smälta av.

Klippblock som släpades med under isen gjorde märken i hållarna, s.k. isräfflor. Dessa räfflor ger utmärkta anvisningar om i vilken riktning isen rörde sig. En kontroll med kompass ger oss för Göteborgstrakten beskedet: huvudriktning ONO - VSV. Men man kan hitta ganska stora avvikelser från denna riktning - ända upp till 30°. På många hållar finns tom korsande räfflor. Avvikelserna kan bl.a. bero på att isen under avsmältningsskedet, då var tunnare, ofta följde de stora dalstråken eller vek av runt uppskjutande bergknallar. Om man jämför djup och slitage på de olika räfflorna kan man i allmänhet avgöra vilka som är de äldsta.

Läsida

Stötsida

Pilarna anger isens rörelseriktning.

Hällar med isräfflor är alltid välslipade och avrundade, men åt VSV är de brantare, kantigare och ojämnare. Man talar om hällens stötsida och läsida.

Det är i allmänhet ingen idé att leta efter räfflor på lavbevuxna hällar av bergens höjdparter. Lavarnas ämnesomsättning får berget att vittra. Leta i stället där en berghäll nyss frilagts från ett skyddande jordlager eller i närheten av havsstranden. Räfflorna syns bäst i sned solbelysning och om hällen är våt.

Jättegrytor är ett istidsfenomen som alltid har satt fantasin i rörelse. Ofta är de belägna i bergssluttningar som vetter åt väster eller sydväst och i anslutning till ett uppstickande bergmassiv. Detta har då troligen brutit sönder isen så att en isälv genom en spricka kommit att störta ner mot berggrunden. Medföljande stenar har satts i rotation och svarvat ut en vanligen lodrät håla av varierande djup. En del grytor är halva, bara en nisch i berget. Då har troligen isen utgjort en del av väggen.

Askimsbygdens största jättegrytor finner du i bergssluttningen öster om Trollåsens hållplats. Man når dem lättast från G:a Särövägens krön vid vägsparren från andra världskriget (f.ö. ett ungt fornminne). Gå upp i berget där och följ bergkanten några hundra meter åt norr. De finns i stupet nedanför. Försök nu sätta dig in i vad som skedde här för 12.000 år sedan. Över bergen låg ett istäcke på några hundra meters tjocklek. Det tunnar ut och blir mer sönderbrutet några kilometer västerut där havet kommer bättre åt. Vi hör

bruset från en smältvattensälv under isen, men jag skulle tro att det överröstas av dånet från de stenar som vattnet för med sig, och som slående, dunsande, malande i en oändlig mängd förs bort för att till sist lägga sig till ro och bilda gruslagren vid Askim, Trollåsen och Hovås.

Och rakt under oss hör vi malandet från de roterande block som håller på att svarva ut de stora jättegrytorna.

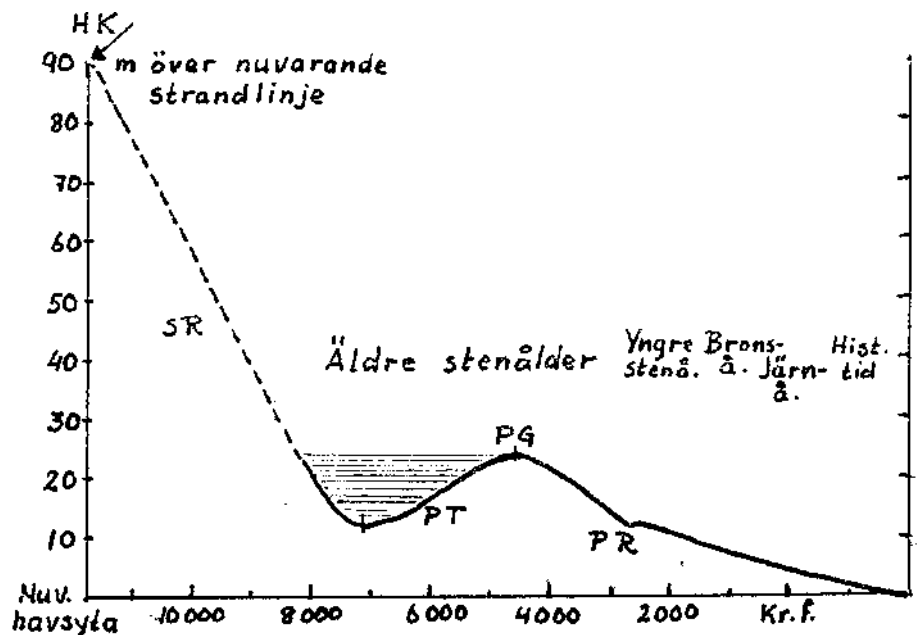
Det finns jättegrytor på fler ställen. I. Hovås kallbads herravdelning finns flera stycken (några sprängdes bort då badhuset byggdes), på Järkholmen, på berget öster om där Otterbäcken rinner under f.d. järnvägen ut i Hovåsviken, vid Sandås skola, vid Svindalsvägen mitt emot f.d. soptippen, V om Asjön nära Bräckan och på Byggholmen V om Billdal. Fler kommer troligen att upptäckas.

Isälvsgruset är värt ett närmare studium. Rakt öster om Sötvattensdammen i Hovås tog man stora mängder grus till banvallarna när Särövanan anlades. Där kan vi lätt studera materialet. Lagg märke till att stenarna är slipade och avrundade. Man kan hitta en hel mängd olika mineral som inte återfinns i bergen närmast åt NO. Det händer att man hittar stenar som kommer ända uppifrån västgörabergen, t.ex. sandsten, kalksten, skiffrar och diabas.

Man behöver i allmänhet slå sönder stenarna för att kunna avgöra vilka mineral det rör sig om.

Vid stränderna och i urspolade stenvallar högt uppe på land finner man ofta flintblock. De har kommit till platsen infrusna i isberg, som med en nordgående havsström transporterat dem från Skånes och Danmarks kritlager.

Skalgrusbankar finns på många ställen. De är i sig själva vittnesbörd om landhöjningen. Men snäckorna och musslorna behöver inte nödvändigtvis ha levat där man hittar skalen. Mycket ofta har de döda musslornas skal sköljts in mot ett lugnvatten där de ansamlats, eller också har de spolats ner till havsbotten från klippor som då låg strax under vatten ytan. Man vet vilka livsbetingelser snäckorna och musslorna krävde, och kan därför avgöra om de levat i t.ex. det arktiska havet för 12.000 - 10.000 år sedan, eller i det betydligt varmare havet under den postglaciala varmetiden. Någon skalgrusbank att bekvämt studera finns inte på nära håll, men håll utkik efter skal när du ser att det schaktas i lösa jordlager nära intill uppstickande berg.

Strandlinjens förskjutning i Askimsområdet

SR = den senglaciala regressionen

PT = den postglaciala transgressionen

PG = postglaciala gränsen omkr. år 4,500 f Kr.

PR = den postglaciala regressionen

Det streckade partiet visar omfattningen av den översvämning som den postglaciala havstransgressionen orsakade.

När isen försvunnit låg Göteborgsområdet nertryckt ca 90m under havsytan. Man säger att högsta kustlinjen (HK) låg på 90m-nivån. Bara några få bergknallar av Askimslandet mellan Asjön och Årekärr stack då upp. Nu vidtog under den senglaciala tiden en snabb landhöjning, se diagrammet ovan. På ca 2.000 år - från 10.000 till 8.000 år f Kr - sjönk strandlinjen ner till 15 m över nuvarande nivå.

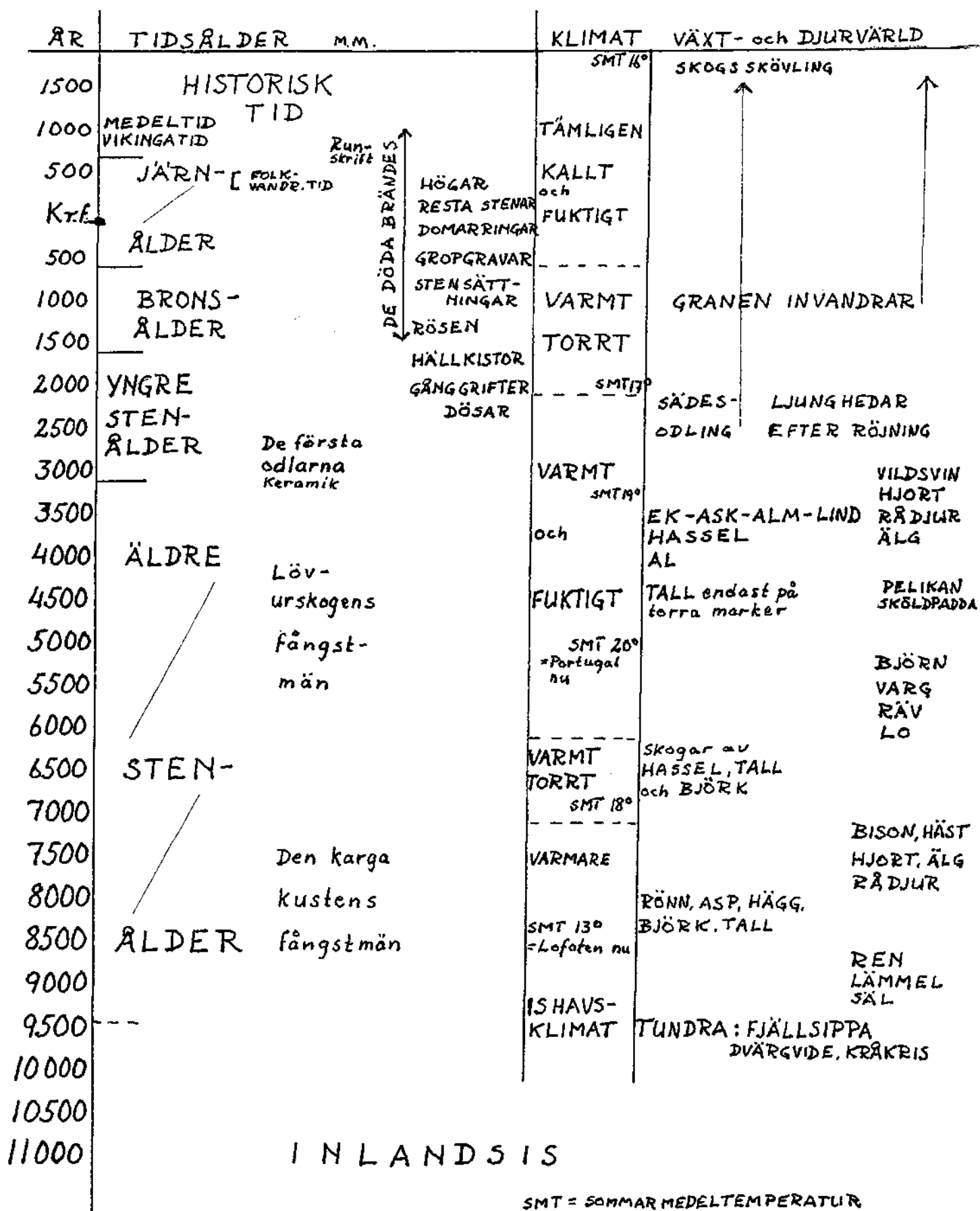
Det innebar en landhöjning med 35 - 40 cm per år.

Jämför med den nuvarande, som för Göteborgstrakten är ca 20 cm pr århundrade.

Av diagrammet ser vi också att regressionen (då havet sjunker undan) följdes av en transgression (då havet stiger) fram till 5.000 år f Kr. Den regression som sedan följde, är den som ännu pågår.

Läs mera:

Königsson-Frängsmyr: Istid-nutid-istid. 1977. Askim genom tiderna: Sid 221. Stora Amundön - en landskapshistorisk exposé.

Forntiden

När de första människorna kom till vår bygd kan vi naturligtvis inte veta. Över tundralandskapet i den vikande isens spår kom de naturligtvis först till de stora sammanhängande inlandsområdena. Utflykter till den skärgård som bergen mellan Askim och Kålleröd då utgjorde fick nog anstå tills det fanns farkoster att färdas med, och de krävde i sin tur skog, och då är vi framme vid ungefär 7000 år f Kr.

Hur utvecklingen fortskridit framgår av tabellen sid 10. Läs den både horisontellt och vertikalt. Den ger besked om de viktigaste skedena, och med lite fantasi också om hur människornas yttre levnadsbetingelser kunde vara.

Stenålderns viktigaste redskapsmaterial var flinta. Man kan hitta flintskärvor på mängder av platser i Askimsbygden, men allt eftersom bebyggelsen breder ut sig blir utsikterna till nya fynd mindre.

Om du hittar skärvor som verkar att vara tillslagna, kan du kanske identifiera dem med hjälp av följande beskrivning, som vi kan kalla

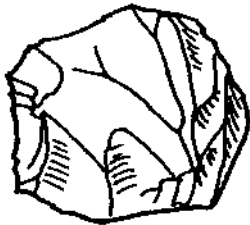
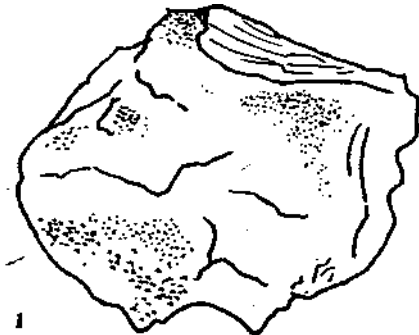
S T E N G R A M M A T I K

(Efter FYNDmeddelanden 1975:15)

FLINTBLOCK

Råmaterialet. Har legat längs stränderna i block i storlek från knytnävsformat till huvudformat - för att använda ett troligen uråldrigt sätt att göra jämförelser.

Blockens ytor har varit oregelbundna. De har alla utsatts för påverkan av frost och har små fina sprickor i godset. Detta gör dem svårare att behandla än färskbruten flinta, som är mjukare och lättare att klyva. Man vet att handelsmän under yngre stenålder förde flintblock och halvfabrikat norrut från flintgruvorna i Skåne och Danmark. Bild 1.

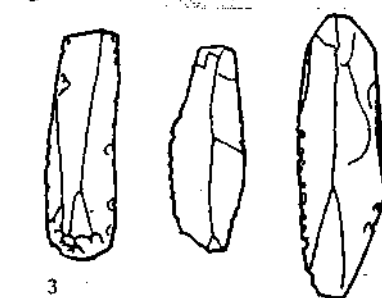
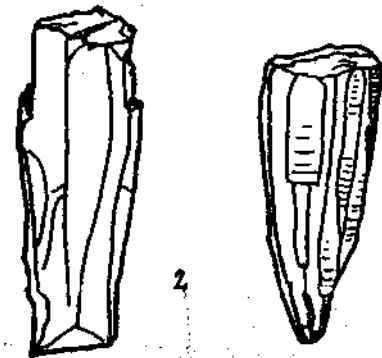

Svallning

Ibland har hela boplatzers redskap rundade kanter, ibland så kraftigt att klyvnader och kanter nästan suddats ut. Detta anses vara svallning. Därmed avses att en artefakt (något som människan tillverkat) har legat tillsammans med sand eller grus i en bränningszon och skvalpat, så att dess kanter slipats ned.

KÄRNA

Genom att klyva flintblocket eller utnyttja en redan befintlig klyvyta skapas en slagplattform. Från kanterna av denna yta slås då med hjälp av en träbit eller en knacksten avlånga spånor eller kortare och mer oregelbundna avslag. Har man bara en slagplattform kallas det en enpolig kärna, har man två följaktligen en tvåpolig kärna. En kärna med fler slagplattformar än två kallas för en knuta. Bild 2.

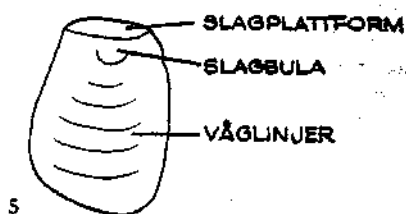
SPÅN

Långa, raka skärvor slagna från en kärna kallas för spån. Spånen slås om lott så att spåret efter det första spånets undersida blir hälften av ryggsidan på nästa spån. Bild 3.

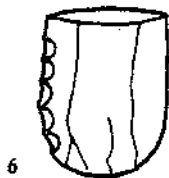
AVSLAG

Skärvor som inte blivit så raka och regelbundna som spånen. Bild 4.

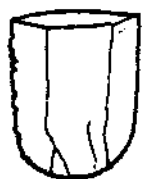

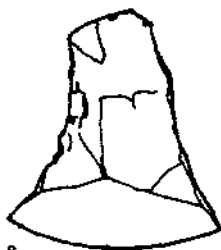
5

6

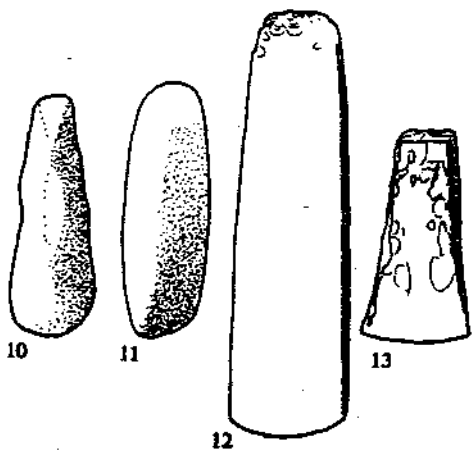
7

8

9

10

11

12

13

SLAGBULA

Just där ett slag har träffat slagplattformen och avspjälkat ett spån får det på den sida som satt in mot kärnan en liten bula. Det är ett tecken på att människan medvetet slagit ut ett spån eller avslag. Det sker aldrig i naturligt sammanhang, då t.ex. kärnan slås sönder i en klappervall.

Från slagbulan går det små våglinjer på vad som vanligen kallas buksidan. Bild 5.

RETUSCHER

Små fina avknackningar som sitter i rad längs en kant. Används t.ex. för att göra en kant på en skrapa starkare, så att den inte splittras så lätt. Bild 6.

NÖTNINGSSPÄR

Små fina bristningar som uppkommit vid användningen av en skarp kant i något syfte. Bild 7.

REDSKAP: YXOR

Skivyxan

Man har först slagit ut en skiva ur ett block. Två kanter av skivan har man format till yxans sidokanter. Yxan har på så sätt blivit trekantig. Skivans ena sida har fått bli egg och nacken har uppstått där de två smalsidorna möts. Ibland är den lite tillknackad.

Yxans flatsidor kan också vara tillknackade - flathuggna - för att yxan ska bli tunnare. Bild 8.

Kärnyxan

Ur ett flintblock formas kärnyxan med många små slag som sas skulpterar ut yxformen.

Slagen har utgått från ett par tre tillslagningskanter, som ger varierande tvärsnitt hos olika yxor. Eggen har genom ett tvärslag skapats till en kort skarp egg och nacken är ofta en trubbig stump. Skaftade kärnyxor har hittats i Danmark. Bild 9.

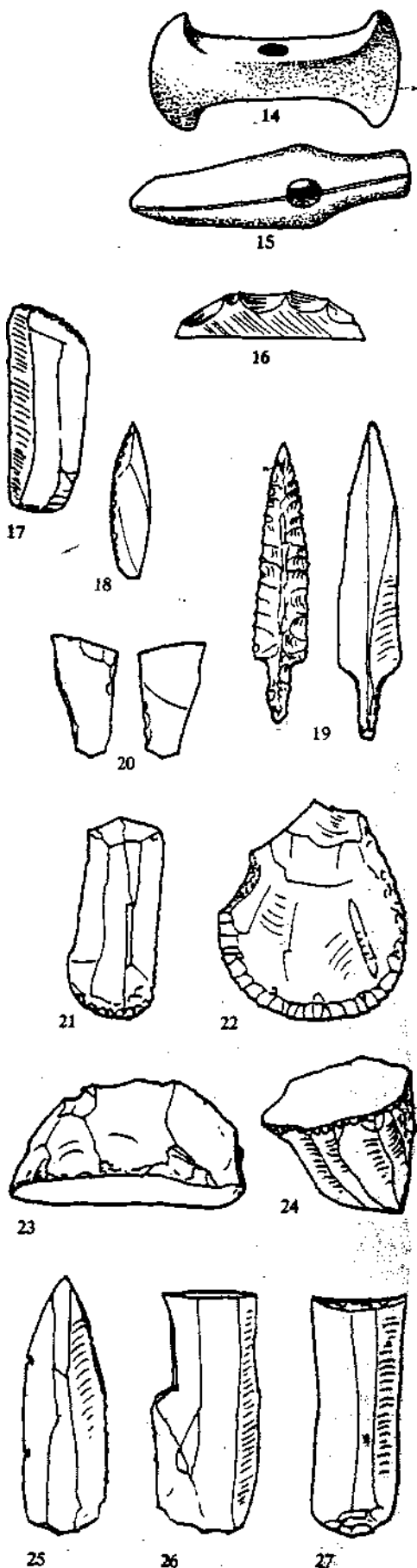
Lihultyxorna

är i princip tillhuggna som tresidiga kärnyxor. Bild 10.

Trindyxorna

har fått sina jämna form genom att de efter huggningen bultats med en knacksten i en mängd små slag, som tagit bort de ursprungliga huggmärkena. Både lihults- och trindyxorna är gjorda av grönsten. Bild 11.

De stora neolitiska yxorna, (från bondestenåldern, då man behövde hugga skog för att röja åkermark), främst tunnackiga och tjockackiga, har utformats ur en kärna med fyra tillslagningskanter, så att de erhållit smal- och bredsidor. Formen på nacken, som troligen har med skaftningen att göra, och slipningens utförande anses bestämma dessa yxor i tiden. Bild 12, 13.

Stridsyxorna

av sten, oftast grönsten, är små mästerverk av stensbearbetning. Efter tillhuggningen har de slipats släta. Ibland har man till och med imiterat gjutsömmar hos metallföremål. Bild 14,15.

KNIVAR

Segmentkniv

Är gjord av ett kort kraftigt avslag, som fått sin ena långsida tillhuggen till en halvcirkel- form. Man lade fingrarna mot denna sida, medan den andra fick tjänstgöra som egg på kniven.

Bild 16.

Spånkniv

Denna har gjorts av ett spån utan att få annan bearbetning än ett par retuscher vid ena ändan, vilket gjort det lättare att hålla i den. Bild 17.

PILSPETSAR: Lancetter

Dessa har gjorts av spån. Jfr bild 3. Har använts som pilspets eller borrhets. Bild 18.

Tångepilar

Här har spånets tjockända använts till pilspetsens bakända, denna har sedan retuscherats på båda sidor så att man fått en tånge, som sedan suttit instucken i pilskaftet. Stora exemplar kan ha använts i ändan på kastspjut eller harpuner. Bild 19.

Tvärpilar

Man har brutit ett jämbrett spån tvärs över och sedan retuscherat brottkanterna. Spånets ursprungliga sidoegg har sedan tjänat som pilspetsens egg. Bild 20.

SKRAPOR: Spånskrapa

Ett spån har på ena eller båda kortsidorna fått ett antal retuscher, som skapat en skrapeegg. Bild 21.

Skivskrapa

Från ett block har det slagits ett platt skiv- formigt avslag, som sedan retuscherats till en rund form. Avslaget kan variera i storlek från ett par till upp till 10 cm. Bild 22.

Kölskrapa

Har troligen fått sitt namn genom att den liknar en kort, bred, trubbig båtunderdel. Sidorna har fått sin form genom slag från den platta botten. Bild 23.

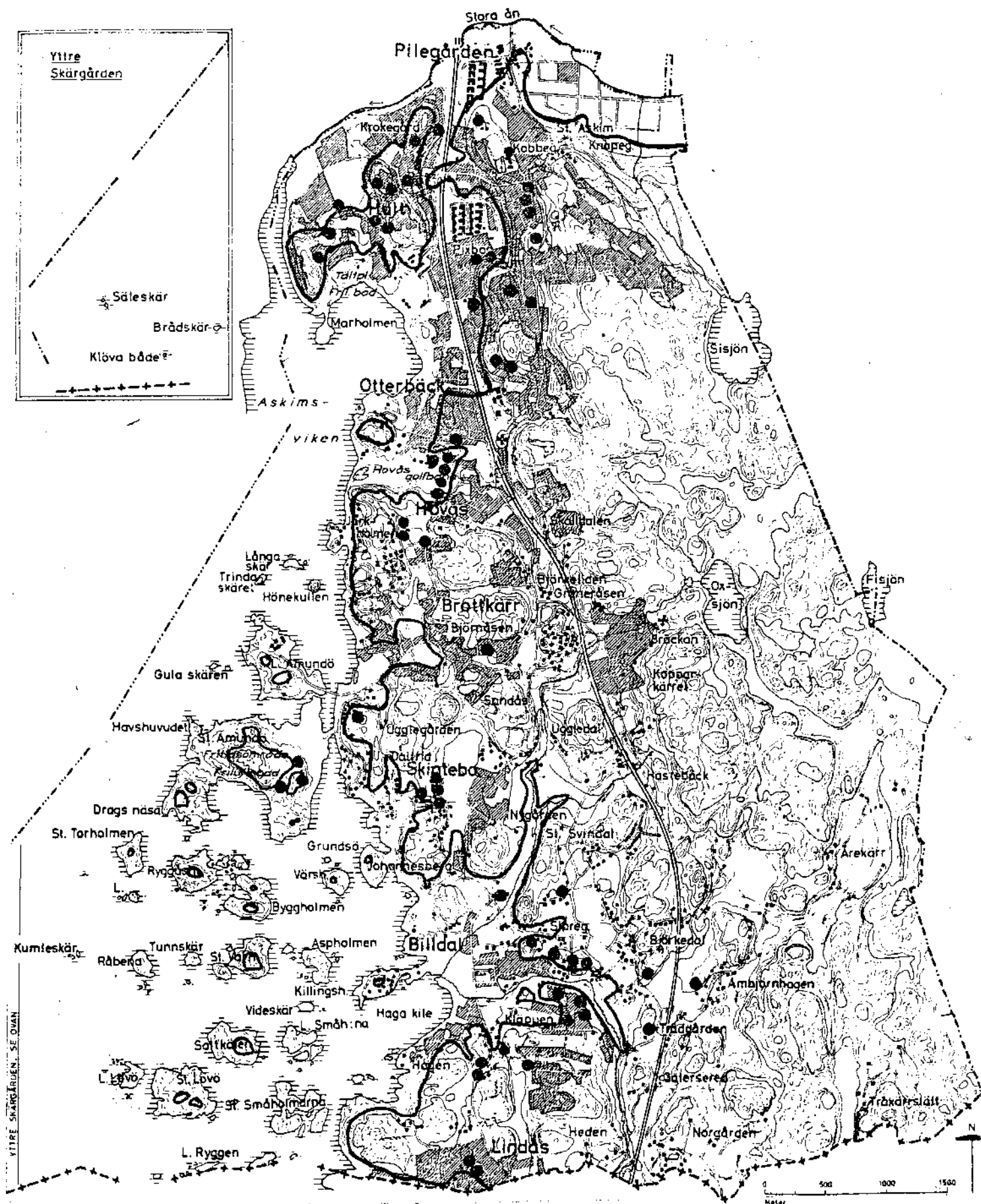
Kärnskrapa

Korta koniska kärnor har fått slagplattformens ytterkant retuscherad. Bild 24.

Skraporna har varit redskap av olika funktion för olika material: trä, ben, hudar, kött.

STICKLAR:

Från ett tämligen grovt, kraftigt avslags ena kant har slagits ut en avlång flisa. Just där flisan under slagets påverkan börjat brytas ut, bildas en kraftig kort egg, väl ägnad till arbete i hårt material. Bild, 25, 26, 27.

STENÅLDERN

Den grova linjen markerar en strandlinje
25 m över den nuvarande. Jfr med diagrammet
på sid. 9.

● stenåldersboplatz

Fynden från stenåldern ser vi för det mesta i museernas monstrar. Tillsammans med keramik, ben från djur m.m. ger de besked om var och i viss mån hur människorna levde. Se kartan sid 15.

Men av olika anledningar har vi alltid intresserat oss särskilt mycket för de dödas minnesmärken. Och då tänker vi särskilt på stenkammargravarna, dösar, gånggrifter, hällkistor, dessa dramatiska byggnadsverk. Men dem får vi söka utanför Askims gränser. De kan ha funnits, men stora stenhällar har alltid varit begärliga vid brobyggen etc.

Bronsåldersröse

FYND meddelanden 1976:16

Bronsåldersperioden är rikt representerad i Askim.

Vi har ett stort antal bronsåldersrösen, och de är alla belägna på höjder, och så att de hade "utsikt" över havet, vars strandlinje då låg 8 meter högre än nu.

Man har två hypoteser om varför dessa gravrösen lagts på bergtoppar vid havet. De kan ha fått tjänstgöra som en sorts sjömärken - den döde visade vägen för de efterlevande. Eller de har lagts med utsikt över havet för att den döde skulle kunna se ut över farleden och se dem som färdades över vattnet. Det sista anser arkeologerna vara den mest sannolika tolkningen, och är den riktig har vi här en liten, liten tittglugg in i brons- åldersmänniskornas föreställningsvärld.

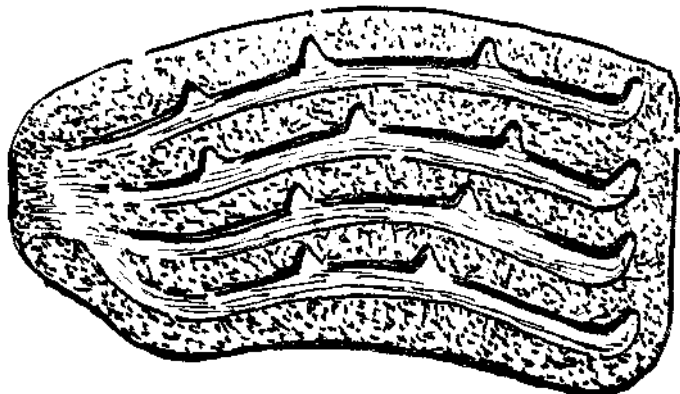
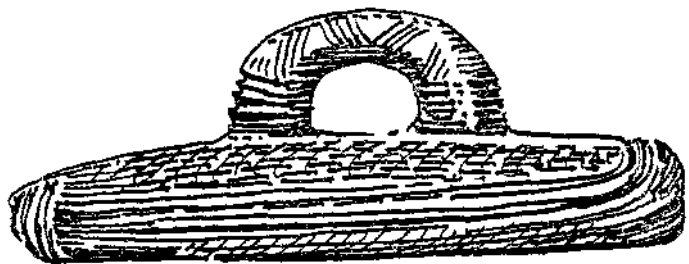
I rösen begravdes den döde i en stenkista. Senare övergick man till att bränna liken, och under senare delen av bronsåldern skedde gravsättningen i allmänhet under smärre oregelbundna stensättningar.

En bronsåldersboplats på Kyrklyckan är undersökt, och där fann man bl.a. sädeskorn av vete. Detta sädesslag har då troligen odlats på de grusiga västsluttningarna av Trollåsen (de styva lerjordarna i dalgångarna kunde man med den tidens plogar ej bruka).

Plöjning på hållristning.
Ristningen finns i Tegneby i Tanums sn.

Bronsen, en legering av 90% koppar och 10% tenn, var en dyrbar importvara. Vi får nog därför tänka oss att de dagliga bruksverktygen fortfarande var de samma som under stenåldern. Men den nya tekniken hade sina utövare även i våra bygder. Omkring 1930 hittades i Hovås ena halvan av en gjutform av täljsten för sågar eller skärar. Den är här avbildad i halv naturlig storlek.

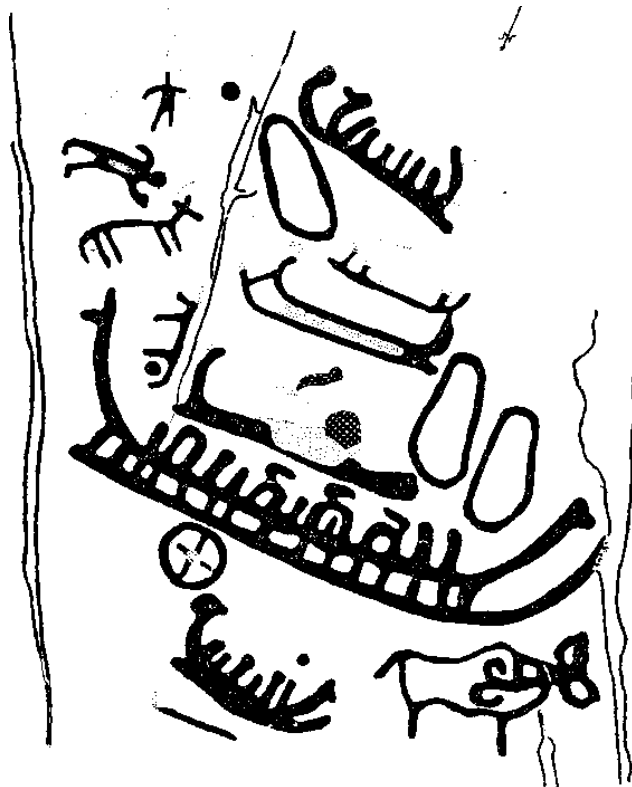

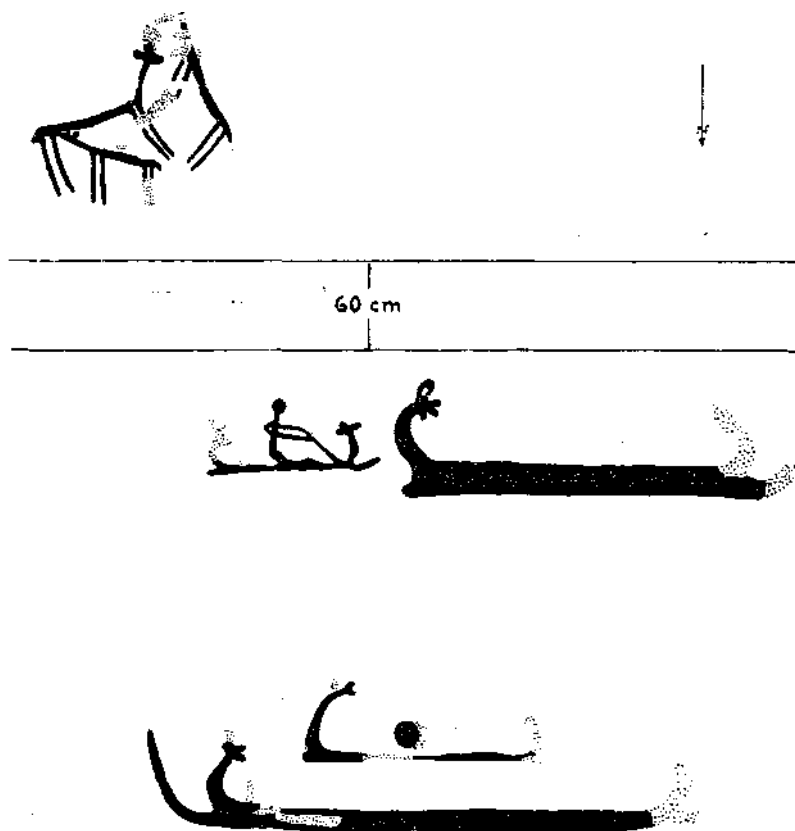
Bronsen köptes från Västeuropa och England och den betalades med pälsverk och bärnsten, tror man. Bronsåldern var en tid med gott klimat, med lugn och fred och ökad kontakt med yttervärlden. Den har kallats "den stora sjöfartens tid". Och att skeppen spelat en stor roll under denna tid förstår man inte minst av alla hällristningar där skeppsbilder ingår.

1939 fann man under plöjning i Tynnered två bronsyxor tillverkade på de brittiska öarna för ca 3500 år sedan. I Tynnered hade de lagts ner som ett offer till någon gud, kanske för bättre skördelycka.

Fyra hällristningar är kända i Askimsbygden. Den mest bekanta är den i trädgården till Lillgården i Hovås (vid Hällristningsvägen, tvärväg till Bronsåldersvägen, V om väg 158 vid Hovåsskolan). Den upptäcktes redan omkring 1895 enligt traditionen av en vallpojke, och innehåller den rikaste variationen i fråga om motiv.

Den har skepp, djur, människor, fotsulor, solhjul och skålgropar.

Den sydligaste Hovåsristningen påträffades 1909. Den ligger på en villatomt omedelbart S om vägen till Hovåsbadet. Den är grunt ristad och mycket svår att få syn på. Bäst ser man figurerna i sned belysning och om hällen är våt. De tre djuren i övre delen är troligen någon sorts hjortdjur. Lägg märke till hinden med diande kalv.

Denna hällristning upptäcktes 1966 vid slutet av Hults gata i nordligaste Askim. Den är ca 1.5m lång och berghällen ligger 8 m.ö.h. När ristningen var ny har den alltså legat alldeles i strandkanten.

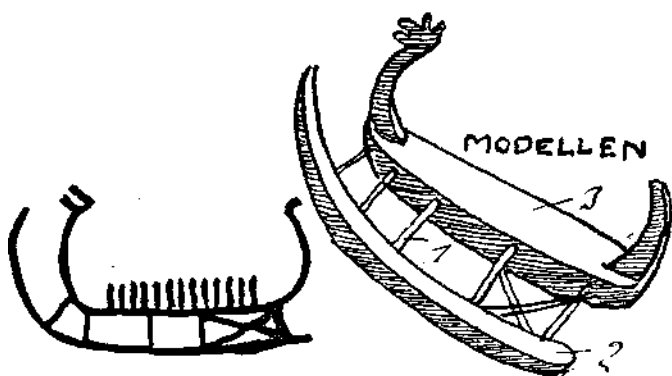
I början av 1968 upptäcktes 50m österut ännu en skeppsristning, men den har aldrig gjorts färdig. Den motsvarar ungefär vänstra halvan av ovanstående ristning.

Varför hällristningarna gjordes och vad de egentligen betyder är ännu inte klarlagt. Deras budskap är minst sagt svårtolkat. De flesta tror dock att de har samband med fångstmagi och en fruktbarhetskult knuten till ett jordbrukande samhälle.

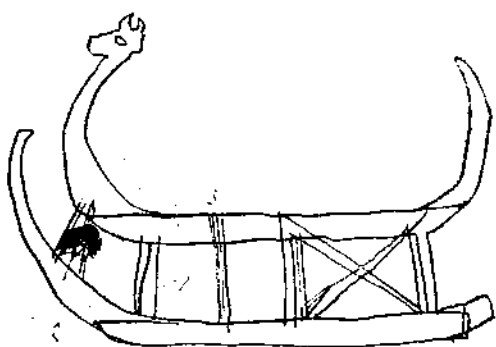

Hällristningsskepp från Bohuslän.

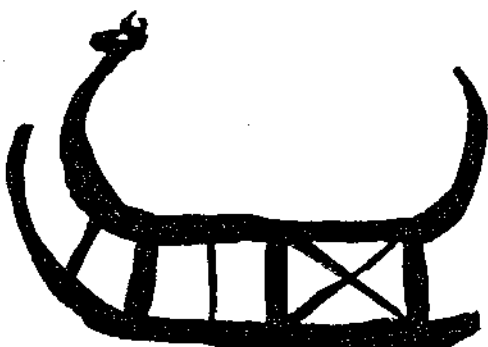

c

a

b

Hur bronsålderns båtar såg ut kan vara svårt att förstå av ristningarna. Se på detta urval av hällristningsskepp från Bohuslän.

Konstnären Ossian Elgström publicerade 1924 ett intressant tolkningsförsök.

Efter diverse studier tillverkade han modellen bild a), som alltså föreställer en sorts kanot med utriggare. Han lät en pojke rita av den, det blev bild b), fyllde i med tusch mellan konturerna, bild d). Bortser man nu från bemanningsstrecken på den verkliga hällristningsbilden c), så är ju överensstämmelsen förbluffande god. Flera liknande försök gav enahanda resultat.

I en mosse på ön Als i Danmark har man funnit en båt från fjärde århundradet före Kr. Den var byggd av fem tunna halvmeter- breda lindplankor, som varit hopsydda med grova snören. Båten hade stäv- och akter-förlängningar likt ristningarnas båtar och var ca 19m lång, inombords drygt 13m och med största bredd 2m. Den har kunnat bära 22-24 man och har paddlats fram.

I våra trakter användes också stockbåtarna (se bild sid 22). En sådan hittades 1967 ca 40m S om muren runt Frölunda gamla kyrkogård då man grävde för en kulvert. Den låg tre meter djupt i leran i vad som en gång var en grund inre del av en äldre tids större Askimsvik. C-14-prov visade att trädet som båten urholkats ur fälldes omkring 65 år f.Kr. Tyvärr blev båten illa skadad innan arkeologerna fick hand om den.

Denna båt är funnen i Syrhåla på Hisingen år 1970.
Den är 6,5 m lång, tillverkad av en enda trädstam
och 2.500 år gammal.

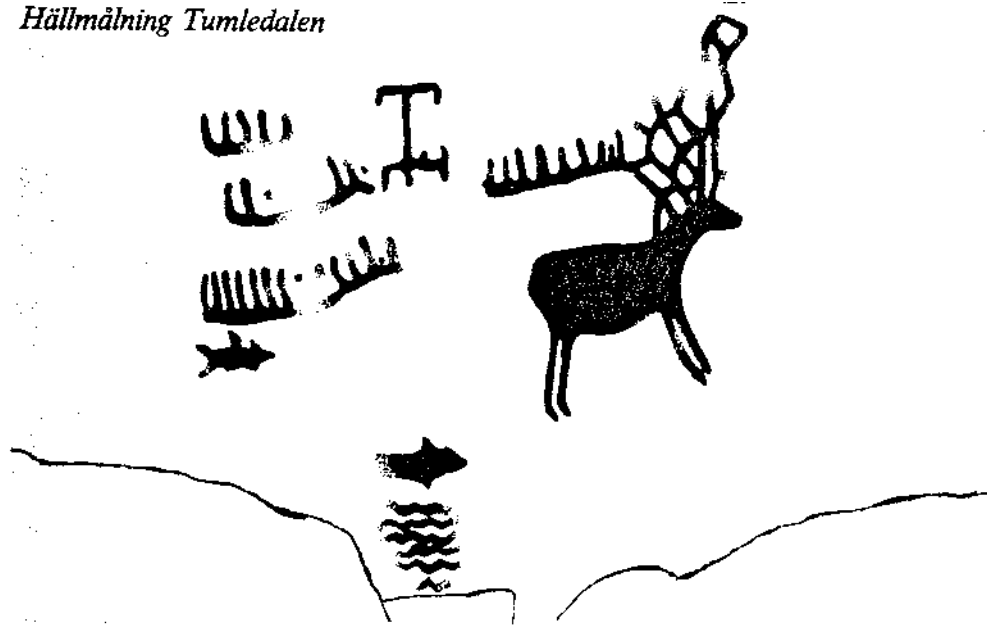
Ur FYNDmeddelanden 15/1975.

slöberg 70

Den finns nu i museets magasin i Carolus Rex.

Till bronsåldern räknas också den helt unika hällmålningen i Tumledalen i Torslanda. Den upptäcktes så sent som 1974. På en yta ca 1,70m i fyrkant är figurerna målade med en röd järnhaltig färg.

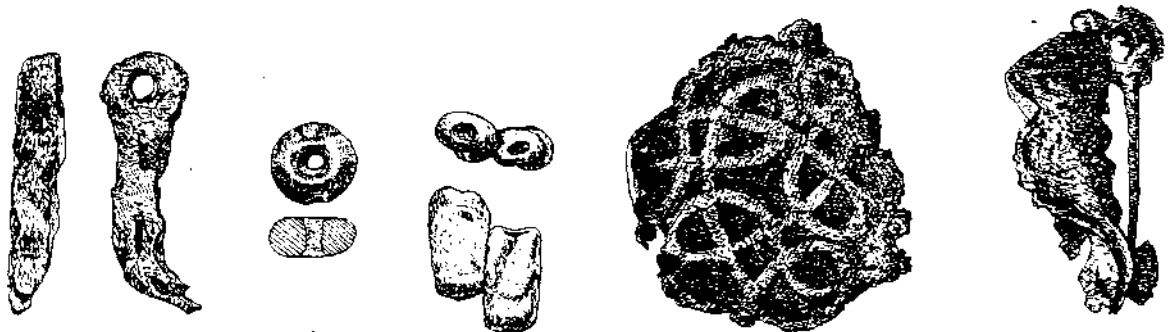
Hällmålning Tumledalen

FYNDmeddelanden 1976:16

JÄRNÅLDERN

Man brukar ange järnålderns början till ca 500 år f.Kr. Och namnet skall antyda att då kom järnet i allmänt bruk. Men de första århundradena användes järnet mest som ett exklusivt smyckematerial. Inte förrän tiden efter Kr började järnet slå ut övriga material vid tillverkning av redskap och vapen.

Järnföremål, pärlor och bronsspänne. Gravfynd från Kyrklyckan. Foto: L. Noord, GAM.

Vikingatida kulturlandskap

FYND meddelanden 1976:16

Med små förändringar fortsatte Askimsbygdens bönder att odla sin jord, och fiske och jakt hörde till näringsfånget. Vad vi i våra dar kan märka är att lite mer varierade gravformer börjar uppträda. Stensättningarna får en mer regelbunden form, ofta med en kantkedja av jämnstora stenar. De s.k. domarringarna blev moderna och ofta restes höga stenar på graven - bautastenar.

Gravarna samlades också ofta i grupper i stället för att som tidigare ligga enstaka på skilda bergkrön.

Genom fynd - eller frånvaro av fynd - vet vi att järnåldersbebyggelsen var koncentrerad till norra delen av Askimsbygden. Där fanns nämligen de stora moränvallarna och grusåsarna, där jorden var väl-dränerad och lättodlad, och på de sankt ängarna neråt Välen kunde boskapen få gott bete. Man odlade vete, kanske också råg på svedjade tegar, och man samlade löv, vass och gräs till vinterfoder åt kreaturen. Husen var troligen avdelade på mitten; den ena delen för människorna, den andra för boskapen.

I södra delen av socknen, där jorden mellan bergen bestod av lerslätter, kunde man inte plöja med den tidens plogar, ej heller hade man kunskap att dika ut åkrarna. Klimatet ändrades nu mot svalare och fuktigare, så den kunskapen hade behövts.

Bilderna nedan ger oss bra besked om hur järnåldershus kunde byggas. De är hämtade ur en dansk bok av Hans-Ole Hansen: Lerhusene i Lejre.

Låt en klass pröva på som modellbygge.

Modell av järnåldershus

Bild 1 visar i modell vad arkeologerna fann vid utgrävningen. Hålen till stolparna borrar i en trækloss eller tjock spånplatta.

Bild 2. Väggstolparna (i verkligheten ca 1m höga) är resta och mellan dem flätas ris och klenas in lera.

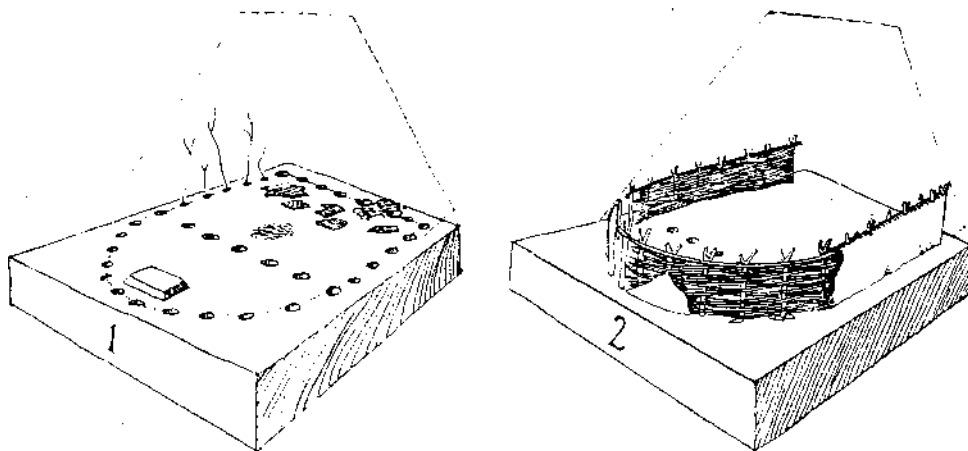

Bild 3. När väggen är rest placerar man ut sulorna, dvs de stöttor som ska bära upp taket.

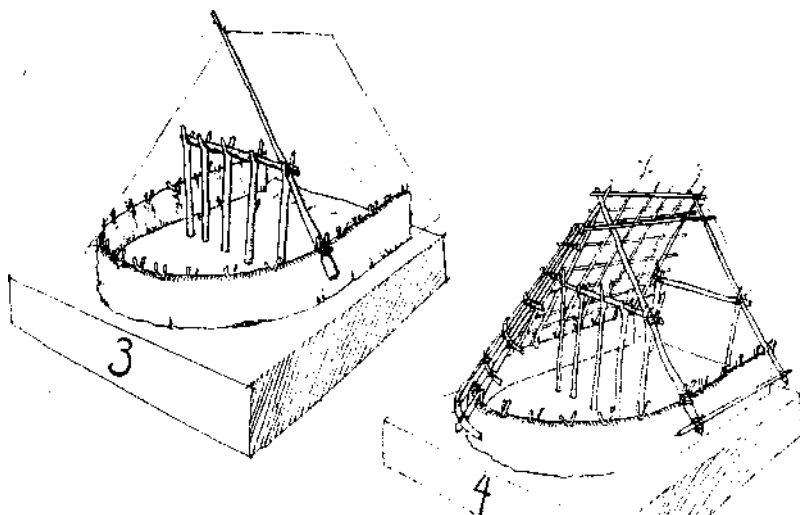

Bild 4. De långa spirorna stöttar nederst mot väggen och är bundna samman två och två. Utanpå spirorna binds läkten fast.

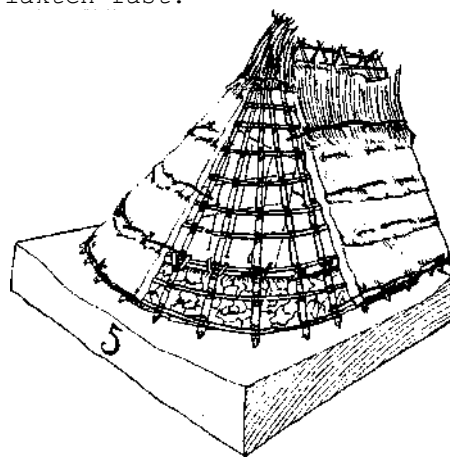
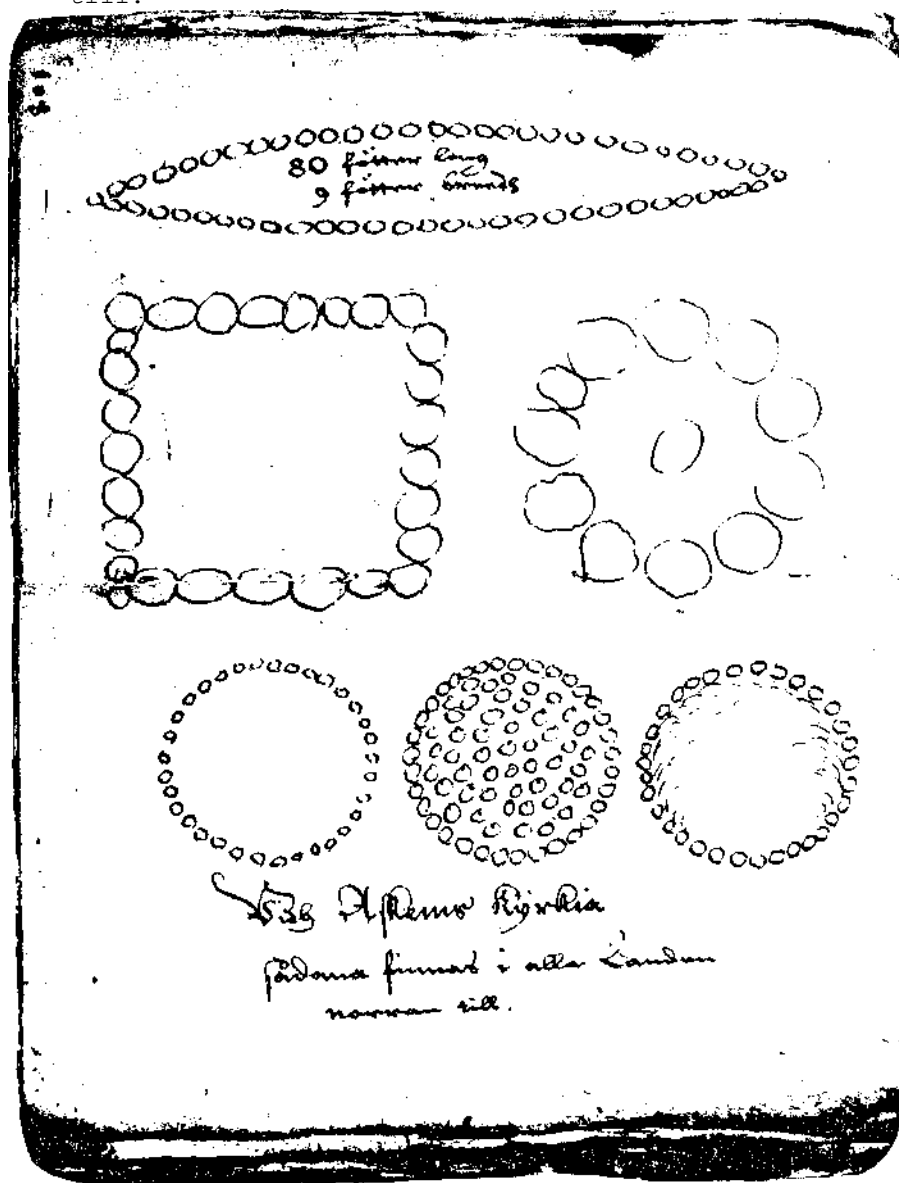

Bild 5. Med pilkäppar och barkstrimlor binds säv, gräs eller långhalm på läkten, och taket är färdigt sedan också takåsen fått en täckning av hö. Taket skjuter alltså ut över den lerklinade låga väggen som en regnkrage,

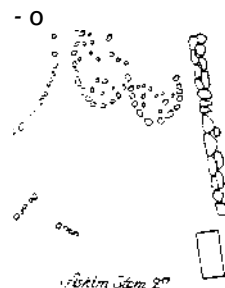
Bild 6. På framsidan av det halvrunda huset finns ingången, Väggen är lerklinad nedtill och flätad med hö upptill. Dörren är en kohud. Överst i trekanten under gavelspetsen sitter rökhålet.

Arkeologerna anser att gravfältet på Askims Kyrklycka (Kyrkåsen, NV om Askimsskolan) är ett av Göteborgstraktens största och vackraste fornlämningsområden. Karl IX var 1603 på Älvsborgs slott. En av hans kanslistar var Johan Bure (Bureus) som var synnerligen intresserad av "rikets antiquiteter". Han hörde talas om gravarna vid Askims kyrka, reste dit och ritade av några av dem. På ritningen antecknade han:

Vidh Askems Kyrkia sådana
finnes i alla Landen norran
till.

Området föll så småningom i glömska, i början av 1900-talet planterades granskog över en stor del av åsen. 1941 røjdes skogen delvis bort och många gravar återupptäcktes. Nu har området blivit helt renoverat. En ljus och öppen hagmark med glesa lövträd och gräsväxt gör att man bättre kan sätta sig in i hur där en gång

troligen såg ut, då detta var askimssläktens ättebacke. Om vi antar att den kristna kyrkogården är en direkt fortsättning av forntida gravsättning, så skulle Kyrkåsen som begravningsplats omfatta en tidrymd av 1.500 år.

Teckning av Gunnar Brusewitz 1892.

Bautastenen i förgrunden är den som nu står vid Allsvets och i bakgrunden ser vi Frölunda gamla kyrka. Vägbron Hinse bro, leder över Stora ån, och så här såg alltså stora vägen mot Göteborg ut.

Bautastenen står ej på sin ursprungliga plats nu. Den flyttades några meter i samband med vägbygge.

En annan bautasten stod tidigare i en trädgård strax öster om taxistationen i Askim. Den flyttades också i samband med vägomläggning och står nu på norra delen av Askimsskolans område. Båda dessa stenar var med i en beskrivning över Askims socken från 1855.

En tredje sten finns nära högsta punkten på Ryttarstigen (vägen mellan Hovås och Brottkärr) på Golfbanan. Den var tidigare omkullfallen och flyttades ett tjugotal meter när den restes igen 1930.

Ytterligare en sten påträffades 1931 på det öppna området NO om Golfklubbens hus och restes några tiotal meter norr om den plats där den påträffades.

Domarringen på Golfbanans SV del består av 15 tämligen stora stenar på regelbundet inbördes avstånd. Ringens inre diameter är 10.5m och den största stenen når 0.9m

över markytan. Ringen ligger i farlig närhet till grustaget, där fram till 1914 Säröbanan hämtade grus till banvallen. Bakom namnet domarring döljer sig en föreställning att platsen varit ortens tingsplats, där bygdens "äldste" rådslog och beslutade om gemensamma angelägenheter. Men inga belägg finns för en sådan åsikt. Domarringen var helt enkelt en gravplats.

I trakten av Knapeshall i N Askim fanns på 1880-talet "12 ungefär meterhöga men rätt smala stenar, ställda i krets, med tre meter hög smal sten i mitten".

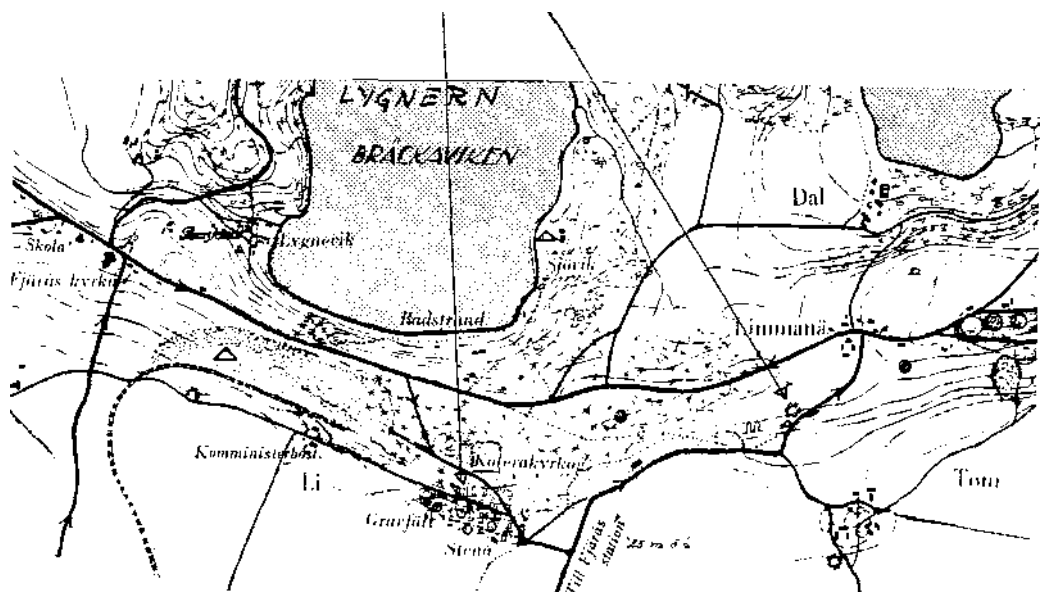
Denna domarring är numera borta.

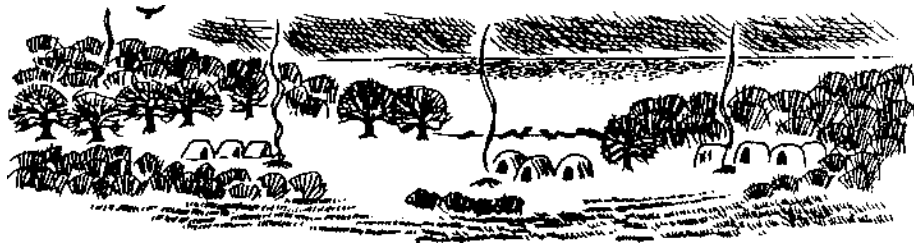
På Flågberget, vid inloppet till Välen, finns lämningar efter en fornborg. Den ser egentligen ut som en rejäl stengärdesgård som spärrar av de delar av krönet som var lätta att nå. De brantare delarna behövde inget skydd.

Man tror att stenvallen har utgjort grunden för en träpalissad. När någon fara hotade bygden kunde alltså befolkningen ta sin tillflykt till denna plats.

Fornborgar brukar höra till järnåldern, men det finns inga fynd som gör att man säkert kan datera den. Den kan vara anlagd redan under bronsåldern, men lika väl långt in i medeltiden.

Om du besöker Fjärås Bräcka för att se på istidslämningar, se då också det stora järnåldersgravfältet vid Li med alla bautastenarna. Strax intill finns också en välbevarad domarring. Läs mer härom i Nils Björsjö-Elof Lindälv: Fjärås Bräcka.

Flintsaker, boplatser, gravar är nog bra att lära känna. Men viktigare är människorna. Hur levde man? Vem bestämde? Vad trodde man på? Vad var viktigt att kunna?

Göteborgsområdet har troligen varit befolkat av små grupper människor. Etnograferna anser att en grupp på två - tre jägare med hustrur och barn och ett par gamlingar, kanske 15-25 personer, är en vanlig sammansättning för fångstfolk. Förbindelsen mellan man och kvinna är ofta livslång. Barnbegränsning är nödvändig: två till fyra barn är vad en familj klarar, framför allt på grund av de ofta återkommande flyttningarna.

Politiskt ledarskap har ej förekommit, men den med mest erfarenhet och initiativförmåga har haft de egenskaper som krävdes för att gruppen skulle överleva.

Liksom alla mänskliga grupper har fångstfolket en skatt av sagor och sägner. Man berättar om skapelsen, den första människan, äventyr som hjältar råkat ut för, djur med märkliga egenskaper, platser där krafter har sitt spelrum, den dumme och den listige och om jakter och fiskafängen, där sanning och skräna blandas.

Exakt vilka makter man trott på och vilka sagor man berättat vet vi inte, men att det ägt rum när man efter en dag av aktivitet slagit sig till ro vid stranden där hyddorna stod vid Askimsviken, det kan vi vara säkra på.

Nära förknippat med sagoskatten är trosformerna. Man berättar om det högsta väsendet, om de goda och de onda makterna, om vad de döda tar sig för, om krafter som finns i träd och stenar, i källor och grottor. Solen och månen, blixten och stormen gör man sig funderingar över, och förklaringar av olika slag försöker man sig på.

En del människor är mer religiöst lagda. De blir sjamaner, och förskräcker och fascinerar de andra med sina syner och sitt uppträdande. De upplever saker som andra inte gör och kan berätta om det.

Fångstfolkets språk är helt okänt för oss. Och med tanke på den långa tidsrymden får vi förutsätta att språken har förändrats genom påverkan utifrån, genom folkomflyttningar och på andra sätt.

Jämför skillnaderna mellan runstenarnas och vårt språk.

Tänkandet upptogs säkerligen till stor del av genomförandet av kunskaper på olika plan: jakt, fiske, insamling, barnuppfostran, botande av sjukdomar, helande av sår etc. Varje individ blev en länk i en kedja av kunskapsförmedling. Äldre jägare lärde yngre hur man passar ett stupat villebråd; äldre kvinnor hjälpte yngre vid barnafödandet.

Sagoberättarens efterföljare lade på minnet det han hörde. Överförandet av kunskaper och regler för handlande och beteende var en förutsättning för att dessa människogrupper skulle kunna existera vidare i sin omvärld.

Men detta gällde inte heller enbart för anskaffandet av föda, utanför att det sociala och religiösa mönstret skulle bestå över huvud taget.

Då de första bönderna kom till vårt område förde de med sig ett nytt handlings- och tankemönster. Detta över- betonas nog ofta; de var ju också jägare och fångstmän, som måste anpassa sig till den natur och den djurvärld som de mötte. Det nya som de förde med sig var kunskaper om hur man skapar och tillgodogör sig växtmonokulturer, samt att man kan hålla andra husdjur än hunden, som var det enda man tidigare känt till. Till dessa utvidgade kunskaper skall dessutom fogas ett delvis annat mönster av sagor, sägner och trosformer och bilder i böndernas samhälle. Makter som rådde över sådd och skörd och avel trädde in i människornas

föreställningsvärld tillsammans med dem som förut rått över jakten och fisket och viltets beteenden.

(Efter FYNDmeddelanden 1975:15)

Läs mera: AHF 1959 Fornminnen i Askim I.
AHF 1963 " " II.
AHF 1966 Fornminnesinventeringen i Askim 1965.
AHF 1967 Stora Amundön-en arkeologisk områdesundersökning.
AHF 1972 Arkeologisk utgrävning i Askim 1971.
AHF 1974 Gravfältet Askims kyrklycka.

Askim genom tiderna Askims förhistoria, I, II.

STF Årsskrift 1978 De första göteborgarna.

FYNDmeddelanden utg av Göteborgs och Bohusläns fornminnesförening-FYND, adress Göteborgs arkeologiska museum. Varje nr innehåller ett flertal arkeologiska artiklar, ofta från Askimsbygden.

Cullberg: Forntiden i Göteborg, 1978.

Historiens gång

Karta över Danmark. (Efter Sebast. Münster: Cosmographia Universalis, Basel 1554).

När Sverige började bli Sverige - ja, det skedde när de lokala hövdingarna med list eller våld började lägga under sig grannarnas områden. Sveriges medeltida historia är full av berättelser om dylika ting.

Rikets centrum var under en tid Västergötland, men det kom sedan att förskjutas österut till Uppsala. Det blev då naturligt att de ekonomiska och utrikespolitiska intressena riktade sig mot länderna kring Östersjön och Finska viken. Haven skiljde inte vid denna tid - de förenade. Kusttrakterna utmed Skagerack och Kattegatt och södra Östersjön var däremot skilda från övriga Sverige av svårforcerade skogsmarker, de hörde därför naturligt till Norge och Danmark.

Vid slutet av 800-talet hade en norrman för Englands konung Alfred den store betecknat västkusten från Oslo- fjorden och söderut som danskt land. Men från 1070-talet och ca 150 år framåt anges västkusten i olika skrifter som delad mellan Danmark och Norge. Göta älv var gräns, och Öckerö var norsk ö, Brännö dansk.

Några danskar som företog en pilgrimsfärd från Limfjorden förbi Läsö till fastlandet i öster har beskrivit trakten vid Göta älvs mynning omkring år 1200. Om färden från Läsö heter det:

"Slutligen styrde de mot norska landet och nådde rikenas gräns bland sandrevlar och skär. De förtöjde sina skepp i den lugna hamn, som Öckeröarna erbjöd. Så kan vi beskriva dessa trakter, att en ofantlig flod, som Elf, möter den som kommer från havet. Där den rinner ut i havet, omslingrar den på båda sidor ön Hisingen. På sin högra sida låter den göter och daner bo, på den

vänstra endast norrmännen. Denna flod skiljer på så sätt rikena åt".

Men så småningom har det tydligen hänt något. En isländsk handskrift från första hälften av 1200-talet nämner Askim som häradsnamn för första gången och det skrivs då

A s k h e i m s h e r a d , och där sägs också att det "ligger ute vid havet nedanför älven".

I en av äldre västgöotalagens bilagor från omkring 1280 får vi veta att det i A s k e m s h e r a d finns fem kyrkor.

Och märk väl - båda dessa notiser ger klart besked om att häradet hör till Sverige.

De fem kyrkorna i häradet låg i var sin socken, och de var: Askim, Frölunda, Fässberg, Kållered och Råda.

Att Askim fått ge namn åt hela häradet är nog ingen tillfällighet; det låter oss förstå områdets betydelse.

Den isländska Laxdöla saga berättar bl.a. för oss om Brännö marknad på 900-talet. Den hölls vart tredje år. Brännöarna låg väl till som hamnplats och hade stark anknytning till fastlandssidan. Här möttes ett flertal farleder: den nord-sydliga längs med västkusten, från England (York) och Danmark (Ålborg, Hedeby), och inte minst farlederna mot det svenska inlandet via Göta älv och genom dalgången mot Åby till Mölndal. I Mölndal har f ö gjorts ett stort myntfynd från denna tid, som visar på handelsförbindelser med hela Västeuropa.

Till Brännöarna sökte sig också vikingarna för att vinna byte. Då den beryktade islänningen Egil Skallegrimsson återvänder norrut från sin bekanta rysslandsfärd efter

att på hemvägen ha plundrat och bränt staden Lund år 925, lägger han till vid Brännöarna. "I den tiden," heter det i sagan, "var där ute ett omtyckt vikinganäste, ty handelsskepp drogo mellan öarna i mängd".

Vad som köptes och såldes på Brännö marknad vet vi ganska bra besked om. Trälar t ex. Den tidens "arbetare" - både manliga och kvinnliga - rekryterades till stor del på trälmärnaderna. Handeln med människor var en lönande affär, och slavjakt bedrevs ivrigt av både nordbor och vender.

Ur Laxdöla saga berättas:

"Den isländske hövdingen Hoskuld var en gång i Norge för att skaffa sig hustimmer. På Brännöarna utanför Göta älvs mynning hölls det då en stor marknad, och dit samlade sig mycket folk. Hoskuld for också dit med sitt skepp Där var mycken skämtan, dryckeslag, lekar och allsköns glädje. " En dag gick Hoskuld mellan de uppslagna bodarna tillsammans med några andra män "för att roa sig". Han såg då en ståtlig bod ett stycke från de andra. Med sitt följe trädde han in, och där satt en man i brokigt vävda kläder och med en rysk hatt på huvudet.

Då Hoskuld hörde hans namn, Gille den ryske, erinrade han sig att denne var den rikaste bland dem som där på marknaden sysslade med köpenskap, och han frågade:

"Du kan väl sälja något som vi kunde ha lust att köpa?" Gille sporde då vad de ville köpa och fick reda på att Hoskuld önskade köpa sig en trälkvinna, om han hade någon att sälja. Döm om köparens förvåning, då Gille drog undan ett förhänge, bakom vilket han hade tolv kvinnor. Av dessa valde Hoskuld en dåligt klädd men vacker kvinna. Hon visade sig sedan vara en irländsk kungadotter som nyss råkat i fångenskap!

Då vi känner de handelsvägar som förde till marknadsplatsen kan vi också veta ganska väl vad som i övrigt såldes där. Friserna kom med tyger och vapen från de välkända fabrikerna vid Rehn och i Flandern, från Novgorod kom fjärran österns varor såsom prakttyger, smycken, dryckeskärl osv.

Malt och mjöl, vin, vete och honung var också viktiga importvaror, även om de väl knappast salufördes på en marknad som hölls vid midsommartid vart tredje år.

Bygden häromkring hade inte så många varor att lämna i utbyte. Det förnämsta betalningsmedlet var troligen skinn.

Hur länge Brännö behöll sin betydelse som marknadsplats vet vi inte, men det finns tecken som tyder på att Backa, det som senare kom att kallas Kyrkåsen, så småningom övertog brännömarknaden. När den tidigare omnämnde Bureus år 1603 reste till Askim antecknade han bl.a.:

"Vidh Askheems kyrkia var fordom Marknadh Midsommars dagh".

I Askim fanns sedan gammalt begravningsplats, kanske också hednisk kultplats och tingsplats med galgbacke. Askimsfjorden gick då åtskilligt djupare in i landet, vattenståndet var ca 2,5m högre än nu. Köpmännen kunde alltså segla med sina skepp på Stora ån ända in till Kyrkåsen vid sina besök i Askim. Vi kanske kan våga den gissningen att tilläggsplatserna var ungefär där vi nu finner BP-plantors anläggningar.

Askimsgårdarna var alltså de viktigaste i trakten. De gav namn åt socknen, sedan åt häradet. Men inte förrän i ett brev från 1489 finner vi skriftligt belägg för Askim som sockennamn, och då skrivs det A s k y m.

gränslistor från mitten av 1200-talet örekommer namn, som ännu begagnas. Däribland är Gräshaga led, som även omnämnes i biskop Brynolfs protokoll från år 1481 i formen *græsbage grundh*. Endast en grindstolpe finns nu kvar, där gamla Lindomevägen — 45 m söder om landkapsgränsen — skär forna gränsen mellan Lindome och Släp.

Någon gång under 1200-talet har en svensk västgöta- korridor mot havet öppnats mellan det norska Bohuslän och det danska Halland. I gränslistor har man omnämnt gränsens olika punkter, och i en dansk sådan från mitten av 1200-talet anges gränsens sträckning längst uppe i norr utifrån havsbandet med följande gränsangivningar, som i moderniserad form kallas: Stämmesund, Kleva, Kleverås, Hästås knapp, Tutjärn, Våmmesten och Knipen. En del av dessa punkter känner man igen. Stämmesund är det samma som Kungssund, dvs vattnet mellan Vrångö och Kungsö. Kleva är de båda skären 3 km rakt väster om Örsviken. Tutjärn ligger några hundra meter väster om Labacka i Kållerred, och Knipen är namnet på ett berg norr om Knipered i Lindome.

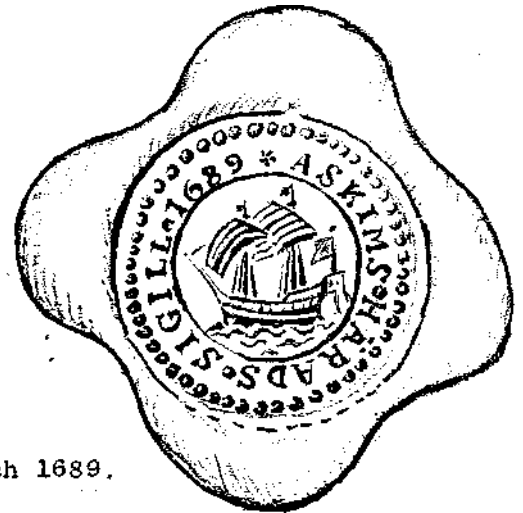
Andra gränslistor tar med några av dessa punkter men dessutom en del nya, såsom exempelvis Gatan breda, Brudkullen, Gräshagen, Flaksjön, Flabäck, Sagsjön, Allmänna bräcka och Dvärred. Alla dessa är omnämnda redan 1481.

Askims gräns söderut hade vid 1200-talets mitt en nordligare sträckning än i våra dagar. Gatersered exempelvis låg i Danmark. En anteckning från 1250-talet talar om

Texten fortsätter
på sid 38.

Ordet härad som vi ofta möter i olika sammanhang, betydde från början ett visst område, som i orostider skulle kunna sätta upp en här, en mindre armé på 100 krigare eller flera. Det var naturligtvis inte många byar som kunde klara av detta, och då fick man slå ihop flera byar till ett slags storkommun, ett härad. Detta var alltså häradets primära uppgift. Längre fram kom häradets uppgift att främst ligga på rättsskipningens område. I varje härad inrättades nämligen lokala domstolar, ting, häradsrätt, som skulle skipa rätt och döma i tvister som kunde uppstå i olika byar och mellan dem.

Ordet Socken kommer från det fornsvenska sokn som betyder sökande. Det kom att beteckna det område inom vilket människorna sökte sig till samma kyrka.

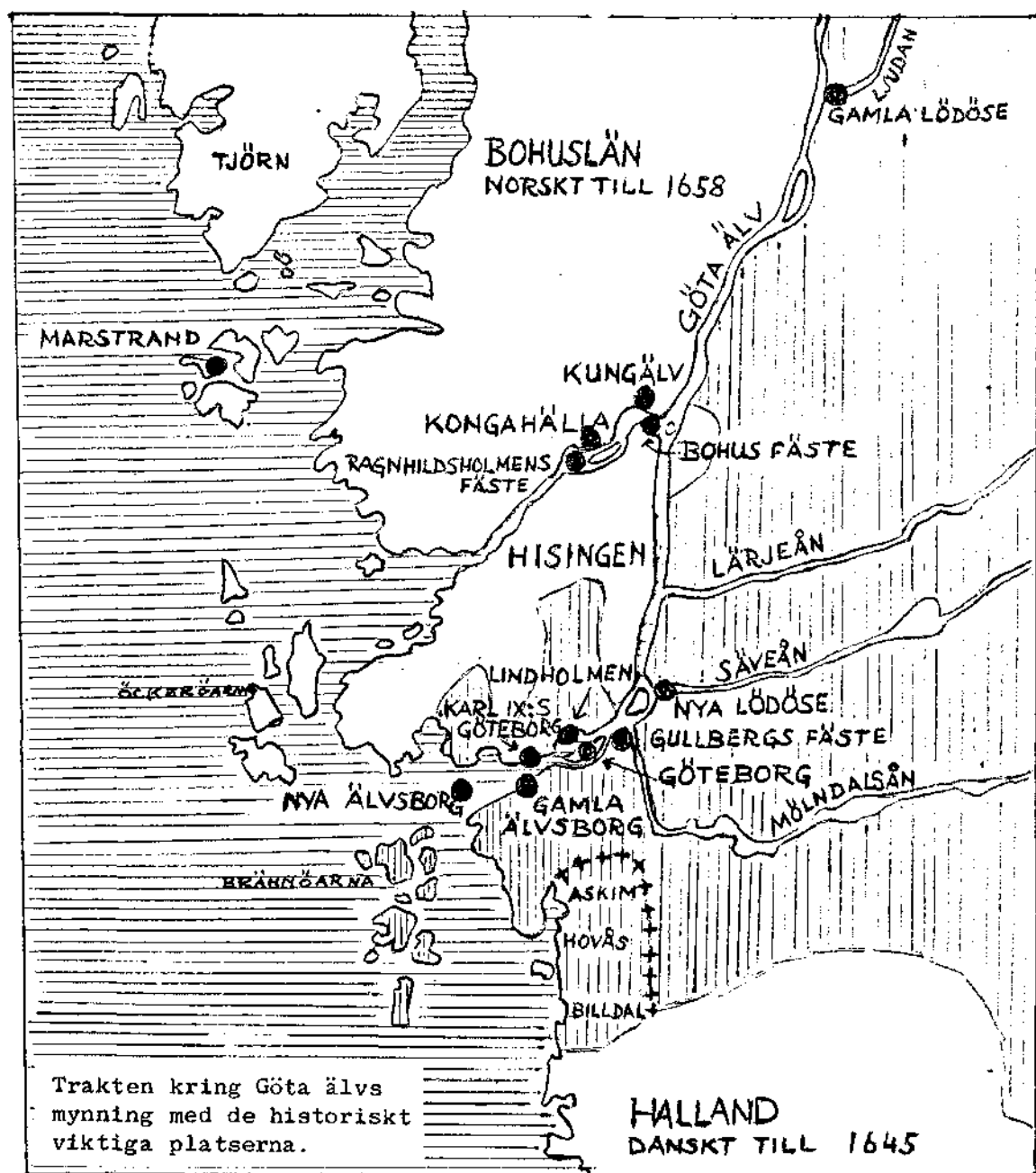

Askims härads sigill med årtalen 1614 och 1689.

Hur namnet Askim ska förklaras är väl inte helt klart. En tolkning är trädslaget ask och -hem i betydelsen trakt. (Namn på -hem anses peka på gammal och centralt belägen bosättning). En annan tolkning tar fasta på att små lättseglade fartyg under vikingatiden kallades ask. I Egil Skallegrímssons saga kallas en man som hette Alv för Askman, och det betyder i sammanhanget båtman eller viking. Dessutom - häradssegillerna har ju båda båtbilder.

Nordiska fartyg efter Olaus Magnus 1555.

gården Gøtulf Ruth, som på 1500-talet benämndes Gatulsrijd eller Gattilsridt. Men danske kungens medgivande disponerades gården på 1200-talet av en dansk hertig. Från 1500-talets mitt är dock gården svensk.

Längs Askims gräns mot Danmark förekom ständigt stridigheter, främst beroende på lokala ekonomiska intressen.

Ute i skärgården gällde det rätten till vrakgods och kreaturens bete. I skogsbygden tvistade man också om betet, men även om möjligheter till fiske och anläggning av kvarnar i vattendragen. Sådana lokala ägorättstvister förekom överallt i vårt land, kanske mest beroende på att lantmäteritekniken ej medgav att tillfredsställande kartor upprättades.

Värre än lokala ägotvister var dock alla de strider som ända fram till 1700-talets första årtionden härjade denna gränsbygd.

På 1360-talet lät kung Magnus Eriksson bygga Älvsborgs slott (på älvens södra sida) som ett led i hans västliga försvarssystem.

Slottet var helt byggt i trä.

Redan 1366 erövrades det av Valdemar Atterdag, och så stannade det i dansk ägo till 1436, då Karl Knutsson återerövrade det till Sverige under Engelbrekts befrielsekrig. 1432 gav sig slottet utan strid till den danske kungen Kristian I. 1471 gjorde västgötarna uppror och stormade Älvsborg. Krigen avlöste ständigt varandra i denna gränstrakt.

År 1502 under en av de många belägringarna av slottet satt en tysk legoknekt, Paul von Dolnstein, och ritade av vad han såg och berättade om sina upplevelser. Han var i tjänst hos kung Hans av Danmark, som just då låg i krig med Sten Sture d.ä. Han lämnar själv följande beskrivning av händelserna:

" ... I Norge vunno vi ett fast slott som hette Älvsborg. Det brände vi ned. På vår sida voro 1800 tyskar. Då blev vi allvarligt överfallna i lägret av de svenska bönderna. 15.000 man starka, de sågo ut så här"

Dolnstein har mycket karakteristiskt framhållit olikheterna mellan de tyska och svenska krigarna. Tyskarna har åtsittande trikåartade benkläder och breda läderskor, medan svenskarna är klädda i träskor och vida långbyxor av sjömanssnitt.

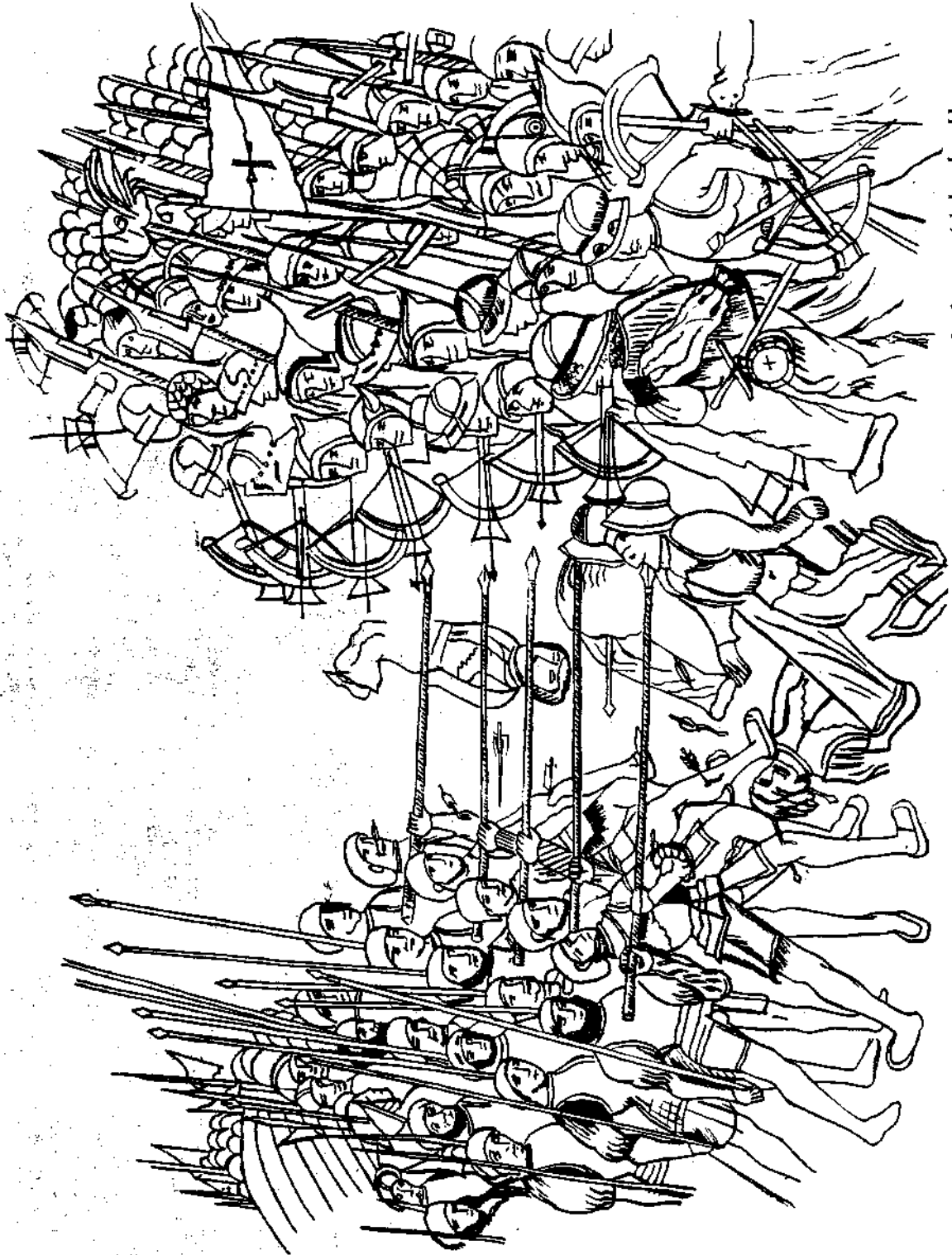
Om själva slottet skriver Dolnstein följande:

"År 1502. Slottet är av trä och är täckt med torv och är högt beläget alldeles så som här synes. Det har List (Sigmund List, legosoldaternas anförare) erökrat på tre dagar. Lägret har Paul von Dolnstein gjort. Alla fönster har byssor".

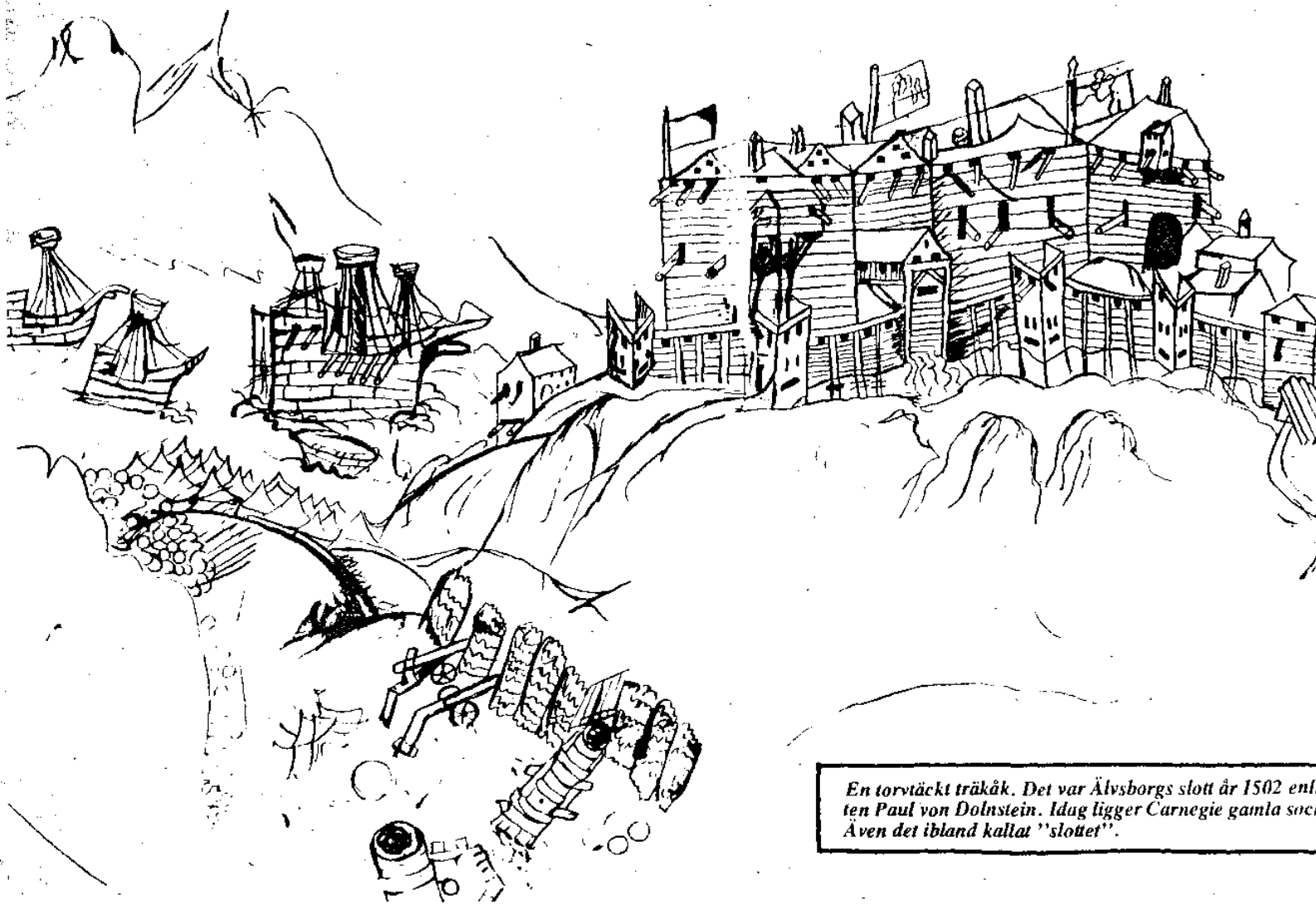
Gustav Vasa förvandlade Älvsborg till ett stenslott, och det faller därmed in i raden av stora slottsbyggen under vasatiden. Även Johan III, men framför allt Karl IX, lät utföra omfattande befästningsarbeten.

Under nordiska sjuårskriget efter Gustav Vasas död blev det ofred igen. I augusti 1563 kom en väldig här på bortåt 28.000

man och slog läger vid Sanna, och artilleriet gick i ställning på Sjöbergen (vid Älvsborgsbrons södra landfäste). Fästningen hölls av 700 knektar och skeppsfolk under befäl av kommendanten Erik Kagge. Man hade proviant för två månader. Men efter hård beskjutning måste fästningen ge sig och Sverige förlorade det viktiga försvaret av korridoren mot västerhavet. Vid fredsslutet 1570 kom slottet i svensk ägo igen, men mot en dryg lösensumma på 150.000 riksdaler. Detta var den första Älvsborgs lösen.

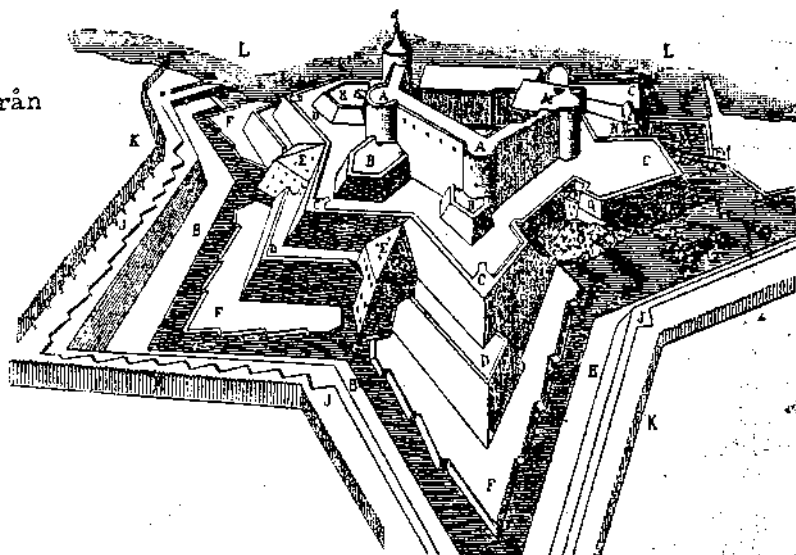

Den svenska bondehären på marsch. 15.000 man starka försöker svenskarna slå tillbaka den tyska legoarmé i dansk sold som ockuperat Älvsborg.

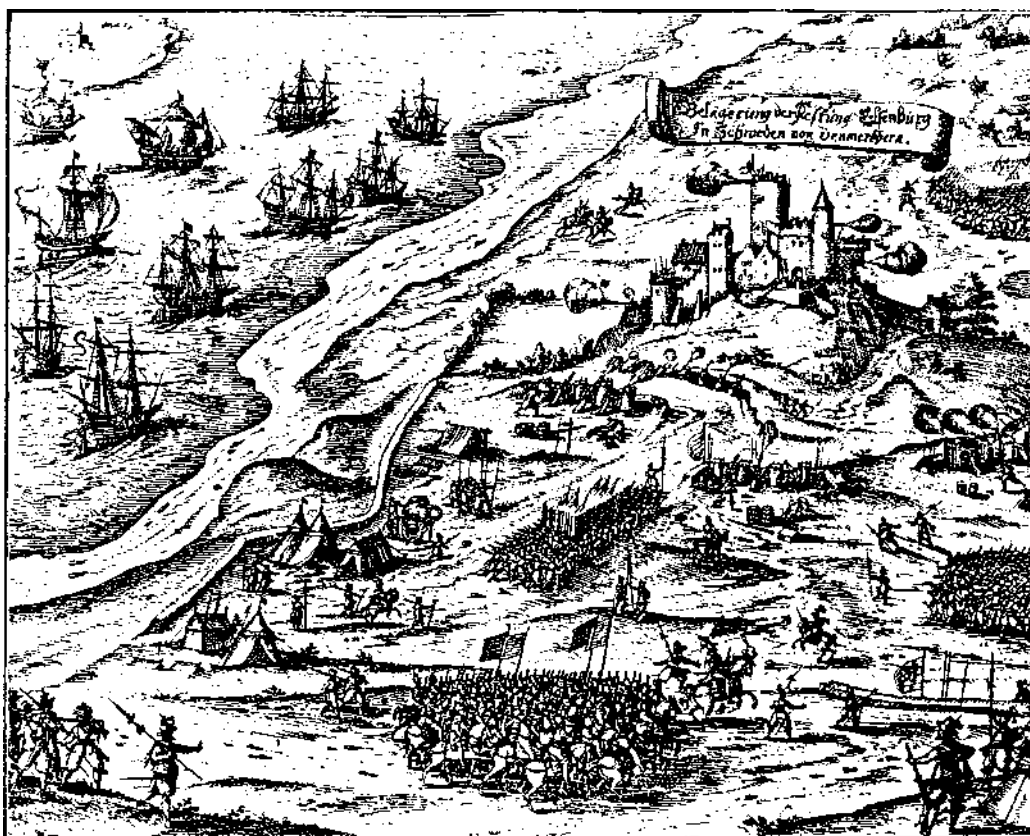

En torvtäckt träkåk. Det var Älvsborgs slott år 1502 enligt Paul von Dolnstein. Idag ligger Carnegie gamla sockerfabriken. Även det ibland kallat "slottet".

Denna bild av Älvsborgs slott från 1559 visar hur Gustav Vasa lät modernisera anläggningen. Men tecknaren har troligen förskönat verkligheten en hel del.

Vid 1600-talets början utbröt det s.k. Kalmarkriget. Anläggningarna vid Älvsborg hade då kompletterats, så att här också fanns en viktig örlogshamn. Men danskarna landsteg ändå, och brände den kort förut anlagda staden Göteborg vid Färjenäs på Hisingssidan. Ett år senare föll Älvsborg efter en belägring, varunder slottet blev nästan helt sönderskjutet. Vid fredsförhandlingarna i Knäred 1613 ställde den danske kungen Kristian IV mycket hårda villkor. Han fordrade till en början att Sverige för alltid skulle avträda Kalmar, Ryssby skans (norr om Kalmar), Borgholm

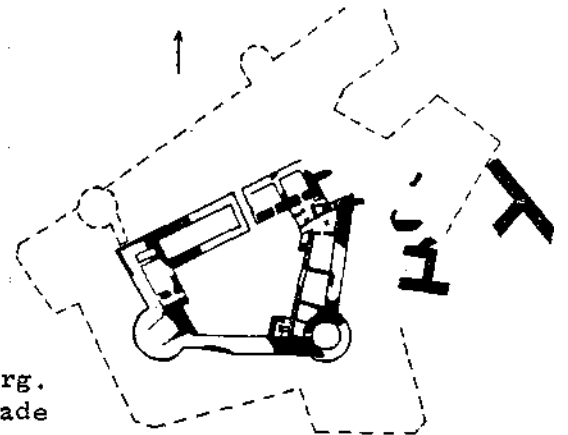

Danskarnas erövring av Älvsborg 1612. Efter ett samtida kopparstick.

med Öland, Älvsborg och Gullberg (Skansen Lejonet i Göteborg) jämte alla de gods och län som låg under dessa slott. Villkoren mildrades dock under förhandlingarnas gång, men som vi vet bestämdes ett krigsskadestånd på 1 million silverdaler att betalas inom sex år, och Danmark behöll under denna tid Älvsborg, städerna Gamla och Nya Lödöse samt sju härader i Västergötland, däribland Askims härad. Detta var den bekanta Älvsborgs lösen, och den blev under många år en börda av värsta slag för landet. Ständerna beslöt om en särskild bevillning (skatt) under fyra år och följande lista ger ett begrepp om hur bördorna fördelades. För att man ska få en något så när rättvis bild av penningvärdet, bör man veta att en tunna råg (=ca 150 liter) värderades till 1 riksdaler!

<u>Enkedrottningen</u> skulle hjälpa dertill efter sin goda vilja, förmögenhet och benägenhet för rikets välfärd	
<u>Konungen</u> skulle låta värdera kronans årliga inkomst efter rusttjänstordningen, och erlägga 32 riksdaler för varje 100 dalers inkomst	
<u>Arvfurstarna</u> i lika motto efter värdering av årliga inkomsten av furstendömena och arvegods	
<u>Ridderskapet och adeln</u> samt frälset, för varje häst de borde hålla i rusttjänst efter privilegierna	32 riksd.
<u>Frälseänkor eller omyndiga barn av frälset</u> , för var häst de hade att hålla, om de vore myndiga	20 "
<u>Biskop</u>	40 "
<u>Sekreterare eller kamrerare</u>	40 "
<u>Professor eller skolemästare</u>	8 "
<u>Superintendent, stads- eller sockenpräst</u>	16 "
<u>Kaplan i städerna</u>	4 "
<u>" på landet</u>	2 "
<u>Räntmästare, myntmästare, myntskrivare och tullnär</u>	50 "
<u>Fogde eller skrivare</u>	16 riksd.
<u>Ryttmästare, kaptänlöjtnant och fändrik, vid kavalleriet</u>	20 "
<u>Knektehövitsman, löjtnant och fändrik</u>	12 "
<u>Ryttare, landsknekt, drabant, besuten borgare eller bonde</u>	2 "
<u>Lösgångare, driftekarl, dräng om 15 år och däröver</u>	1 "
<u>Tjenstehustru eller piga från 15 år</u>	½ "
<u>Gångskräddare, skomakare, skinnarbetare och andra som icke höllo verkstad</u>	4 "
<u>Länsman</u>	8 "
<u>Underbefäl, underfogde och underskrivare</u>	3 "
<u>Borgare för varje öre i skatt</u>	2 "
<u>Kopparbergsman: 2 riksdaler som borgare och därtill 3 riksdaler för var 1/4-del han brukade i gruvan</u>	
<u>Järnbergsman: 2 riksdaler som borgare samt för var hytte eller gruvdel</u>	1½ "
<u>Underlagman och lagläsare</u>	12 "
<u>Varje skepp utrikes ifrån kommande per läst</u>	
<u>1 riksdaler och därtill för var mast</u>	2 "
<u>Främmande köpman, som icke var bofast borgare</u>	
<u>16, och dessutom för varje 100 dalers omsättn</u>	2 "

Sverige klarade med yttersta nöd av påfrestningen och återfick Älvsborg och övriga områden den 31 januari 1619. Älvsborgs storhetstid var nu slut. Efter ett danskt anfall 1644 förstod man att det var dags att tänka på ett nyanlagt försvar av älvmynningen. Göteborg hade ju anlagts 1621. Platsen för Nya Älvsborgs fästning blev Kyrkogårds- holmen utanför Arendal. Gamla Älvsborg raserades och en del material fördes över till den nya anläggningen. 1661 sprängdes delar av de resterande partierna av borgen. Kvar är nu bara några rester av grundmurarna.

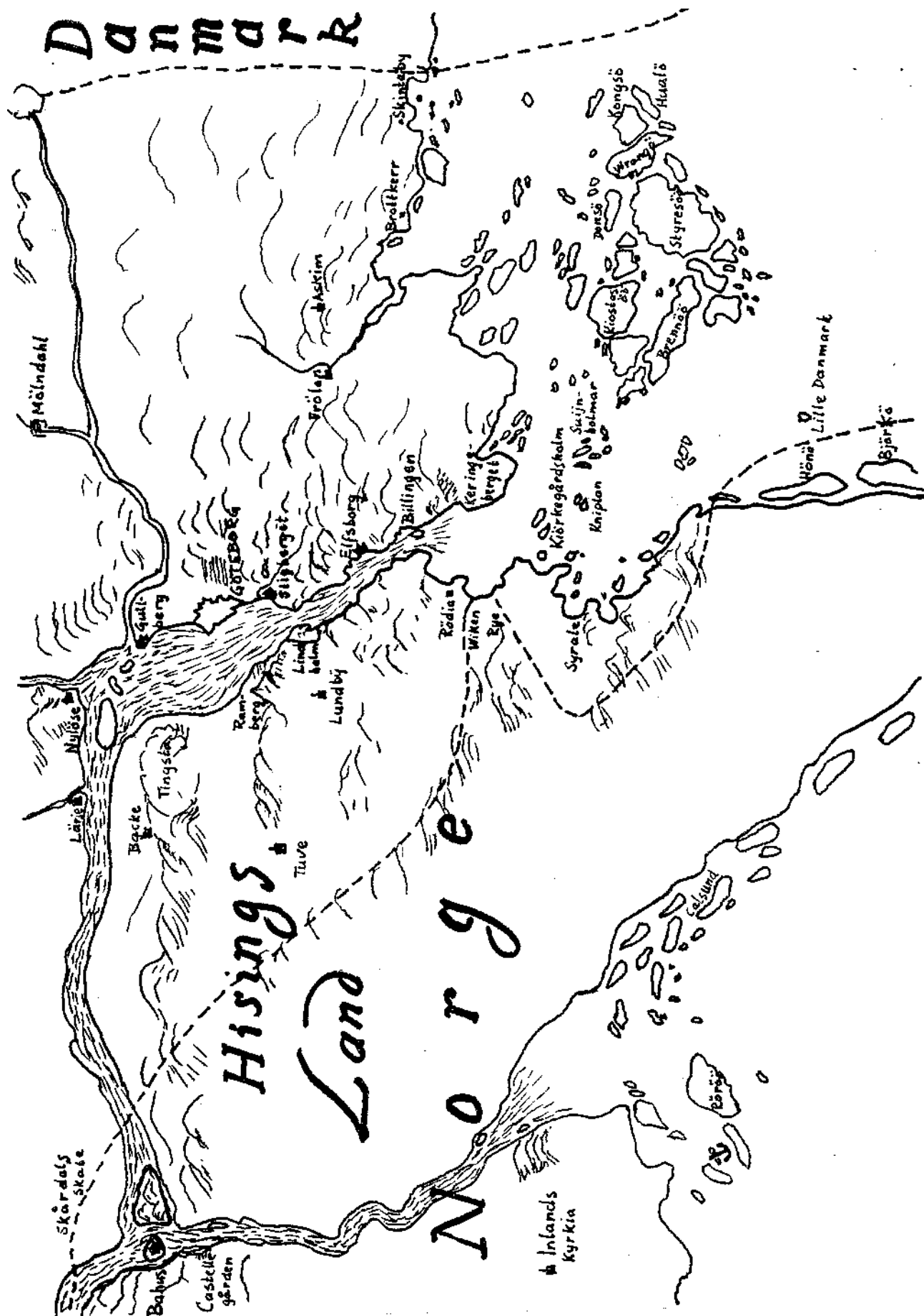

**Planskiss av Gamla Älvsborg.
Svart färg markerar bevarade
murdelar.**

Askims härads inbyggare betalade skatt till Älvsborgs slott. Den skatten kunde betalas med mynt, men också erläggas in natura eller i dagsverken. Säkert är att den var en synnerligen tung pålaga. Askimsbygden - så nära - kunde ej undslippa, socknar på längre avstånd hade lättare att komma ifrån. Därtill kommer att såväl danska som svenska trupper krävde foder till sina hästar, mat och husrum till knektarna, virke, ved och andra förnödenheter. Bönderna fick lämna ifrån sig vad de hade och det lär inte ha varit så mycket. Vi har många uppgifter om att stora delar av Askim under krigstid låg "mest öde". Från en socken i södra Västergötland, där båda sidors krigsfolk också skövlade och härjade, har i 1565 års fogderäkenskaper antecknats:

"all säden uppäten av K. M:ts krigsfolk, så att ej en skäppa kom i kyrkoherberget".

Den tidigare omnämnde Johan Bureus antecknade i sin dagbok för den 9 mars 1603:

Denna kartskiss är kopierad från en karta från 1620-talet. Den visar tydligt Askims och Västra Frølundas utsatta läge mellan Danmark och Norge.

"När iagh drogh til Askheems kyrkia at afrijta en jette- grift jordades 4 lijk i Frölunda af hunger dödhe. Det berettade iagh försten. Då let H.F.N. (hans furstliga nåde) utspijsa någre hundrede tunnor bland almogen at hvar bonde fik en span".

Från kriget med danskarna 1644-1646, den s.k. Hannibalsfejden, berättas att 600 man danska trupper tågade från Varberg norrut Valldavägen mot Älvsborg för att förena sig med norska trupper. Göteborgarna blev emellertid varnade med vårdkasar som tändes på bergen. 200 man av Göteborgs garnison mötte danskarna vid Askims kyrka och slog dem tillbaka. Bönderna i Askim fick dock umgälla nederlaget, men de flesta hade flytt från sina hem och fört boskap och andra ägodelar i säkerhet. På Klyfteråsen mellan Brottkärr och Skintebo, känd för sina otillgängliga klyftor, omtalas att man gömde sig i krigstider med sina fattiga ägodelar.

Vilka enorma lidanden och umbäranden som krigen medförde kan vi nog aldrig helt fatta. Vi kan få en viss inblick i tiden genom notiser som dem här ovan, men också genom att ta del av de anteckningar som i jordböckerna årligen fördes in om hemmanens tillstånd, skatteförmåga osv.

År 1569 registreras 23 hemman, dvs mer än hälften av samtliga i socknen, som öde, och mer än 2/3 av alla hemman har haft nedsatt skatteförmåga. 1573 antecknas 17 hemman som halft öde och 15 som helt öde. Endast fem hemman är inte någon gång mellan 1567 och 1573 upptagna som öde, nämligen tre hemman i Hult, ett i Storegården och ett i Brottkärr.

När skatt kunde erläggas betalades den på 1500-talets senare del med smör, hö, rörtak (vass för taktäckning), ved och ekbjälkar. Dessutom var skattebönderna skyldiga att hålla hästar för krigsmakten och att göra olika antal dagsverken för Askims del på Älvsborgs slott.

Perioden 1613 - 1718 var en tid av många krig. Visserligen erövrade svenskarna Halland och Bohuslän, så att Askim ej längre var en isolerad utpost, men socknens läge var lika utsatt för det. Krigen betydde utskrivningar, för askimsborna mestadels till flottan (i genomsnitt kom 10 båtsmän från socknen). Men de betydde också fler pålagor i form av inkvarteringar och skjutsningar, för att inte tala om nya skatter som skulle ha engångskaraktär men blev permanenta.

Adelns inflytande växte alltmer fram till den stora reduktionen. Allmogen hade en svår tid. I domböckerna kan man läsa om hur bönder dömdes till böter för att de ej ville ställa upp med hästar för skjutsning för militära behov. Några uppgavs vara ständigt engagerade i att skjutsa krigsfolk till och från Älvsborg. Och när skulle man då sköta jorden?

1644 behövde landbon Börje i Backa få lindring i sina pålagor, och fick då häradsrättens intyg på att "åkern var mestadels osådd, och ängen var av krigsfolket i durchtågande, både av vårt krigsfolk och fienden, förtrampad och fördärvad och hans boskapskreatur bortrövad, så väl som ock hans kläder".

1719 krävde bönderna ersättning för de omfattande leveranser som de året före gjort till kronan i form av hö, kött, korn och havre.

Våren 1718 hade bönderna inte längre spannmål till utsäde och till föda åt sig och de inkvarterade soldaterna, och fick då låna av magasinsförråden av skattespännmål i Göteborg. Men följande år krävde kronan 50 % ränta på det lånet! Inte undra på att bönderna vid riksdagen konstaterade att inkvarteringar och durchmarscher gjort dem fattiga.

Ty vid truppers genommarsch, durchtåg, skulle bönderna på anmaning utföra tjänster och bistå med varor, i bästa fall mot ersättning. Ännu så sent som 1789 rekvirerades 260 hästar från Askims härad för en stor transport av ammunition till Karlstad. Askimsborna hade som kustbor ännu en tung börda i krigstider och det var vakthållningen vid stränderna. År 1678 uppgav askimsborna att häradet ständigt, natt som dag, höll 40 vakter vid stränderna, och det innebar vakttjänst var tionde dag för männen.

I bevakningsorganisationen ingick också ett system med vårdkasar. Från kriget 1808 - 1809, som ej berörde Askim, har en sådan bevakningskedja beskrivits, men systemet som sådant är mycket gammalt, troligen från tidig medeltid.

Kustbevakningen bestod av vårdkasar på Brännö, Styrsö och Vrångö i Styrsö socken, vid Frölunda Västergård, Fiskebäck och Käringberget i Västra Frölunda socken samt vid Lindås, Nygård och Brottkärr i Askims socken.

TIONDE KAPITLET

Om vårdkasar på bergen i krigstid

PÅ OFVANSTÅENDE BILD har man två ting att betrakta: det ena på bergstopparna, nämligen de rykande bålarna af hopsamlad ved, afsedda att förhindra angrepp af en annalkande fientlig flotta; det andra åter man har att se är ryttarskaran, som i bergspassen vid kusten håller trägen vakt, att ej fienden må landstiga. Befolkningen på de klippiga stränderna gifver nämligen i krigstid, likt flinka spejare, tecken med vårdkasar. När deras grannar på höjderna i närheten varseblifva dessa, tända de likaså flammande bål och gifva därigenom till känna för de ännu fjärmare boende, att alla vapens föra män må enligt landsfurstens föreskrift och stadgandet i landets lag oförtöfvadt begifva sig från det inre slättlandet till kusten för att deltaga i dess bevakning. (Olaus Magnus 1555)

Vid Varden på Nygårdsberget, mellan Skintebo och Billdals gård, syns grundmurarna till en mindre fyrkantig byggnad.

I trakten berättades att ännu på 1850-talet (Krimkriget) hade nygårdsborna skyldighet att hålla vakt vid värden, varvid man i dåligt väder fick uppehålla sig i den bredvid uppförda hyddan. På värden skulle alltid ett lass torrt enris ligga färdigt. Och ordena löd, att så fort man såg att den söderut belägna Vagnsbergsvarden (vid Lindås, Vagnsbergsdalen kallas nu Vågnedalen) var tänd, skulle Nygårdsvarden tändas, och efter denna Amundö- och Järkholmsvardarna och så hela raden in till Göteborg.

Efter 1721 har Askim varit förskonat från direkta krigshandlingar. Men när vi tänker tillbaka på de tre århundradena före, måste vi fyllas av beundran för de människor som trots alla umbäranden lyckades överleva och föra traditioner och sedvänjor vidare.

De mäktige herrar med skri och med dån
slå riken och byar omkull.

Tyst bygga dem bonden och hans son
som så uti blodbestänkt mull.

E G Geijer

Läs mera:

AHF 1956, Gunnar Olsson: En gränsbygd.

AHF 1966, 1968, 1969, 1970, 1971, 1976: Ebbe Persson:

En gränsvandring i Askim.

AHF 1977, Från sockenstämmor på 1700-talet.

AHF 1978, I Askim för 300 år sedan.

Askim genom tiderna: Medeltida gränssocken.

" Det krigiska 1600-talet

" Askim 1721-1815.

" 1800- och 1900-talet.

Göteborgs hembygdsförbund: Göteborg - uppkomst och äldre historia. 1976.

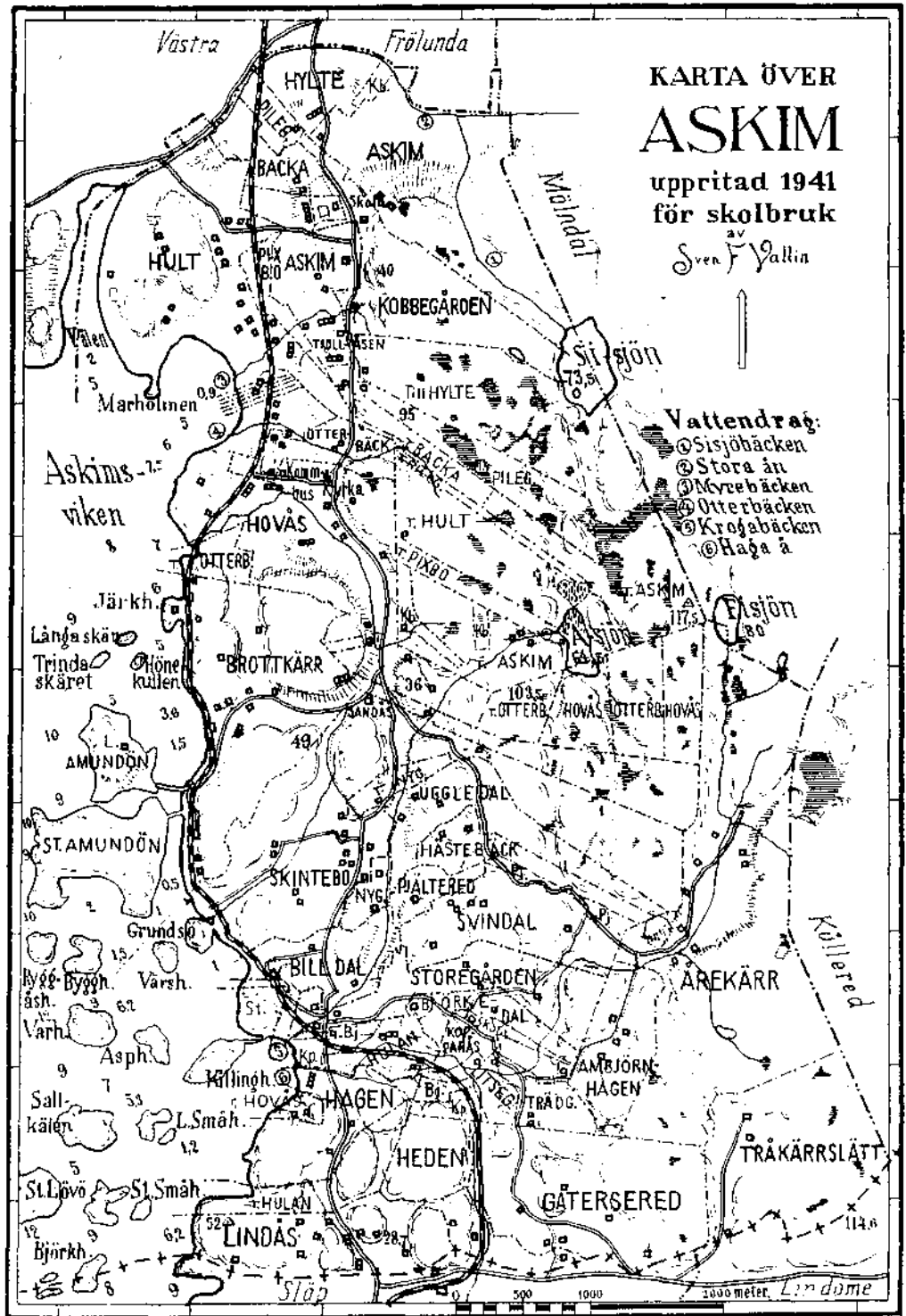
Lars Nyström: Västra Frölunda, Historik 1967.

FYNDmeddelanden 1968: Ett slott som blev dyrt (Älvsborg).

Nygård vid 1900-talets början.

Teckning av Olle Goës

Bynamnen och fastighetsbeteckningarna i Askim var ännu på 1940-talet nästan helt identiska med dem man finner i källor från 1500-, 1600- och 1700-talen. Socknen hade ännu inte urbani-serats i någon större utsträckning.

Byar och hemman

Kommentar till kartan på föregående sida.

Se även ortnamnsförteckningen sid 96.

De gamla bya- och hemmansnamnen i Askims socken återfinnes samtliga i de första jordeböckerna, som på 1500-talet lades upp på Gustav Vasas befallning. Enligt dem har vi i Askims socken 10 byar och 21 fristående hemman (dessa har i regel räknats höra till närmast belägna byalag).

Byarna var följande, inom parentes anges hemman inom byn:
Askim (Knapegården, Stommen, Stora Askim, Lilla Askim) Billdal (Västergård, Östergård)

Brottkärr (Västergården, Östergården)

Gatersered (Norgården, Sörgården)

Hovås (Hovås Klovän, Lilla Hovås, Stora Hovås, en utjord)

Hult (Hult el. Åsen, Krakegården, Skomakaregården, Mellangården, Sörgården)

Hylte (Nedergården, Övergården)

Skintebo (Lilla Skintebo, Stora Skintebo)

Svindal (Lilla Svindal, Stora Svindal)

Årekärr (Lilla Årekärr, Stora Årekärr)

Fristående hemman var följande:

Ambjörnhagen	Lindås
Amundö	Lyckekärr
Backa	Nygården
Björkedal	Otterbäck
Hagen	Otterbäcks sex kvarnfall
Heden	Pilegården
Hulan	Pixbo
Hästebäck	Pjältered
Kobbegården	Storegården
Kopparås	Tråkärrsslätt
Letsegården	Uggledal

Hemmanets storlek angavs förr i mantal. Detta var ett mått på hurpass bärkraftigt det ansågs vara. Mantal angavs i 1/1, 1/2 och 1/4, sällan i mindre delar, ty 1/4 mantal ansågs vara det minsta som kunde föda en familj. I jordeböckerna angavs också hemmanens jordnatur, dvs hur de beskattades. Kyrkohemman ägdes under katolsk tid av kyrkan. Vid reformationen indrogs de i regel till kronan.

Frälsehemman, före år 1789 förbehållna adeln, var i stor utsträckning befriade från allmänna skatter och pålagor (ex Backa och Pilegården).

Krono betecknade sådan jord som direkt tillhörde kronan.

Skatte betecknade den skattskyldiga jorden.

Dessa beteckningar kan i dag betraktas enbart som historiska minnen.

Däremot lever by- och hemmansnamnen kvar i våra fastighetsbeteckningar.

Om t.ex. en villafastighet har registernummer Kobbegården 1:327, så betyder det fastighet nr 327 avstyckad från hemmanet Kobbegården 1.

Läs mera:

AHF 1958: Stora Svindal under ett och ett halvt århundrade.

AHF 1958: Byar och hemman i Askims socken.

AHF 1967: Om Amundön i AHF:s arkiv.

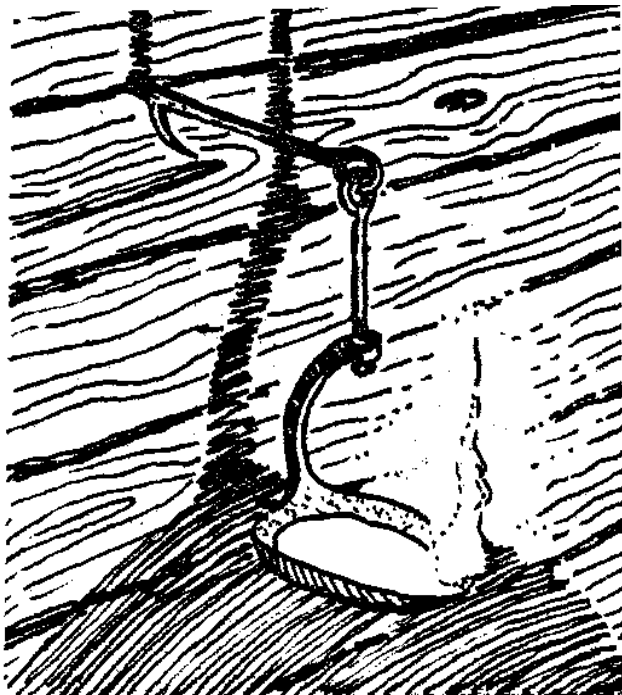
AHF 1968-1969: Hults by omkring sekelskiftet.

AHF 1972: Billdals gård genom tiderna.

AHF 1979: Från jordbruksbygd till villastad (Hovås).

Askim genom tiderna.

Tranlampa ur AHF:s samlingar. Den kunde hängas, eller - som på bilden - stickas in i en väggspringa. Teckning av Olle Goës.

Skogen genom tiderna

Under forntiden var kustbygden till största delen beväxt med tät skog, mest lövskog, tall endast på höjdområdena.

Men under de oroliga århundradena under medeltiden och börjar av nyare tiden skövades skogen hänsynslöst. Det skoglösa Danmark behövde skeppsvirke, husbyggnadsvirke och bränsle, och danskarna tog vad som behövdes från de områden som de bestämde över, antingen permanent eller tillfälligt. På så sätt förlorade både Bohuslän och Halland en stor del av sina ståtliga skogar, och Frölunda och Askim fick naturligtvis sitta emellan under de många krigen.

Några exempel på hur västkustens skogar utnyttjades:

När Älvsborgs slott 1513 på sex år var överlämnat till Danmark blev "sköna skogar, som då överallt stodo i fullt flor, av de danske nederhuggne och utödde, det kostbara ekvirket, som då i stor myckenhet fanns, av dem bortfört..."

Nylödöse stad hade också en del skuld i förödelsen. Gustav Vasa hade gett stadens borgare rätt att hugga ekskog till fartyg och till stadens byggande. Men när kommandanten på Älvsborg 1540 skrev till kungen och klagade över hur illa skogarna blev åtgångna, svarade kungen:

"Så befala wij theris stadz bygning sznart hin onde!"

Vilket i klartext betydde: Stopp för avverkning av ekskog för Nylödöses borgare.

Skagens fyr, som på 1500- och 1600-talen utgjordes av en jättestor brasa flammande dygnet runt, eldades i mer än ett århundrade med bohuslänsk skog.

Vedbehovet på Älvsborgs slott var enormt. År 1611 brändes 210 famnar ved "vthj alle våningar på Slottet", och det torde ha motsvarat nära 700m³. Den veden tog man naturligtvis i första hand i slottets närmaste omgivningar.

Stora mängder ved gick utmed kusten också åt under de tidigare sillperioderna till att ur havsvattnet koka salt. Saltkokning omtalas redan av Snorre Sturluson, och Olaus Magnus omnämner 1555 att salt kokades på Västkusten för export.

En saltsjudare i arbete. Havsvatten pumpas upp och ledes ned i stora saltpannor, var i saltet urkokas. (Efter Olaus Magnus)

Man har beräknat att till en hl salt gick det åt 8,5m³ ved. Svårt åtgångna blev skogarna närmast kusten under den stora sillfiskeperioden 1752 - 1809 på grund av den myckenhet virke som gick åt till byggnader och till bränsle vid trankokningen, som bedrevs i en enorm omfattning. Sill- tranen användes bl.a. till lysolja, och den exporterades till många storstäder i Europa, Paris bl.a., för att användas till gatubelysning. När denna sillperiod upphörde fanns i Göteborgs och Bohus län 2.000 tranpannor, som vardera rymde 1.000 liter. Det gick åt 70 å 90 m³ ved per år till var och en, alltså ett totalt årsbehov av ca 150.000 m³.

När danskarna sista gången innehade Älvsborgs slott och län, innan det återlämnades 1619 efter sista inbetalningen av Älvsborgs lösen, utnyttjade de tiden väl. Kristian IV gav befallning om att under vintern 1618 skulle 3.000 ekar fällas. Byggandet av danska slott krävde mycket timmer!

Sedan gammalt tillhörde alla ekar i riket Kronan. De behövdes för skeppsbyggnad bl.a. Stränga straff kunde utmätas för den som utan tillstånd fällde ek t.o.m. på egen mark.

En dombok berättar om en askimsbo som under en transport av sten till Älvsborgs slott råkade välta med lasset och därvid knäckte en ek. Han dömdes till böter och ålades att plantera ett nytt träd.

När klockstapeln vid Askims kyrka år 1737 skulle få nya ekbjälkar, måste församlingen hos "Kongl. Landshöfdinge Embetet" begära tillstånd att få stämpla ut 8st ekar för reparationen. Det beviljades och samtidigt ålades kyrkvärden att ombesörja att för vart träd som fälldes, skulle två unga ekar planteras och skyddas mot betande boskap. Sockenborna utnyttjade skogarna hårt. Stora områden blev så småningom helt skoglösa. En beskrivning från år 1800

Ljungkrok, använd
då man skar ljung
till bränsle.

talar om ett ofantligt stort skoglöst område med kala berg och ljunghedar som sträckte sig inom Kållereds, Askims och Fässbergs socknar. Det gick så småningom så långt att man var tvungen att skära ljung och enris till att elda med.

Men framför allt ersatte man veden med torv. Redan 1663 hade bönderna i norra delen av Askim brist på ved och ville fälla skog i södra delen, men hänvisades i ett tingsprotokoll till sina egna "sköna torvmossar och enemarker".

Ivar Pålsson i Årekärr berättade 1955 att torv användes som bränsle ända in på 1920-talet. Han var med och arbetade i mossarna från sex på morgonen till åtta på kvällen.

Ur en del mossar skars torven i bitar, som sedan fick ligga och torka upplagda i stackar. Men i de flesta mossar tog man upp s.k. klapptorv. Den var lös och vattenrik, svart till färgen och ansågs ge den bästa bränntorven.

Den arbetades och ältades så att den blev som en smet.

Så breddes den ut på marken i lagom tjockt lager, och med en käpp slog man ränder i den stora torvkakan så att den delades upp i mindre bitar. Efter några dagar kunde man bryta isär styckena och nu rösades de, dvs staplades glest för att torka ordentligt. Beroende på väderleken var torven sedan klar att köra hem efter ca en månad. Det var bra att elda med torv, ansågs det, den höll sig glödande i spisen över natten. Men torvröken luktade inte gott.

I början av 1900-talet började man plantera in skog, mest tall, på de kala markerna i socknens norra del. Då skogsklädde bl.a. grusmarkerna på Hultåsen, Kyrklyckan och kring Trollåsen. Och när sedan vedhuggningen slutade i utmarkerna kom skogen på många ställen tillbaka av sig själv.

Skolklasser hjälpte ofta till med skogsplanteringen, och det gjordes ännu på 1950-talet på markerna norr om Sisjön. Men det som där växte upp några år senare var inte tall och gran, utan villor.

Läs mera:

AHF 1975: Om torv som bränsle.

Två Askvinsbeskrivningar

En 1700-talsresenär i Askim

Ur A. G. Barchaeus' berättelse om en resa genom Västergötland och Halland år 1773

Ur AHF:s
årsskrift
1960

Åren 1772—1775 företog notarien och titulärprofessorn Anders Gustaf Barchaeus (född 1735, död 1806) studieresor i ekonomiskt syfte genom åtskilliga svenska landskap. Enligt en instruktion som vetenskapsakademien utfärdade för resorna, skulle Barchaeus "med urskillning samla kunskaper om de bästa inrättningar, som i särskilda orter kunna finnas vid Landthushållningen, på det allmänheten deraf må kunna draga någon nytta."

Han skulle även iakttaga "hvad som rörer både den allmänna och en-

skildte hushållningen i hvarje ort."

Under resorna skrev Barchaeus noggrant upp sina iakttagelser, och inte mindre än tre digra kvartvolymer med anteckningar från dessa finns i Uppsala universitetsbibliotek. Anteckningarna utgör en enastående rik och pålitlig skildring av det svenska lantbrukets tillstånd mot 1700-talets slut.

Hur det såg ut i Askim, som på 1770-talet beboddes av ca 900 människor, får vi veta av följande utdrag, gjort efter en avskrift på Göteborgs museum.

Den 4. Sept. 1773.

Belledahl¹⁾ i Aschum

Hr. L. Synnerberg

1:o) Gården, belägen 1 1/4 mil från Göteborg, vid Saltsjön, består af 1 mantal skatte och köptes för 3 år sedan af Hr. Synnerberg för 14.000 d:r Silf:nt.²⁾ Här har till detta året varit utsådt 31 t:r³⁾ säd, däribland ej mer än 1 t:na höstråg, och bekommit 172 stackar hö. Man håller 5 hästar, 2 p. oxar och 8 kor. Drängar hållas allenast 2.

Denna gården, som ligger med sina ägor längs igenom en dahlsträcka mellan bärg och skär, har mycket träd och löfskog bewarad från längre tillbaka. Almen är den, som i synnerhet fröjdar sig i denna dahlen. Närgränsande gårdar hafwa ock sin skog i behåll, men ekarna såsom kronans hafwa de allenast att se på.

Ekar på högderna emellan Göteborg och Aschum woro svåriligen böjde af Nordsjöwindarna, men asp i lundar syntes ej hafwa men däraf. Om asken sades likaledes denna trufdes ock wäl på Belledahls mark.

2:o) Åkern brukas här med ständigt säde. Denne ståndspersonen tager wäl wall upp och lägger igän, sedan han brukt säden och gödt, men allmogen i grannskapet brukar sina åkerfjärjor⁴⁾ ständigt och utan hwila. Kunna ock icke göda mern et skepplan⁵⁾ h. e. 1/4 t:na, i sender på 1/4:delns hem, så att gödning kommer för hwart 8:de å 12:e säde. Men jorden är god lera, så att hon jemte tisteln ändock som det sägs ger 6:e kornet, ibland 8:de och mer.

Mitt emellan åkrarna ligga ängstegar, som aldrig köras oackadt de ligga så väl till. Tufworna bära witne. Tegeskiftet⁶⁾ wäller detta mycket; de hafwa ej haft landtmåteri, säga de.

På Ugledahls bondegårds åkrar woro nu framkörde många las jord till blandning. På en del allenast rödmyllig sand med usel ljungror. På en annan merhaltigare torf af fem⁷⁾ och skogsjord. Hemtningen war gjord på sämsta utmark mellan klipporna. Saken måtte wara god och bönderna wiste det af erfarenhet.

¹⁾ Bildhals herrgård.

²⁾ Daler silvermynt. Vad köpesumman utgör i nutida mynt kan inte anges. Om dalerns värde får man en uppfattning genom en dätida uppgift, att en rådmän i Karlskrona kunde lewa herrskapslikt på 400 daler silvermynt om året.

³⁾ Tunnor. 1 tunna (t:a) = 125 liter.

⁴⁾ Dialektord för åkertegar.

⁵⁾ mern = mer än. Skepplan = skäppland, ett ytmått betecknande så stort åkerstycke, som kunde besås med en skäppa (1/6 tunna, i Bohuslän 1/4) utsäde (800 å 900 m²).

⁶⁾ Vid tegskifte var ägora i en by fördelade mellan byamännen på så sätt, att varje delägare erhöi sin andel (teg) i varje ågostycke. Varje delägare skulle sålunda ha sin del av den bästa åkerjorden, av den mindre goda jorden, av ängsmark osv. Dog en bonde och hans gård skulle delas mellan tex två söner, delades gårdens tegar i två delar. Till slut kunde tegarna bli så smala, att man knappt kunde wända på dem med häst och plog. Vid mitten av 1700-talet utkom förordning om storskifte, varigenom en fastighets många skiften kunde sammanslås till så få och så stora skiften som möjligt. Tydligt hade askimbönderna ännu inte brytt sig om att begära storskifte.

⁷⁾ Dyjord.

7:o) På Belledahls ägor finnes på flera ställen sand blandad med snäckeskal till myckenhet och likaledes lera därmed blandad. Ingendera djupt under jord. Leran har af blandningen fått en grönaktig färg.

Den 6 Sept. 1773.

Åtskilliga gårdar och bondebyar i Aschums och Lindome Socknar

1:o) På *Nygård* i *Aschum* lefwer Bonden Nils med wälmåga och på ett snygt sätt samt hedrad af sina grannar. Har likwäl ej mer än 1/4:del hem.⁹⁾ med 5 å 6 t:rs årligt utsäde, ständigt åker och swagt höbol och betalar i ordinarie skatt enl. quit-tenceboken för sistl. år 51 d:r. 16 öre Silf:mynt. Jemte wettigt hustru hade han 3 arbetsföra egna barn, hwilka omständigheter pläga göra bonde rik. Det 4:e och yngsta, en son om 12 år, war lam blefwen i höften för 2 år sedan. Modren berättade honom hafwa fått det ute på marken genom dåligt mot, ett slags ondt wäder, som hon sade förderfwa människor.

Stugan war mycket snygg med 2:ne fenster på Wäggen, hwilket hålles förmer än att hafwa fenstret på taket, som här kallas *Lyre* och mest brukligt.

Spismuren är alltid snöende-hwit i mäst hela Göta Rike och des form här i orterna har allestädes warit sådan, som den småländska, som fins afritad wid p. 32 af H. Arch. *Linnés Skånska resa*. De äro allestäds såsom efter en form.

Bord och bänkar äro hela, sköna och hwita. Sjelfwa taket och wäggarna likaledes, ty undantagandes hos en hop kält-ringar blifwa ock dessa med sand skurade 2:ne gånger om året i Göta rike öfweralt. Upp-svearna göra ej så.

På bänkarna lågo serskildt för dem gjorda dynor, på *Hal-landswis*.

Tr ä g å r d hade fader Nils med gamla och goda fruktträn. Men han wiste os också där 19 st. lefwande Bistäckar¹⁰⁾. Stäckarna woro af bräder, 1 1/2 aln långa, och 1/4 d:o breda i fyrkant. Han slagtar årl. 3, 4 å 5

stycken; därtill wäljas de, som äro swagast, icke alltid de älsta; man pröfwar dem genom lyftning, om de äro lätta; ty då äro de swaga och förgås ändock gärna innan nästa wår; antalet öker sig snart af nya swärmar.

Nygårdens ägor woro för-sedde med mycket trän; men *Belledahls* många *aleer* af alla slags pilar och lindar woro också en styrka för denna bihopen.

Bonden wiste vidare en stor ekebåt han hade under arbete om 30 å 40 tunnors drägt. Han säljer den till Sillfiskare el. andra fiskare för 160 å 180 d:r Silf:nt. Men bönderna i denna soknen hade båtbyggnad för sig på flera gårdar. Nils önskade, att konungen måtte tänka på att skaffa dem utwägar till wärkes erhållande från inrikes ställen, där det fins, ty det de köpa från *Göteborgshwarfen*, faller för dyrt.

Desse båtar nytjas af Folket i denna orten dels till Fiskerier-na, som de öfweralt, denna Sok-nen i synnerhet, nytja; dels ock till Sillhandel och det mäst. Det går så till, att bonden går med sin båt till *Marstrand* och öarna, där sillen fiskas om hösten. Där köper han straxt båten full med sill, far då därmed till salteri-erna omkring *Göteborg* och säljer straxt hela båtlasten, hwar-på han ibland kan winna till 50 d:r S:nt.

Fader Nils far likwäl sjelf aldrig till sjös.

Stora Schintabo i Aschum

2:o) Här äro Bönderna allesam-mans fiskare. Det första jord-bruket tyckes gifwa dem ald-rig så liten ledighet, så begifwa de sig till Sjös. De fiska alt med långref, det är ett snöre af ta-gel, som hålles på fingret och

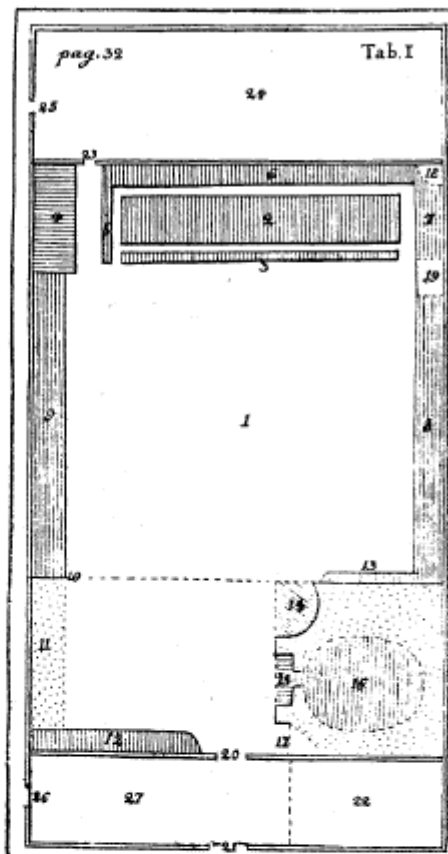
⁹⁾ hemman, mantal.

¹⁰⁾ Bistockar=bisamhällen, biku-por. Beteckningen bistock påminner om de gamla tider, då den ihåliga trädstam, där en bisvärm slagit sig ner, skars ned och flyttades fram till gården. Intressant är uppgiften, att binas bostad war gjord av brä-der. Det vanliga war att den fläta-des av halm (bikupor). Barchaeus säger ingenting om hur bina "slak-tades". Det skedde vanligen genom att man satte in brinnande svavel i kupan. Därvid utvecklades svavel-syrlighet, som dödade bina.

Linnés planritning av bondstugorna i Småland vid skånska gränsen

Ur Linnés beskrivning av stugan och den av Barchaeus nämnda spisen hämtar vi följande förklaring till bilden. Förstugan (27) har sin ingång på södra sidan (26) och är så lång som stugan är bred, så vitt inte någon liten "koja" (22) är avstängd för hönsen, "hwilka äro Landmannens ur". Innanför dörren (20) har man på norra sidan ugnen (16) och gruvan (15). Spisen (14) är öppen åt två håll och är vid framhörniet stödd av eldstången. Spishällen är en aln högre än golvet. Gruvan tar emot elden från den innanför liggande ugnen. "Emellan gruvan och dörren är en trång uppgång (17) på ugnen, på hwilken säden torkas till qvarns, och fattiga ihyses hjon få merendels här sit nattqvarter." Spjället är av trä, ligger ovanpå skorstenen och vindas upp med stång och rep på gården.

Fremst i stugan på södra sidan är bondens säng (4), 2 alnar hög. På norra sidan en bänk av timmerstockar, norrebänk (8), 1 aln hög. Mitt emot bordet (2) kallas den högsätet och skiljs från norrebänk av ett skåp (19). Bakhusdörren (23) leder in till vishuset (24), som kallas koven. Utmed väggen till koven är en väggfast bänk, kallad gallbänken (6) och framför bordet en flyttbar bänk, kallad sätet (3). Utmed södra väggen står södebänk (9). Vid "kalve-bänken" (11) står kalvarna bundna under kallaste vintern. Vid 12 har hustrun sina grytor med hyllor för faten. Inga bjälkar, intet innertak. Sparrarna går upp till takisen. Taket av bräder, täckt med näver och torv. Förmästa fönstret på takets södra sida, ibland fönster på väggen. Bänkarna fyllda med halm, som täcks med dynor eller sängkläder.

med 2 krokar går ned på djupet. Hwitling och makril är sjelfwa hufwudfisket. Denna fisk sälja de straxt till närmast boende ståndspersoner och till ett ganska godt köp; så att man får den skönaste fisk helt färsk till ofta mindre än 3 å 4 öre kint marken¹¹⁾.

I Göteborg får de något mer, å 3 å 4 styfwer för stycket af stor makril, som kan wäga 2 å 2 1/2 mark och 12 styf. för 1 tjog hwitling.

De rida till staden med sina fiskekorgar på sida om sig.

Äfwen så föra de sina mjölkbyttor. Bärbyttor och dylikt läggas i långa säckar, som kastas öfwer hästen. Därpå sitter karl el. qwinna lika wäl.

Denna ortens folk äro mycket för ridandet, så att när hästen har kärran efter sig, tom eller lastad, så rider alltid karlen eller qwinnan med grimman i hand. Tömmar weta de icke af.

Nämndemannen i Schintebö talte om, hur han fant sin bättre räkning wid att hålla sig wid jordbruket än wid Fisket. Han hade därföre i år icke köpt säd, som hans grannar gjordt, och i synnerhet en, som är den största fiskaren och tillika den fattigaste.

¹¹⁾ Mark=skålpund (ung. 4 hg). Kint=kopparmynt. Öre kopparmynt hade lägre värde än öre silvermynt. (Några år efter den skildrade resan sattes 1 öre silvermynt=3 öre kopparmynt.)

Med allt det så är detta skär-
gårdsfolk det käckaste och
muntraste Folk man vill se.
Man har tillfälle att se dem i
husen i Göteborg, där de dagel.
ifrån alla sidor komma in att
bjuda ut fisk, bär och smör.
Wid pågällande skulle snart
sagt hwarenda karl kunna tjäna
till sjös.

Rörtopp el. tak el. rörtak
kallas här *arundo*. Den war
uppställd i kärftar att tårkas.
Af toppen, som afstrykes först
utföre twärt emot växten och
sedan med ett hastigt drag
framåt, uppstoppas deras Soffe-
dynor och Sängkläder. Det wa-
rar i många år utan att klibba
sig. Af finare ändan af gräset
får kreaturen såsom hackelse
och med den gröfre delen täc-
kas taken.

Enebärssdricka brukas mycket
af folket i denna orten och
brygges hwar 8:de dag; ty om
det blir äldre, smakar det illa.
Bärbuskarna lägges öfwer ett
säll. Man slår därpå med käp-
par, då alla bären falla ifrån,
som åter rislas. Därpå stötas de
i tråg med en trästöt eller kra-
mas, läggas på råsten och ösas
på med kallt watn, som går ige-
nom så ofta och så länge där fås
någon must. Warmt watn skulle
taga ut äfwen den bäska och
onda smaken ur bären. Denna
lagen kokas efter behag. Läg-
ges på med humla efter wanlig-
het och gäses. Ger ett drecka,
som är godt och helsosamt.

— — —

Den 7 Sept. 1773.

Gustafsberg i Walda 5/4.

H. Prosten och
Wasa Ridd. Hjortsberg

1:o) Emellan Aschums och Wal-
da Soknar ligger Släp, där bo
mäst Sjömän. Hemmanen ägas
af dem och många hafva allenast
hus på hemmans ägor och en
täppa för en ko; husen äro de-
ras egna och för platsen betalas
föga; de bo mäst på mark som
varit el. är föräldrar tillhörig.

När männerna fara till sjöss,
sitta kvinnorna hemma och
sköta jorden med legofolk.

Man ser här inga enfaldigt
klädda: kyrkan är full med
granna kvinnor, de bära svart
siden och halfsiden; Silkesklä-
den om hufvudet och manskät-
ter, ungdomen har kattun, Kar-
larna hafva Sjömans-kläder och
skurna *peruquer*; det är bön-
derna i Släp.

Aschums-Folket äro klädda
som sjömän men äro det ej,
utan fiskare. Hos dem äro
många tårp och hus endast för
Fiskare. De göra jordägaren
 därföre någon liten arbets-hjelp
om året.

— — —

O W HÄLLSTRÖM:

Nästan 100 år senare, 1855, upprättade lantmätare O W
Hällström en beskrivning över Askims socken med anledning
av laga skiftet. Ur denna beskrivning citeras:

Landets utseende är det vanliga i vestra kusten och
Bohusländska skärgården, ifrån hafssidan synliga endast
kala berg, hvilka skyla de bruktbara ägorne och skydda dem
för vestliga vindarne, som högeligen tvinga och hindrar
vextligheten, och ej sällan då vestliga stormar
skördetiden inträffa, inom ett dygn förstör säden, der
fältet åt hafssidan finnes öppet.

Invånare:

För närvarande utgör folkmängden 1321 personer, för 5 år sedan, 1850, utgjorde den 1372 och år 1840 1291 personer, således å de senare 5 åren en minskning af 51 personer, härör troligen af inträffade Cholera farsoter, samt för omkring 2 år sedan i Rödsot borttryckte många personer i Socken, såsom t.ex. i ett hus å 1/4 dels Hemman afledo 5 & personer inom 14 dagar i denna sjukdom. Sjelfegande jordbrukare är 311; i öfrigt finnes en Klockare en Skollärare och en Krögare som tillika ega hemmans del. Tjenstefolk öfver 15 år, 55 Man-kön och 60 qvinkön. Af ofvannämnda folknummer äro 662 män och 650 qvinnor, deraf 164 par gifta. 12 enklingar 20 enkor; ogifta öfver 15 år 181 män och 148 qvinnor; minderåriga under 15 år 305 man och 327 qvinkön. Hushållens antal är 207.

Sedligheten kan här anses vara på bättre ståndpunkt än i flere andra närmare belägna Socknar. Sällan har af Socknens folk varit begånget något brott, om ej dertill räknas att en och annan blifvit av speculator förledd att transportera eller forsla tillförsnillat eller luren- drejat gods och derfor kommit under tilltal. Folkets lynne är i öfverensstämmelse med sedlighetsandan, och för öfrigt i plägseder eller Klädedrägt förekommer icke något sjelfständigt som förtjenar att anmärkas. Byggnadssättet är lika med kringliggande orters: en Manbyggning bestående af ett större boningsrum med spisel och bakugn samt kammare i ena ändan utan eldstad, hvarest förvaras kläder m.m. samt kök i andra ändan, förstuga och bislag vid ingången. På vinden är beredt afdelningar till spannmålsens förvarande, byggningen med bräder och tegelpannor betäckt. Ladugården bestående af lada loga, fähus och stall med lika betäckning som manbyggningen. De som i följd af laga skiften utflyttadt hafva dock sökt bereda åt sig rymligare och prydligare byggnader, altsom tillgångarne medgifvit som är den rätta mätaren af lifvets bekvämlighet.

Tjenstehjons löningsvilkor äro: till en dräng 56 Rd och till en piga 30 Rd Resp. i sambo och kost med värdfolket; några klädesplagg uti lönen inberäknade.

Näringar.

Åkerbruket är hufvudnäringen. Största delen af ägorne finnes och i öppen åker, med mindre stycken äng som jemte åkerrenar, bäckkrokar och bäckbranter der åker kunnat beredas, nyttjas till höskörd, hvarmed, ehuru inskränkte, kreaturen dock utfodras med tillhjälp af ärt- böne- och sädeskalen och deraf fallande gröpe. Det hufvudsakligaste sädeslag och till det mesta är-Korn, som enligt förut beskrifven jordmon här vexer frodigt med fyllig Kärna till 7 à 8 kornet. Dernäst är bönor som också i denna jordmon triffes väl, och gifver lika äring med kornet om icke något deröfver. Winterråg är mindre brukligt: utsås omkring halfannan tunna på ett helt Hemman, jemte något vinter och vårvete, af hvilka födes- slag skördas, af bättre växt circa 8 à 9 kornet. Hafre gifver 6 à 7 kornet. Ängarene afkasta 100 à 120. Lispund (8,5kg) hö å Tunmlandet. Binäringarne äro föga betydliga att afses såsom någon biförtjenst finna vissa Hemman derigenom att några Götheborgs innevånare under sommarmånaderna begagna saltsjöbad vid deras stränder, och för bostad, lemnade födoämnen och skjutsningar kunna hafva någon

inkomst. Bi- och trädgård sköts knappt utöfver husbehof. Uti inhägnade Täppor och Kålgårdar hos en del åboer stå några fruktträd med 3 å 4 bikupor som ge ringa afkastning eller inkomst. Humla är knappt känd i trakten. Sådant innevånarne icke eller begagna uti beredningen af dricka. Liksom i orten allmänneligen kallas för Hör, odlas blott till husbehof, men ingen Hampa är i bruk.

Åkerbruksredskapen består hufvudsakligen af Plog och Harf. Plogen med jernskifva, samt i construction lämpad efter svagare dragares krafter. Ladugården gifver ringa afkastning som årgår mest till husets behof, enär bonden å 4. Hemman har endast 3 å 4 kor samt 2 hästar för sitt gårdsbruk. Tröskverk finnes icke. Ifrån en del Hemman aflätes 4 å 6 kannor Mjölkl två gånger i veckan i Götheborg, som deremot återköpa nödiga specerier till huset.

Fiske har icke gifvit någon inkomst altsedan sillfisket år 1807 upphörde, endast några Hemman närmast Saltsjön med ryskor eller små strandvad, vissa tider på året kunna fånga någon sill till husbehof eller i lyckligare fall något till afsalu. På ett Hemman arbetas i Vagn- makeriet med skicklighet, som mest köpes af Götheborgs invånare. På 3ne andra Hemman idkas Båtbyggeri af större och mindre dimensioner. Men en näringsgren, som omkring 25 år sedan, för denna Socknens folk var en fördelaktig binäring, har sedermera aldeles upphört: det var skrap- ning eller samling af bergmossa, som bedrefvs icke allenast vid vestra kusten, utan ock till den vidsträckthet att vissa sällskaper eller Båtlag genomforo Svenska kusten ända in i Bottniska viken, och långt till Norska kuster; frukten deraf var ock att mången bonde gjorde sig skuldfri och oberoende, som, tyvärr nu åter befinner sig i motsatt förhållande i förbindelse uti Lånekontoret eller under Hypotheksföreningens Debet för sitt Hemmans hela värde.

Stängselsättet är här endast af sten, enkel stengård. På få ställen till den höjd eller fasthet Lagen stadgar, men grannarne åtnöjes dermed; och som berättats har man icke hört av någon tvist om ohägnad eller stängselskyldighet varit vid Domstolen anhängig ifrån denna Socken; ett fördelaktigt tecken om folkets lynne och samsamhet.

Inga sågverk, skattlagde vattenmjölkvarnar eller väder- quarnar finnes icke; endast några förfallna sqvaltvarnar i bäcken som några dagar vid öfverflödig vatten kunna begagnas höst och vår.

Kyrkliga tjänstemäns avlöning:

Enligt convention åtnjuter Pastor i lön 16 Rd-3sk-Bco å Hemmanet och 2 offerdagar som å hvarje Hemman med säkerhet kan upptagas till 1 Rd 16sk Banco utom Preste- gården som är belägen i Fässbergs Socken. Communistern beräknas årligen 2 Rd 32sk Banco i såkallad höstlön, och en slät half tunna Korn å hvarje förmedlat Hemman, som efter medelmarkegången för de sista 5 åren utgör 3Rd 38sk 9rst Banco och 3ne Offerdagar, hvilka sistnämde ej kunna beräknas till mer än 1 Rd Banco å Hemmanet,

hvidan Comministerns bestämda inkomst sålunda gör 7Rd 22sk 9rst banco å Hemmanet utom bostället som är beläget 1 Frölunda Socken.

Klockaren som tillika är Orgelnist tillgodonjuter årligen 2Rd 16sk banco af hvarje förmedlat Hemman samt 5 offerdagar, hvilka sistnämnde kunna upptagas till 1Rd 32sk Banco per Hemman; Kyrkovaktaren erhåller af hvarje Hemman 2sk 8rst banco i penningar och 4 kappar Korn efter 5 års medelmarkegång upptagne till 1Rd 43sk 4rst banco samt en Julkaka å hvarje matlag som beräknas till 20sk banco å Hemmanet. Kyrkobetjeningens hela inkomst utgör således 6Rd 18sk Banco af hvarje förmedlat Hemman.

Socknens skollärare har af Folkskolemedel 127 Rd 6sk Banco, samt dessutom 1Rd banco årligen för hvart barn, och för 2 eller flera barn 2Rd banco, som beräknas uppgå till omkring 100Rd samma mynt.

Fattigförsörjning:

För Socknens finnes ingen fattigstuga, de minderåriga utpensioneras genom fattigvårdens försorg, och de äldre fattighjonen erhåller försörjning i Socknen, hvilken utgift å hvarje Hemman beräknas till 26Rd 32sk banco.

Kyrka:

Askims Kyrka byggd af Gråsten på en höjd Kyrkåsen kallad, synlig långt åt hafssidan, är 36 alnar lång och 14 alnar bred. Ett på vestra ändan varande vapenhus är 7 alnar i fyrkant. Altartaflan föreställer den korsfäste Frälsaren och Dess begrafning. På Predigstolen är bilckliggeri af de fyra Evangelisterna. På väggen hänger en tafla som äfven föreställer Jesu begrafning. Tiden är okänd då Kyrkan blifvit uppbyggd. I Klockstapeln hänga tvenne Klockor den större gjuten 1757, den mindre har följande inscription: "Då Jacob Werner var pastor Loci Soli Deo Gloria Anno 1718". Kyrkans silver väger 59 lod. Har Orgelverk af 5 stämmor som skötes i förening med Klockare sysslan.

1 lod = 13,3 g

Politie: Sedligheten i församlingen är ännu efter gammal vana väl bevakad: och ordningen efter allmänna föreskrifter bevakad: några serskiljta anstalter finnes ej eller derom vidtagne, icke eller byordning såsom obehöfliga enär större byalag icke finnes.

En skollärare finnes i församlingen som aflönas såsom förut upptagit är och undervisningen sker dels i dess eget hus såsom tillika Hemmansägare och dels flyttas Rotevis inom Socknen.

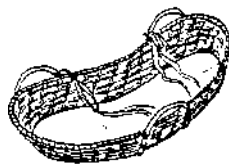
Socken-Magasin finnes ej inrättadt icke eller någon särskild anstalt till upphäfnings af slöjden är vidtagen.

Bidrag till fattigförsörjningen finnes i Tabellen upptagit.

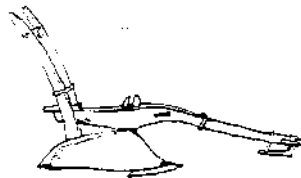
Helsovården uppmärksammas af Sockennämnden som vid epidemisk artad sjuklighet anmäler hos Läkare och vederbörande.

Diverseavgifter, Onera och allmänna besvär utgöra tillsammans Banco Rd 455-11-9, och bestå af Kyrkobyggnad eller reparation 1Rd 16sk-, Prostgårdsbyggnad 3Rd 16sk, Tingshusbyggnad med Tingsved 1Rd 16sk, Kronorättare och profolön 16sk, Folkskoleavgift gör 23sk 9rst å hvarje Hemman, Kurhusmedlen utgå med 5sk af hvarje mantalsskrifven person att banco om året. Ingvateringskostnad som sällan förekommer eller nu på 40 år icke egt rum, äfvensom avgift för Sockne Magazin som icke finnes förbigås icke eller Barnmorska är lönad. Jagttyg är icke eller behöfligt då Rofdjur här icke visa sig. Riksdagsmannas arfvodet har varit senast 4Rd Banco på Hemmanet, som inträffar på något mer än hvar tredje år och kan således beräknas som en årlig avgift af 1Rd 16sk Banco.

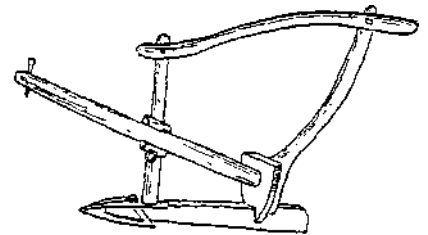
En och annan af Socknemän ha sina åbyggnader försäkrade uti Länets Brandstodsförening men icke alla.

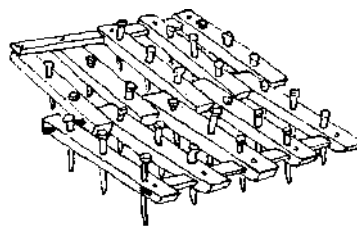
Såborg av halm med träbot-
ton

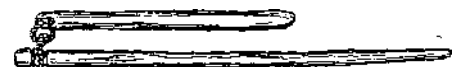
Västsvensk plog

Arder

Enkelledad träharv

Slaga, i södra Sverige p 1 e j e 1, tröskred- skap bestående av två långsmala, stundom kappliknande delar, rörligt förenade med varandra med ände mot ände och vanligen benämnda handval och slagval. Säd, som skulle tröskas, breddes ut på logen och bearbetades med slagan, så att kornen lossnade ur axen. Tröskning med slaga förekom i vissa trakter ännu vid 1800-talets slut.

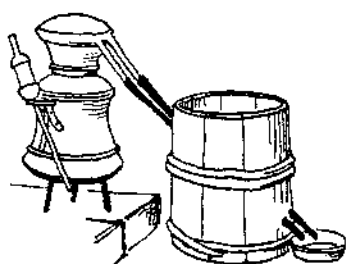
Järnskodd spade

Liv, Leverne och Arbete

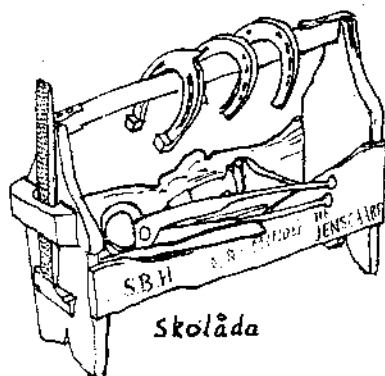
Jordbruk

Tjuga

Brännvinspanna och kylare

Skolåda

Av Barchaeus reseberättelse och av Hällströms mer officiella beskrivning från 1855 får man en ganska god bild av hur socknens innevånare levde. Helt naturligt var jordbruket huvudnäringen. Och sedan laga skiftet genomförts under mitten av 1800-talet kunde jorden brukas mera rationellt.

År 1820 fanns i socknen följande antal husdjur:

225 hästar, 6 oxar, 400 kor, 125 ungboskap, 480 får.

Till binäringarna hörde brännvinsbränningen. I Askim, liksom överallt i riket, måste bönderna följa den något vingliga brännvinspolitikens påbud. I förbudstider insamlades brännvinspannorna och lagrades på något ställe i kyrkan. Men givetvis smugglade man och brände i smyg. 1768 fanns i Askim ej någon krog. Men 30 år senare klagar prosten Osbeck över att församlingens ungdom och tjänstefolk "samlas på vissa ställen till lekar, Spel och Dans på Böndagar, Högtids- och Söndagar, varvid ett syndigt och oanständigt förhållande förspörjes..." Och ytterligare framhåller han "det han med bekymmer fått inhämta att nära Askims kyrka skall finnas krogar, varest om söndagar, kanhända under gudtjänsttid upplåtes fritt tillträde för vilka som kunna vara fallne för att överlasta sin kropp med starka drycker".

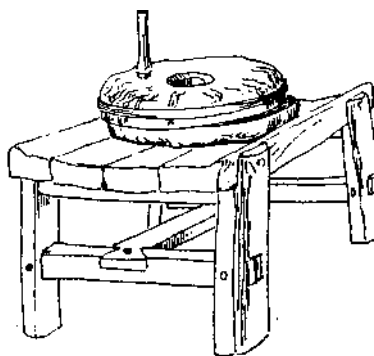
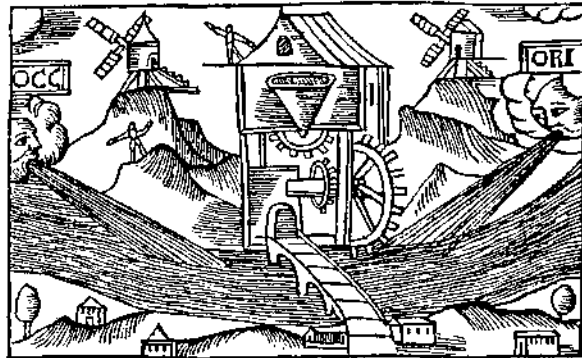
Besman

Ullsax av järn

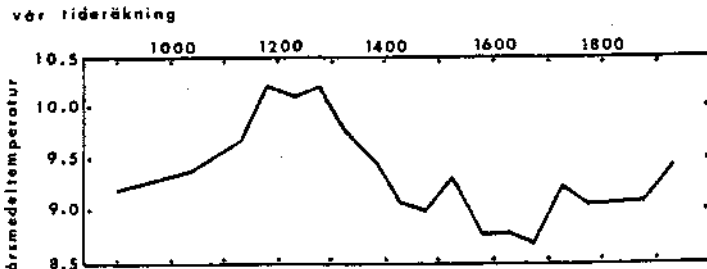
Kvarnar

Vattenkvarn med underfallshjul samt två stockkvarnar, den äldsta formen av väderkvarnar, där hela kvarnen vrider sig efter vinden omkring en tjock påle. (Efter Olaus Magnus, 1555.)

Handkvarn

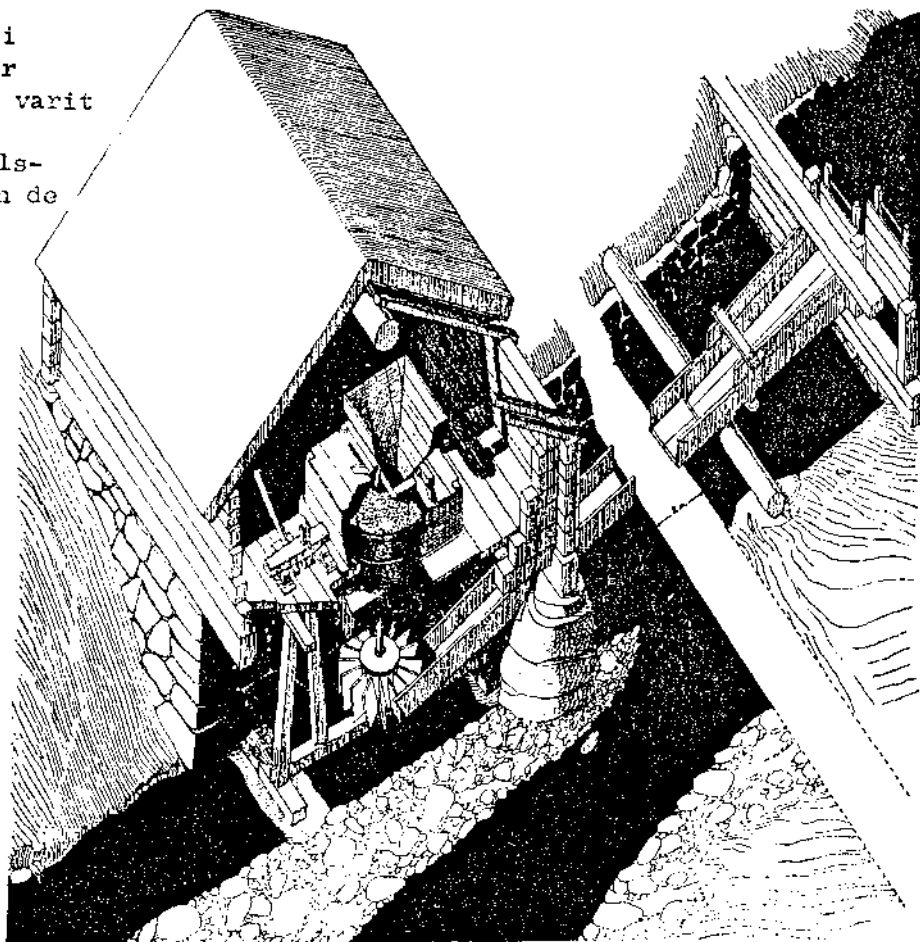
Mjöl till brödbakning måste bönderna förr skaffa sig genom att ett par gånger om året mala den egna säden. På gårdarna fanns nästan alltid en liten handkvarn, men på en sådan malde man bara tillfälligtvis små mängder. Till de flesta gårdarna hörde därför en s.k. skvaltkvarn, och man utnyttjade de många bäckar, som från höjdområdena sökte sig ut mot havet. Av många tecken att döma var bäckarna betydligt mer vattenförande för några hundra år sedan, och det hör i sin tur samman med förändringar i klimatet. Vi vet att under 1300- och 1400-talen började medeltemperaturen falla och nederbörden öka. Ett maximum i nederbörds- mängd sammanfaller med "den lilla istiden" ca 1550-1700.

Temperaturkurvan visar hur årsmedeltemperaturen har varierat mellan 900 e.Kr och 1930.

De skvaltkvarnar som askimsborna byggde och drev under många hundra år var små anläggningar. Man utnyttjade vattnet väl genom att bygga en rad kvarnar efter varandra i samma bäck. Överst mot vattenmagasinet - tjärnen, sjön - byggdes en damm, så att man kunde spara på vattnet och sedan släppa iväg det när alla var beredda att starta malningen i de olika kvarnarna. I de flesta kvarnar räckte vattnet till för att mala 5-6 tunnor om året (en tunna = ca 150 liter). I en förteckning på Askims sockens mjölkvarnar från 1826 är uppräknade 23st, men tre var obrukbara. Om alla dessa är antecknat: Går endast höst och vår.

Skvaltkvarnarna i askimsbäckarna har med stor säkerhet varit konstruerade med liggande kvarnhjuls-axel. I övrigt kan de ha sett ut som bilden visar.

Skvaltkvarnens konstruktion. Efter Kulturen 1938

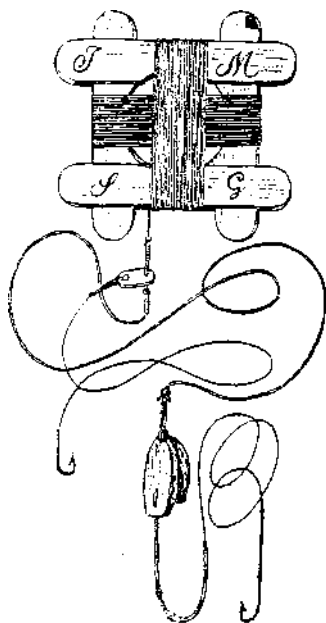
Ernst Hörman nämner i sin krönika om en man från Billdal, född 1841, som berättade för honom, att i hans barndom fanns 9 kvarnar som drevs av bäcken från Asjön (Oxsiöo bäck kallades den 1677). Tre låg i en rad strax nedanför sjön, fyra i en rad något längre ned, och slutligen två i den del av bäcken som rinner i Bassås dal (dalen mellan Sandås och Uggledal). Spår av de två övre grupperna kan ännu ses utmed bäcken, och stora kvarnstenar ligger fortfarande kvar på flera platser där skvaltorna stod.

Den stora kvarnstenen utanför Hembygds museet har hämtats från Bassås dal. Där stod också den kvarn som först flyttades till Stora Skintebogård (Sandbergs), och sedan en gång till flyttades och blev Askims Hembygdsförenings första museibyggnad.

Berömda var också de många kvarnfallen i Otterbäcken. Men i en sockenbeskrivning från 1855 sägs att endast några få kvarnar är kvar i drift. Troligen har man i stället börjat anlita de större anläggningarna i Mölndal och vid Frölunda smedja.

Fiske

Sillfångst vid Skånes kust enligt Olaus Magnus. Han uppger att sillstimmen var så tät att näten revs sönder, och en stridsyxa kunde stå i stimmet utan att falla omkull.

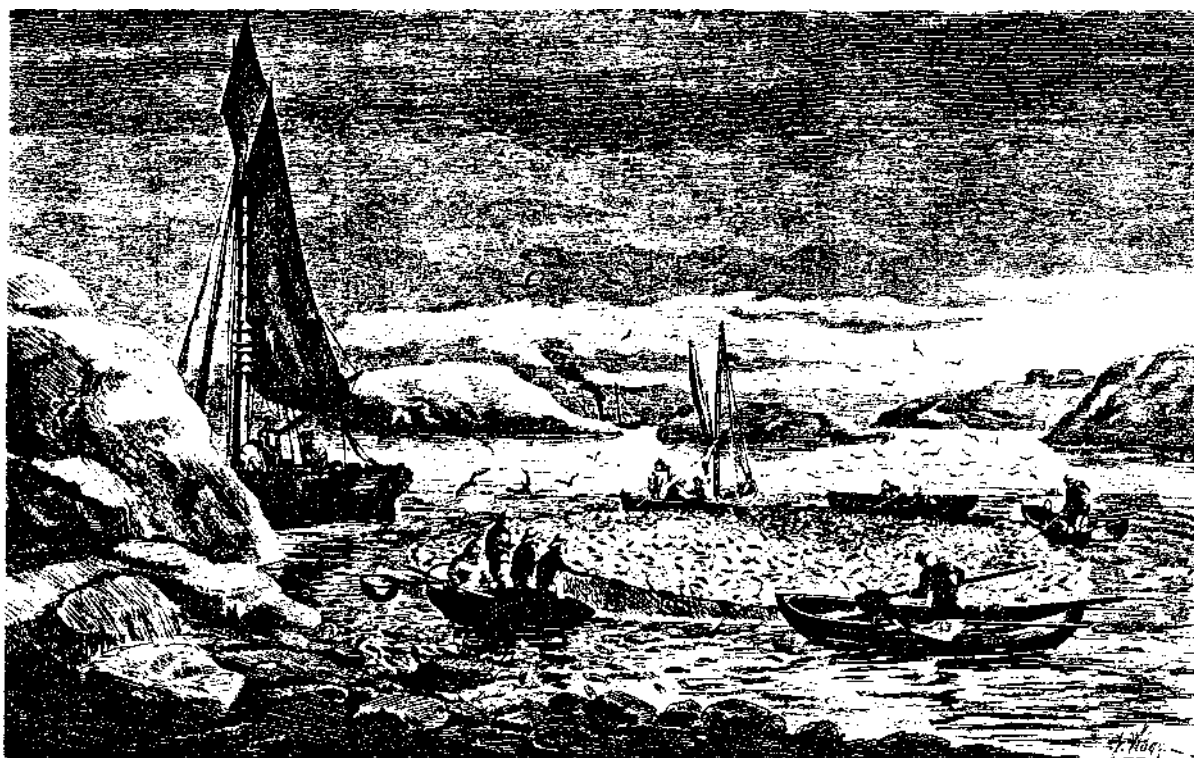

Ränndörj för makrillfiske

Klagomålen angående superiet hade troligen samband med den stora sillfiskeperioden från 1752 - 1808. Många askimsbor tjänade då stora pengar. De var med om att utrusta flera vadlag och deltog i fisket, andra köpte upp sill och sålde till salterierna (se Barchaeus).

I hela Göteborgs och Bohus län fanns som mest under denna sillperiod 382 salterier och 409 trankokerier (jfr sid 54). Inga av dem låg emellertid i Askim, däremot fanns på nära håll i Västra Frölunda och i Styrsö socken.

När sillen efter 1808 försvann från kusten återgick fisket till att bli husbehovsfiske. Den följande sillperioden mot slutet av 1800-talet blev aldrig så stor, att den i betydelse kunde konkurrera med 1700-talets.

Den första sillfångsten utanför Fjällbacka i december 1877.

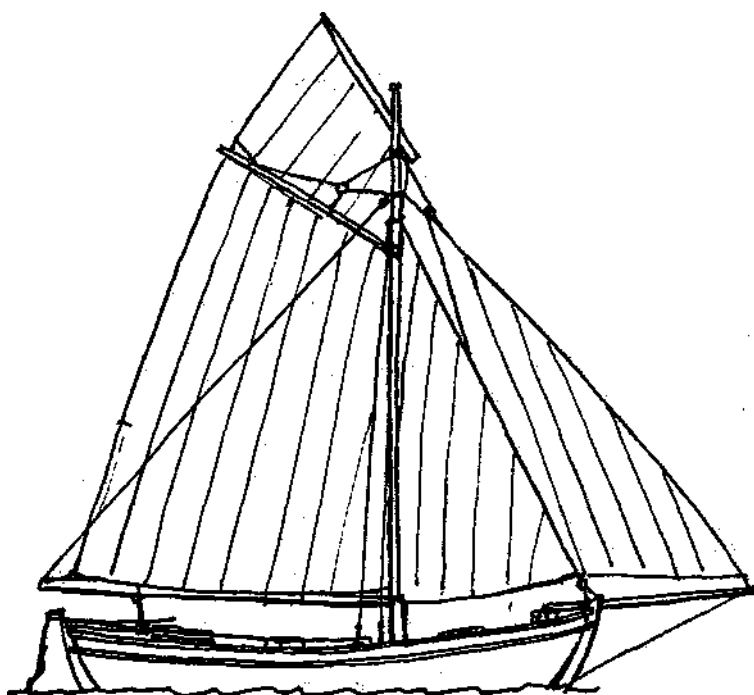
Teckn. av J. Hägg i Ny Ill. Tidsn.

Ett fiske av helt annat slag må nämnas. Rune Enqvist berättar från 1920-talet (AHF 1957, sid 11):

"Ett unikt skådespel fick man ibland bevittna vid Askims-viken, när ett par gummor från Åsen bedrev sitt tångräkefiske. Du pulsade ut med sina håvar och räkepåsar, fullt påklädda förstås, med svarta huvudkläden och fotsida kjolar. Ofta gick de och körde sina håvar med vatten upp till midjan, och någon gång syntes endast deras huvudkläden och axlar över vågorna. Räkorna sålde de till sommargäster. Det lär ha hänt, att

gummornas beteende missuppfattats av badande främlingar. Från Länsmans brygga hördes sålunda en vacker sommardag en mansperson ropa: "Hjälp, hjälp, där går två gamla käringar rakt ut i sjön och dränker sig!"

Båtbygge

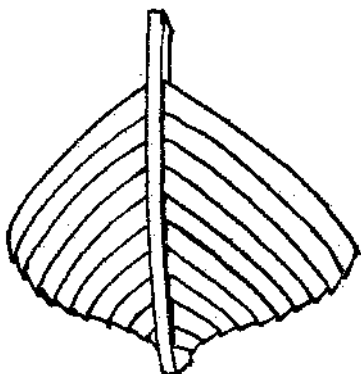
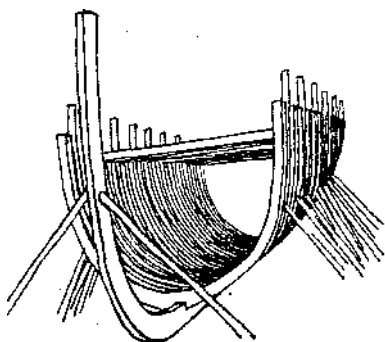

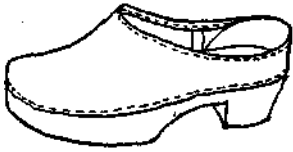
Båtbygge var ett naturligt hantverk i en kustbygd som Askims. Under sillperioderna byggdes många båtar.

På 1840- och 1850-talen hade bönderna i Stora Skinteboboviken båtbyggeri som binäring till jordbruket. Båtarna byggdes på beställning av skeppare från Styrö och var tvåmastare, som sedan seglade i fraktfart på Danmark och Tyskland.

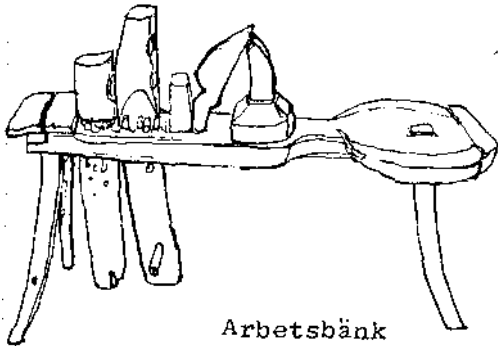
När båten var färdig och skulle sjösättas, användes 8-10 par hästar för att dra den till sjön. Men Skinteboboviken är långgrund, så det svåraste arbetet var att få båten ut till Skutskär där den kunde flyta på rätt köl.

På 1860- och 1870-talen fanns i Brottkärr ett båtvarv, där tre bröder byggde fiskebåtar, som såldes till öarna.

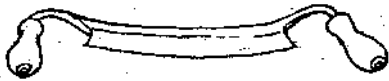

Trätoffeltillverkning

Arbetsbänk

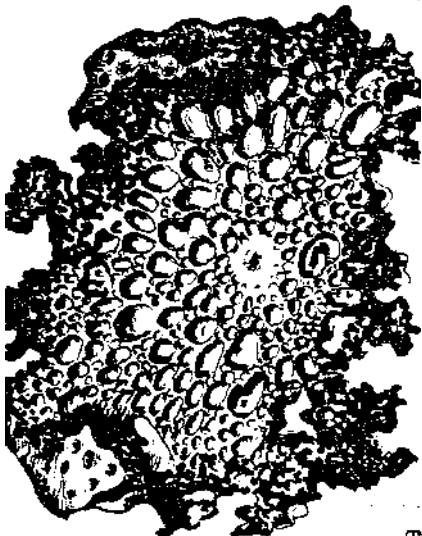
Bandkniv

Wendela Karlsson i Skintebo berättade 1956 hur hon som sjuåring (omkr. 1880) gick med sin pappa till stan för första gången. Pappan var en bland många Askimsbor som tillverkade trätofflor, som sedan såldes på torget i Göteborg. Han fick 75 öre för ett par karltofflor, 50 öre för ett par fruntimmerstofflor och 25 öre för ett par barntofflor. Lådet köpte han hos garvarna i stan, och träet bytte han sig till mot mjölk hos bönderna uppåt Årekärr.

Skrapning av bergmossa

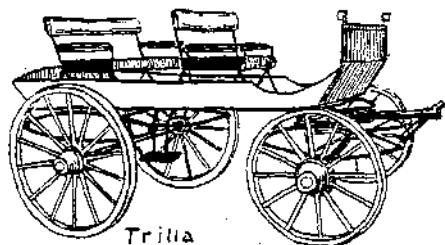
Färglav

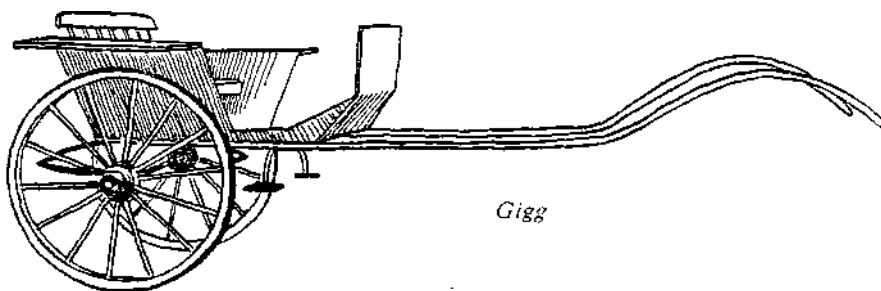
Tuschlav

När sillfisket upphörde 1808 försökte man finna nya möjligheter till arbete för kustens befolkning. En sådan var att skrapa loss och samla ihop bergmossa (egentligen lav-arter). Den exporterades sedan från Göteborg till Holland och England, där den användes vid beredning av färg för textilier. Denna insamling ägde rum längs hela den klippiga västkusten, men då lavarna snart nog började ta slut - återväxten är ju mycket långsam - började många askimsbor söka efter andra ställen att skrapa. Under några år på 1820-talet utfärdade Kungl. Befallningshavande (Länsstyrelsen) i Göteborg årligen mer än 100 pass för askimsbor, som skulle utanför egna länet och skrapa bergmossa. Många av dem reste lång väg runt kusterna, ända upp till Bottniska viken. Enligt en uppgift betalades bergmossan med 1 Rdr bco per lispund (riksdaler banco pr 8,5kg). Verksamheten upphörde omkring 1840. Att människor i tider då det är svårt att försörja sig i hemorten söker sig arbete i andra trakter var inte heller förr ovanligt. Men att ge sig ut för att skrapa lavar från bergen i nästan halva Sverige - det var en askimsspecialitet

Vagnmakeri

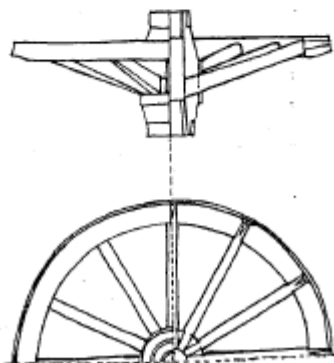
Trilla

Gigg

1500-talsbild av en hjulmakare i sin verkstad i färd med att borra ut navet till ett hjul. Hans medhjälpare står vid huggkubben och hugger till en spjåla till vagnssidan. Liknande verktyg finns i verkstaden i Skintebo.

Vagnmakeriverkstad fanns i Skintebo vid 1800-talets slut. Det var Carl Johan Sandberg, ägare till en av skintebogårdarna, som drev verkstaden. Här byggdes många vagnar under årens lopp. Bl.a. levererades brödvagnar till Olof Asklunds bageri i Göteborg. Ur beställningsboken får man reda på att en gigg kostade 175 kr, och en 4-hjulig vagn på stålfjädrar kostade 250 kr.

Alla de järnbeslag som behövdes till vagnarna tillverkades i en smedja intill. Både smedjan och vagnmakarverkstaden finns kvar med tillhörande verktyg och ingår i Askims hembygdsmuseum.

Carl Johan Sandberg tillsammans med en medhjälpare utanför vagnmakarverkstaden. Teckning av Olle Goës efter foto från omkring 1890.

Smuggling

Ytterligare ett "näringsfång" som har med kusten att göra var smugglingen.

Vi vet inte hur gamla anor smuggleriet hade i askimsbygden, men säkert är att det var i full gång under det stora nordiska kriget i början av 1700-talet. Och ännu tidigare betraktade kustborna det som ett helt legitimt näringsfång att plundra strandade skepp.

Ett litet dokument - en kyrkobön - bevarat i Torekovs lilla sjöfartsmuseum talar sitt tydliga språk!

Ack Herre Jesus hör vår bön
Släck fyren ut på Väderön Giv
att skepp från alla länder
stranda må vid våra stränder.

Mellan kustbefolkning och tullare rådde alltid ett spant förhållande, och försöken till lurendrejeri tog sig många former. Det var nämligen stora pengar att tjäna för dem som lyckades föra in varor utan tullens vetskap.

En ämbetsman från Stockholm berättar i ett brev, att han under ett besök i Göteborg 1812 haft en stor del av sin tid upptagen av en deputation lurendrejare, och då menade han Göteborgs köpmän.

Tulljakter under befäl av kustsergeanter var stationerade på Brännö, Känsö och Vrångö, och dessutom bevakades skärgården av tullpersonal 1 mindre båtar, som kunde följa smugglarna in till land. Dessa skärgårdspatruller kompletterades av en bevakningskedja i land med vaktposter på fem platser i Västra Frölunda, och för Askims del i Lilla Hovås, Billdal och Skintebo.

Knepen var många. En gång hade tullen vid en av Göteborgs stads portar fått reda på att det skulle finnas kontraband i ett gödsellass som var att vänta utifrån Frölunda. Vakterna hejdade förstas lasset och började undersöka dess doftande innehåll. Men det var inget annat än gödsel.

Medan tullmännen var upptagna med denna undersökning, kom det verkliga kontrabandet obehäkat in i staden.

Från Askim vet man att smugglingen med Stora Amundön som bas nådde stor omfattning. Där fanns förr ett par gårdar, och man brukade jorden på de stora fälten på öns östra del.

Men det var nog ännu mer givande att syssla med kontraband. En man som på 1920-talet var i 80-årsåldern hade själv varit med om smuggling här. Han berättade att flera av husen hade särskilt djupa källare, välgömda, en av dem hade tom dubbla golv mellan vilka smuggelgodset gömdes. Det hus som stod längst kvar på Amundön skall ha varit byggt så finurligt, att i vinkeln mellan väggar och tak bildades ett inifrån osynligt tomrum som kunde fyllas med smuggelvaror. Man hade också en väldig spis byggd i två våningar, där den övre, som såg ut som en väldig bakugn, endast användes för förvaring av kontraband. I Klevberget mellan Brottkärr och Järkholmen fanns bra gömställen i skrevor mellan stora klippblock.

Ofta seglade kustborna själva under den mörka årstiden över till Anholt eller Läsö och hämtade gods. Men kust- vakterna hade sina kunskapare och stod ofta på land för att ta emot dem när de återvände. Var då tullarna inte så många att de kunde övermanna smugglarna, fick de smörj. Men sedan blev det efterräkningar inför tinget. För "mindre blodvite" fick de vanligen plikta 18 rdr 24 sk i treskifte, dvs böterna delades lika mellan åklagaren, kronan och sockenkyrkan. Dessa böter kunde också förvandlas till 19 par spö med tre slag i paret. Större blodvite måste sonas med fängelse.

Det fanns också de som måste med livet plikta för sina ogärningar. 1823 halshöggs och steglades på häradets gamla tingsplats i Kärre tre män från Styrsö och Frölunda socknar som gjort sig skyldiga till sjöröveri och smuggling, och härunder slagit ihjäl besättningen på den kapade båten.

Om smuggelgodset kommit lyckligt i land måste det emellertid snarast vidare till mottagaren. Det bars från Askim om nätterna över bergen till Fässberg, Kärre och Lindome för att senare vidarebefordras, för det mesta till Göteborg I detta nattarbete deltog många askimsbor och betalningen brukade vara en riksdaler per tur.

Det berättas att två karlar från Askim en mörk höstnatt var på väg till Kärre med var sin stor börda av smuggelgoods. Kustvakterna från Skintebo hade lagt sig i försåt i närheten av Sisjön, där de väntade att smugglarna skulle passera. Men när dessa försiktigt nalkades platsen, hörde de den ena kustvakten fråga den andra vad klockan var,

och då skyndade de sig förstås att ta en annan väg.

Framåt morgonen återvände de samma väg och gick förbi platsen där vakterna fortfarande låg. När dessa frågade var männen kom ifrån, svarade de, att de varit i Kärra med kontraband!

Det berättas även om storsmugglaren Jon i Pilegården, som blev angiven av en ovän då han hade en stor mängd smuggelgoods hemma. Men Jon blev varnad, och innan tullarna kom, la han allt kontrabandet i sin brunn, som just då var tom, och täckte väl över. Tullarna vände upp och ned på hela huset, men fann naturligtvis ingenting och måste gå. Men Jon nöjde sig inte med det. När han väl fått smuggelgodset iväg, fordrade och fick han ersättning för obefogad husrannsakan! Jon i Pilegården lär efter detta ha fått vara ifred för tullarna.

Mycket gods gick direkt till Göteborg med mjölkskjutsarna.

Bönderna hade dubbla bottnar i kärrorna. Godset placerades på undre bottnen och mjölkfjärdingarna därovanpå. Fjärdingarna var av ek och de större dubbelbottnade också de. I nedre delen var det plats för klockor och andra dyrbara småting. Smugglarna lurade också varandra emellanåt. En man i Brottkärr skaffade sig en tullares mössa och rock med blanka knappar. När en gång en last med smuggelgoods skulle lossas, höll han sig dold i närheten. Männen bar i land godset och när de kommit en bit på väg uppenbarade han sig plötsligt. De blev rädda, kastade sina bördor och sprang, och den till tullare förklädde lurendrejaren tog hand om godset.

Vad var det då som var så begärligt att smuggling av så stor omfattning kom till stånd?

Främst var det kolonialvaror (t.ex. kaffe och kryddor) och tyger, ibland också utländskt brännvin. Även kina- bark och indigo omtalas.

Tomtförsäljning Sommargäster

Under sista delen av 1800-talet började det bli populärt bland stadsfolk att tillbringa sommaren på landet. Många göteborgare köpte tomter och byggde sig sommarvillor, andra flyttade för gott från staden, särskilt sedan Säröbanan blivit färdig. Tomtförsäljning kunde alltså för många bli en icke föraktlig biinkomst. Och tomtpriserna? I Hovås betalade man 1909 11 öre pr kvadratfot (ca 1.25 kr/m), men många sålde marken mycket billigare.

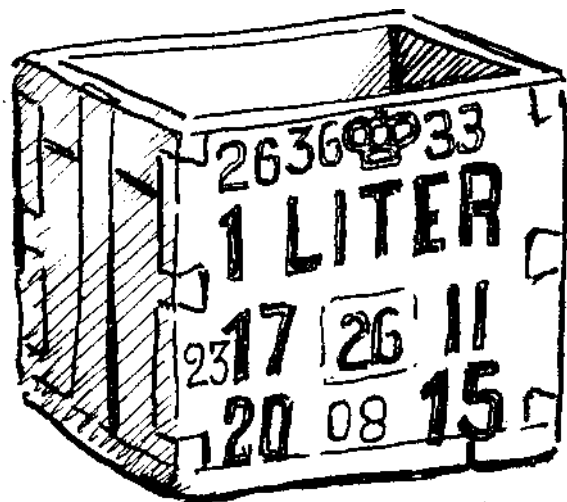
Andra hyrde ut stugor eller delar av de egna husen till sommarnöje åt göteborgsfamiljer.

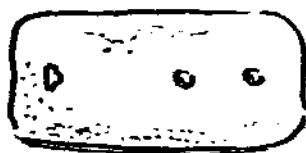
En sommarnöjesannons från 1896 kunde se ut så här:

FÖR BADGÄSTER

Hos undertecknad på Egendomen Skintebo 1 1/2 Mil från Göteborg beläget intill det Naturvackra Bildal, Fins till uthyrning en möblerad Huslägenhet omgifven af trädgård, löf och barrskog, 7 rum, 2ne kök, 2ne rymliga Glasvidrandor, Basin för Saltbad, Tellefånledning, och Ångbåsturer 3ne gånger dagligen mellan Göteborg och Bildal, 20 minuters gång till ångbron, Lantmannaprodukter kan på stället bekännas. Stallplats fins för 4ra Hästar. Lägenheten uthyres till möjligaste billiga pris. Skulle någon reflektera, torde då hänvändas till Handelsfirman Herr J: N: Öhrn & Com. Göteborg, adress Södra Larmgatan.

C.J. Sandberg
Landtbrukare
Adress Skintebo Askim Mölndal

Brödspade

Läs mera:

AHF 1955: Minns ni sommaren 1955? (Om torka och missväxt)

AHF 1957: Norra Askim omkring 1920 - en liten titt in i barndomslandet.

AHF 1957: Stortvätt förr

AHF 1958: Min farfar (Bl a om vagnmakeri)

AHF 1958: Om storbak förr i tiden.

AHF 1959: Ett enkelt bröllop för 110 år sedan.

AHF 1964: Jordbruket under mina förfäders tid.

AHF 1971: Skrapa bergmossa.

AHF 1973: Bland barn i Backa 1917-1972

AHF 1976-1977: Minnen från en barndom i Askim då seklet var ungt.

Askim genom tiderna: Lisa Lönnroth: Bostad och bohag i Askim

Jane Fredlund: Så lekte vi, 1973

" Så levde vi, 1971

Göte Klingberg: Så levde barnen förr, 1971

I Wintzell: Så var barnen klädda, 1972

N E Baehrendts: Mormors Sverige, 1974

J Ejdestam: Svenskt folklivslexikon, 1975

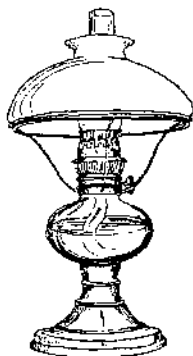
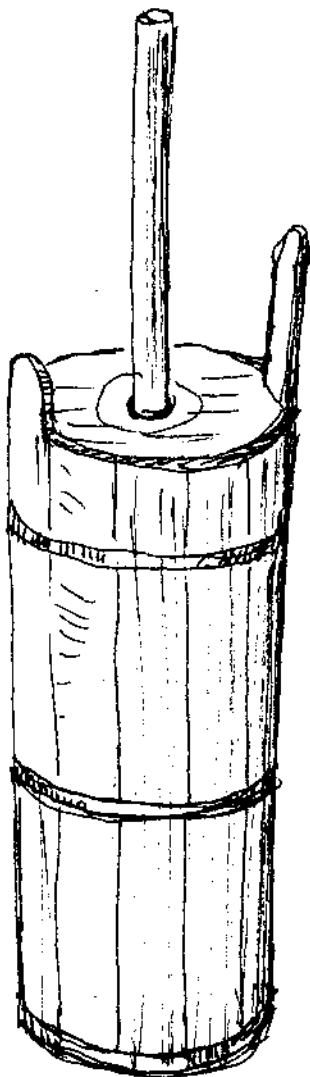
N A Bringéus: Arbete och redskap 1973

Gunnar Tilander: Stång i vägg och hemlighus, 1968.

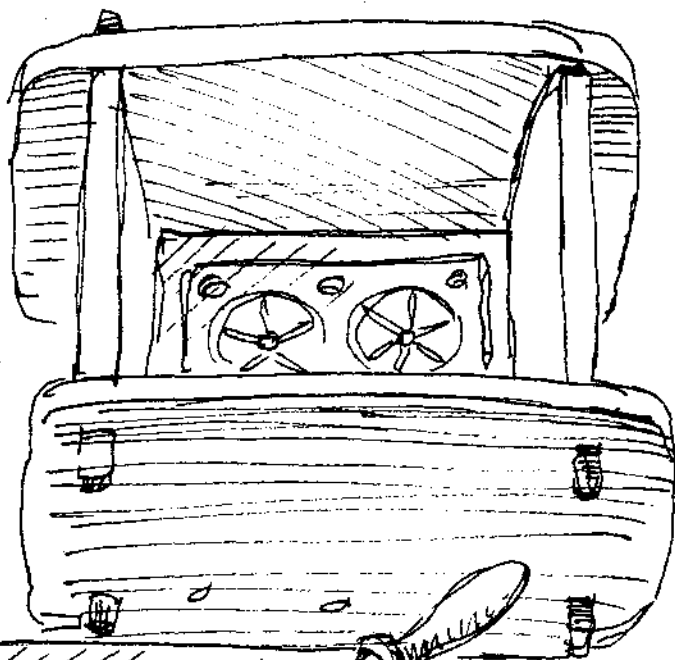
Mats Hellspång, O Löfgren: Land och stad, 1976

Albert Eskeröd: Årets fester, 1965

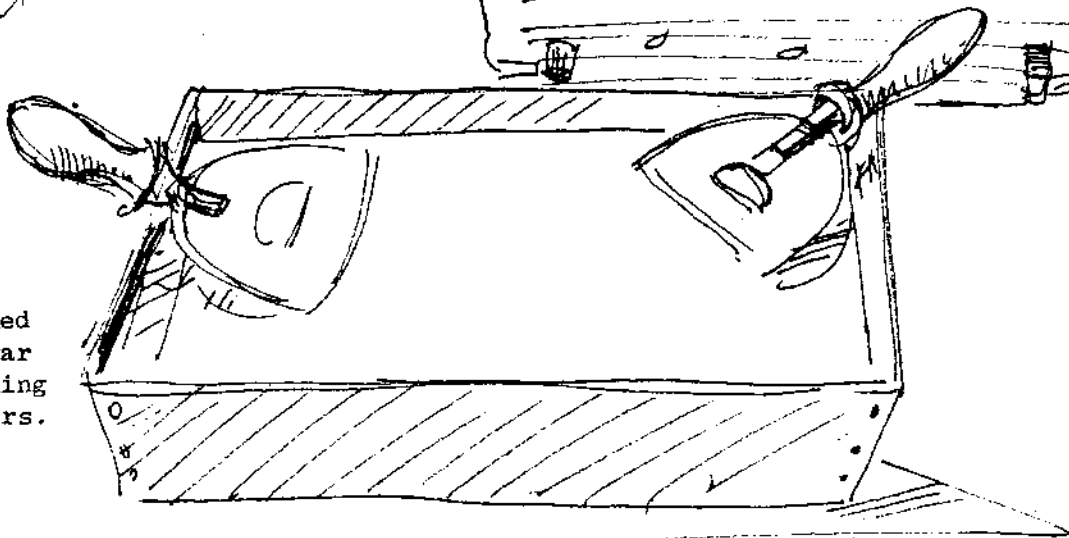
Den gamla svenska bondepraktikan, 1979

Ystkar

Trätråg med
hack-knivar
för hackning
av köttfärs.

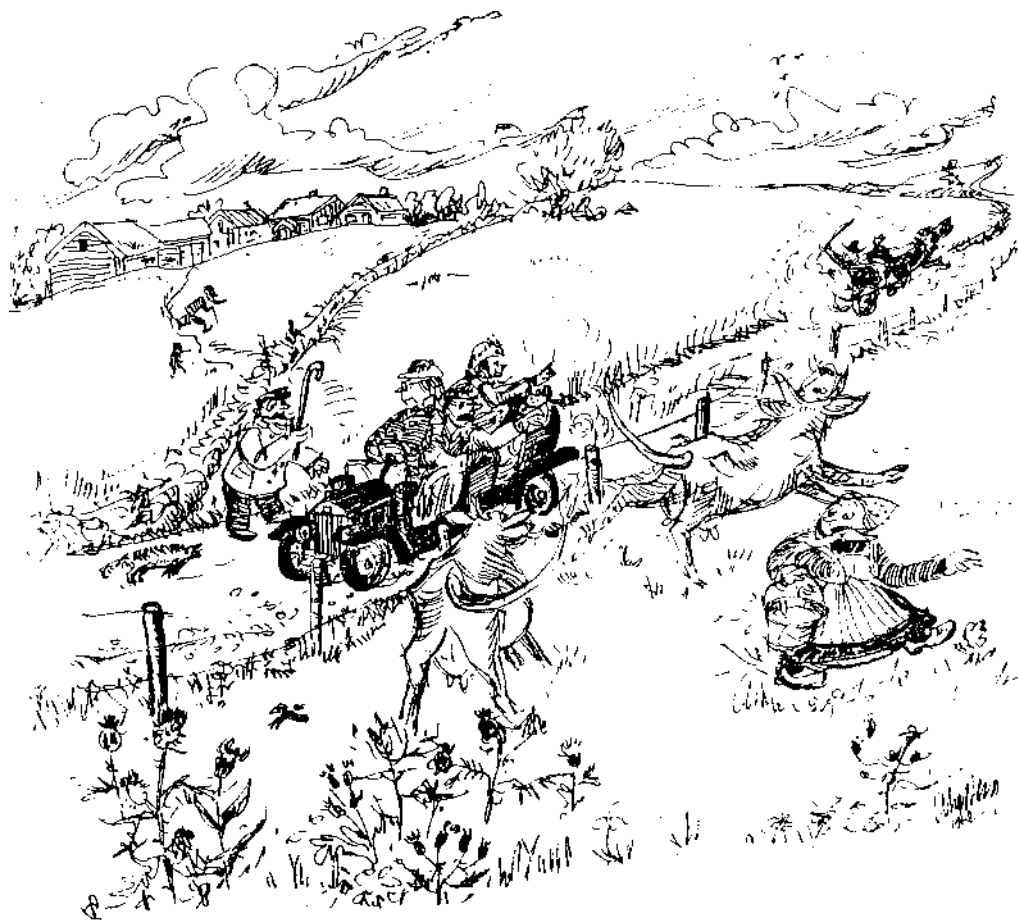

Parti av gamla landsvägen genom Askims socken. «Varpelia» strax SV om Sandås skola. Teckning av Olle Goës.

Att färdas

Kustvägen via Vallda, Släp, Askim och Frölunda är en urgammal färdeväg. Den har använts av traktens folk och av främlingar, av fredliga resande och av genomtågande krigshärrar. Birger Jarl i Sverige och konungarna Håkan Håkansson i Norge och Christoffer i Danmark använde den vid ett möte i Budskär år 1254, och Oscar II och Gustav V använde den vid sina besök i Särö. På en karta från 1655 kan man se att Askimsvägen (nuvarande G:a Särövägen) kom in mot staden ungefär som nu, men den fortsatte ungefär från Frölundaborg genom Slottskogen i samma riktning som nuvarande Slottskogsgatan mot Gamla Älvsborgs fästning. Det är knappast troligt att denna väg - på längre avstånd från staden - användes av vagnar och kärror förrän under början av 1600-talet. Märkligt nog var det askimsbönderna som hade skyldighet att underhålla Slottskogsvägen på Göteborgs stads område ända till 1879. Sommaren 1859 gick för första gången en hästdragen omnibus från Göteborg till badstranden i Askim, och trafikproblemen var nog inte så stora då. Men det skulle de bli. Från 1902, då askimsvägen var en smal slingrande grusväg, finns ett protokoll från kyrkostämman:

"Församlingen var sammankallad --- för att öfverlägga och besluta om åtgärders vidtagande till att afvärja de faror, som möta vägfarande därigenom att några personer från Göteborg företagit sig att för sitt nöjes skull färdas å automobil på vägarna i socknen. Alla framhöllo, att dessa vägar äro så smala och krokiga, att till och med vanliga åkdon endast med försiktighet kunna mötas. Redan i följd häraf vålla automobilerna de största svårigheter. Härtill kommer, att hästarna bli i högsta

Äfven om de se, att hästarne äro rädda och höra, huru vägfarande tillropa dem att stanna, fortsätta de att köra lika fort och vårdslöst..."

Teckning av Åke Berg.

grad skrämde af automobilens bullrande, så att de omöjligen kunna förmås att hålla vägen; Och kan man för den skulle icke utan ögonskenlig lifsfara köra på vägarna. Men fastän automobilåkarna icke gärna kunna tänkas sväfva i okunnighet om den förskräckelse och fara de vålla, så fara de fram med ilande fart och på ett ovanligt hänsynslöst sätt. Äfven om de se, att hästarne äro rädda och höra, huru vägfarande tillropa dem att stanna, fortsätta de att köra lika fort och vårdslöst. Man kunde vänta, att herrar automobilåkare, hvilka ju innehafva en ansedd samhällsställning och göra anspråk på bildning, icke borde fara fram på dylikt sätt".

Stämman beslöt att anhålla hos Konungens Befallningshavande om förbud mot automobilåkning på socknens vägar, ty

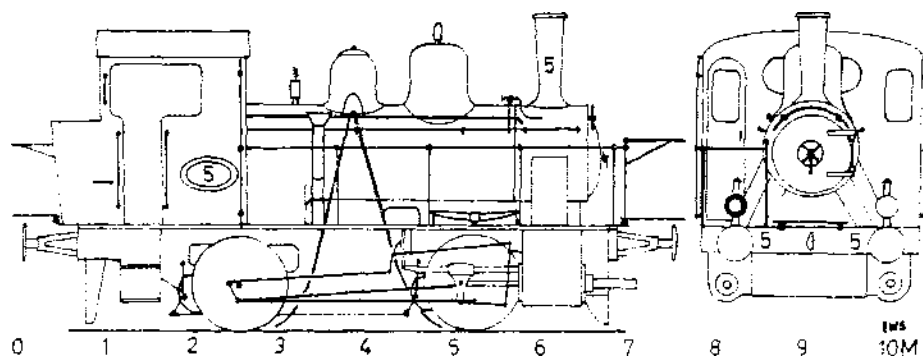
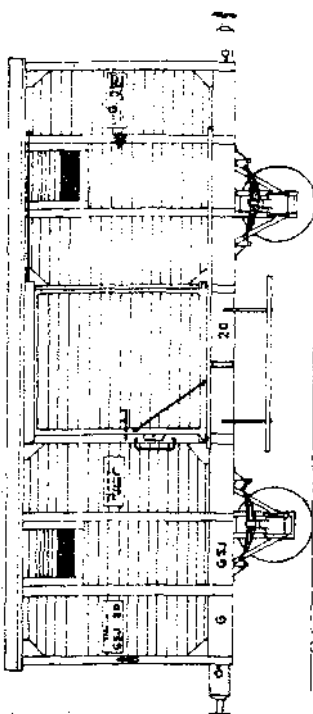
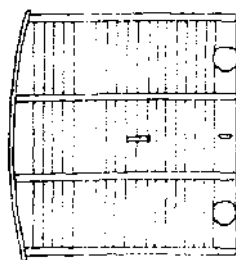
"man ansåg, att dessa herrar, som endast för sitt nöjes skull begagna sig af automobiler, icke borde få vara till fara för befolkningen, hvilken nödgas att vanligtvis dagligen köra till staden för att afyttra sina produkter".

Har vi måntro bättrat oss sedan 1902?

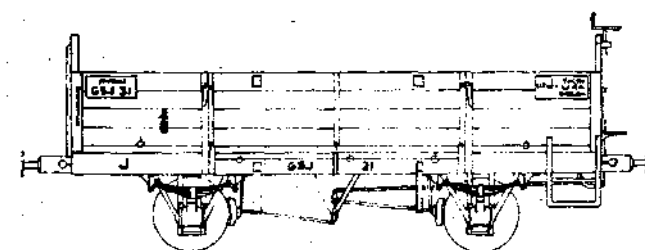
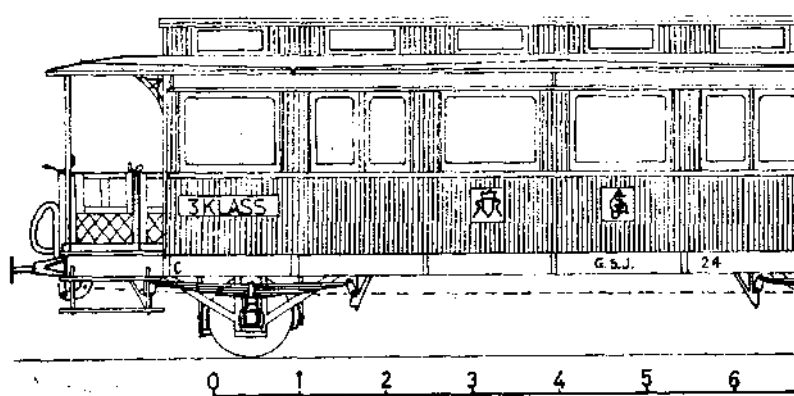
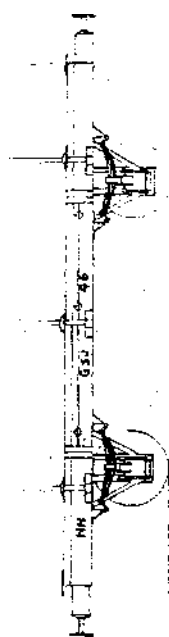
Den som inte ville resa landsvägen mot Hovås och Billdal hade sommartid en annan möjlighet, ångbåten, som från 1850-talet trafikerade sträckan Göteborg - Särö. Båten lade till vid bryggor i Hovås, Brottkärr och Billdal. Denna trafik blommade upp samtidigt med att det började bli populärt bland stadsborna att bo på landet om somrarna.

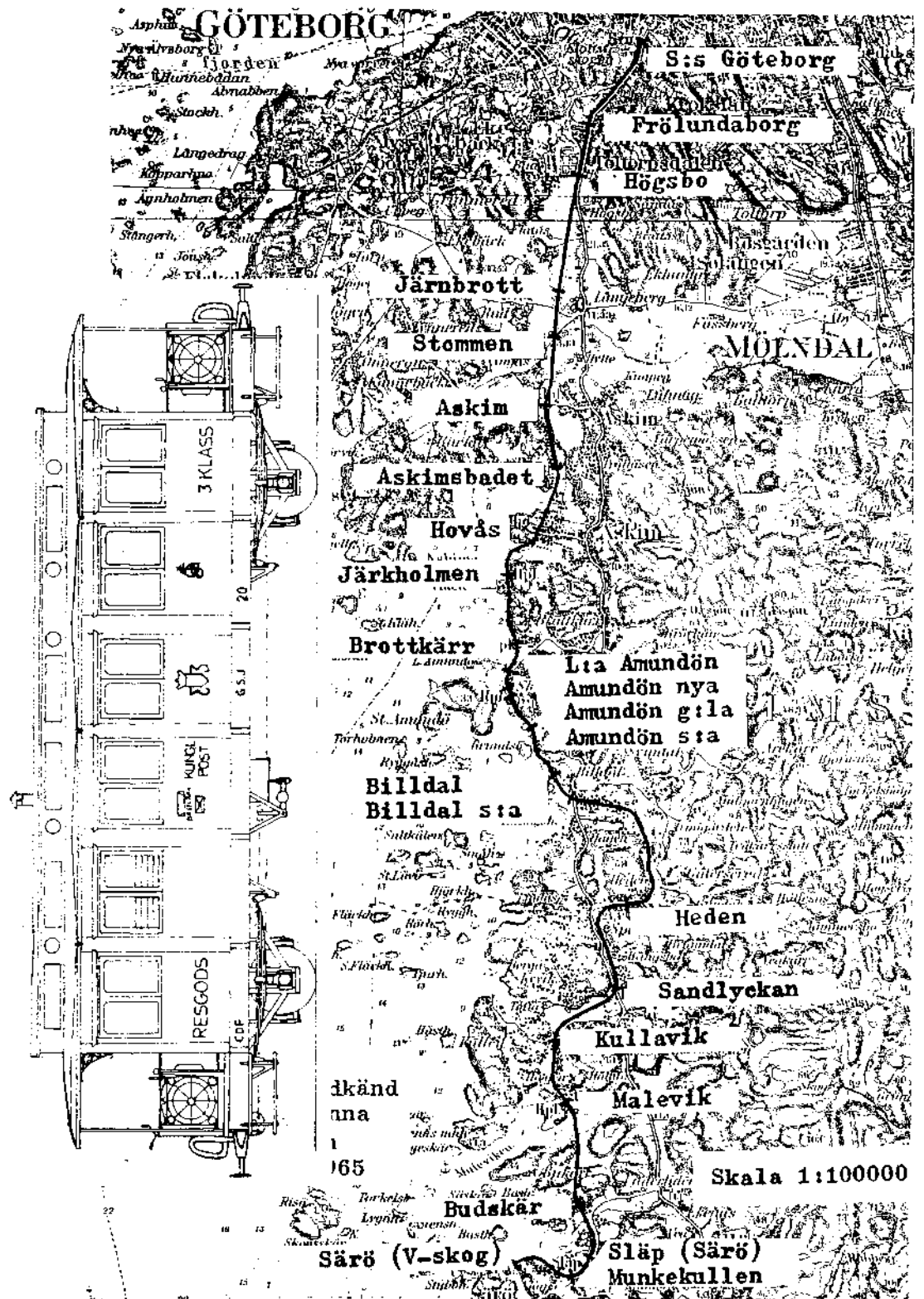
Till Särö

avgår ångfartyget Westergöthland under badtiden hvarje Onsdag kl. 9 f.m. samt åter på aftonen. Början sker Onsdagen den 17 juni.

Båttrafiken blev emellertid olönsam och upphörde 1904, när Säröbanan togs i bruk i hela sin 24,4 km långa sträckning. Banan var från början tänkt för elektrisk drift, vilket väckte ett visst uppseende då. Men det blev inte så. Man satsade i stället på det yppersta som den tiden kunde erbjuda i fråga om ångteknik. Hela anläggningen, bana, rullande materiel, stationshus, lokstallar m m, kostade ej mer än 1,5 millioner kronor. Men penningvärdet var ju annorlunda då. Efter andra världskriget hopade sig emellertid problemen. Kolpriserna steg, biltrafiken ökade snabbt, och man beslöt att rationalisera. 1961 byttes ångloken mot dieseldrivna rälsbussar. Men banan var ändå olönsam. Nyårsafton 1965 gick sista tåget. Trafiken sköttes där- efter helt av landsvägsbussar (busstrafiken på Särövägen hade börjat redan på 1920-talets första år).

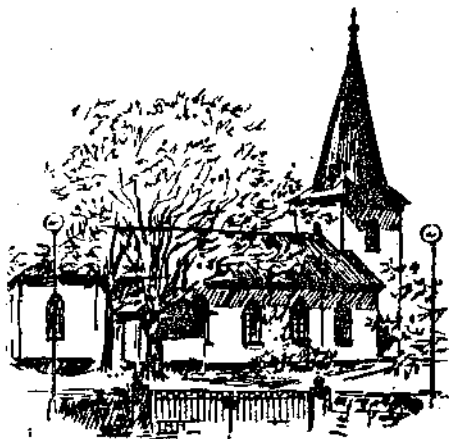
Särövägen blev 1921 ombyggd, breddad och stensatt med smågatsten. Den blev en för sin tid otroligt fin väg, mer än tillräcklig för den tidens trafik. Men sedan dröjde det ända till 1959 innan nästa etapp i vägbyggnadsprogrammet hade genomförts. Då var den nya sträckningen från Järnbrott till Askims kyrka färdig. Fortsättningen söderut var klar 1970.

Läs mera:

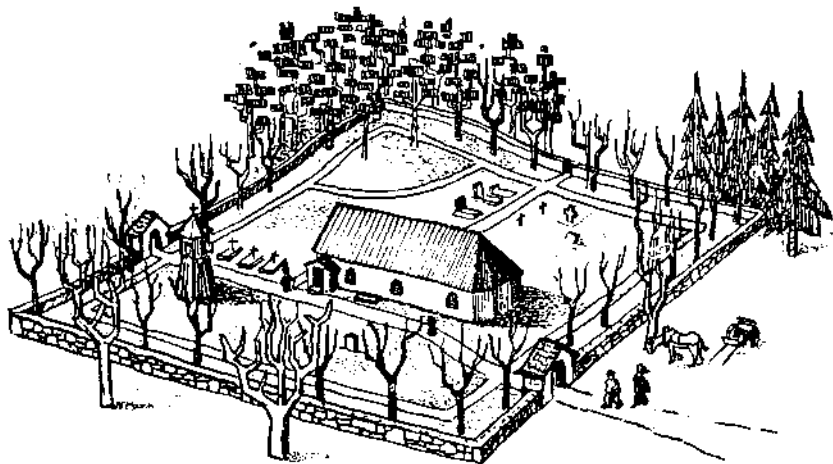
AHF 1964: Säröbanan 1903-1963

Nils Rosengren m fl: Säröbanan. (Sv Järnvägsklubbens skriftserie nr 3, 1966).

Askims kyrkor

Askims kyrka

Askims gamla kyrka. Teckning av Olle Goës efter rekonstruktionsmodell, som utförts av modellör Einar Tinmerås och förvaras i nya kyrkans vapenhus.

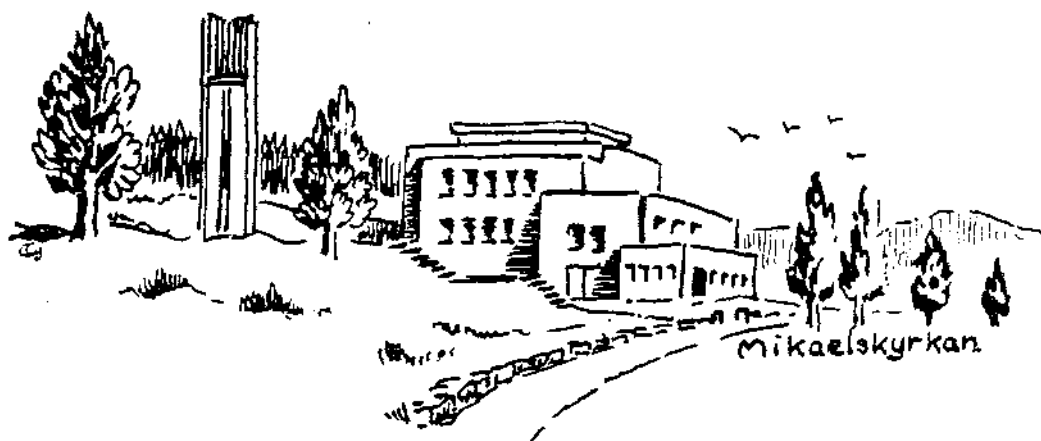
Om Askims församlings huvudkyrka och dess föregångare berättas i bifogat häfte. Men ytterligare två kyrkor finns.

I Billdal fanns i Björkedal ett församlingshem. Tanken uppkom att här också bygga en s.k. vandringskyrka. Med det menar man en prefabricerad byggnad, lätt att montera, föregångare till en permanent kyrkobyggnad. Askims församling fick överta vandringskyrkan i Bjällbo i Göteborg. Den byggdes samman med församlingshemmet. I början av 1974 stod Billdals kyrka färdig och den invigdes 27 januari av biskop Bertil Gärtner.

I Askim invigdes Mikaelsskyrkan på den helige Mikael's dag den 3 oktober 1976. Därmed fanns på Kyrkåsen åter en kyrkobyggnad efter nästan precis 100 år. Mikaelsskyrkan

Billdals kyrka

inrymmer förutom kyrksalen för ca 200 personer, även lokaler för förskola, församlingshem, konfirmandundervisning och hobbyverksamhet. Arkitekt har varit Bent Jörgen Jørgensen.

Övriga kyrkliga byggnader är Församlingshemmet i Hovås, samt Mellangården (mitt emot BP-tappen vid Askims Stationsväg), som mest användes som vävstuga.

Pastorsexpeditionen finns i f.d. kommunalhuset, Hovåsvägen 1. Prästgården vid G:a Särövägen i Otterbäck togs i bruk 1955. Två år tidigare hade Askim blivit självständig kyrklig församling med egen kyrkoherde. Tidigare hade Västra Frölunda och Askim varit ett pastorat.

En liten glimt av förhållandet mellan V Frölunda och Askim förr (medan de gamla kyrkorna fanns kvar) får man av följande tradition. Man tyckte sig höra kyrkklockorna tala. Så när frölundaklockorna ringde, sa de:

Hett, fett fläsk
och lent rågbrö.

Men askimsklockorna sa:

Havreståmp
Selleromp.

Billdals kyrkogård ligger nära Årekärr. Den togs i bruk 22 september 1978. 900 gravplatser finns där och dessutom en minneslund. Hela anläggningen har kostat 10 milj kr.

Läs mera:

AHF 1956: Vår prästgård

AHF 1962: Kyrkbyggnadsplanerna i Askim åren 1868-1874. AHF 1962: Askims kyrkas brand.

AHF 1979: Askims kyrka 100 år.

Skolor

Läs mera:

AHF 1959: Askims första skola. En tidsbild från 1840-talet.

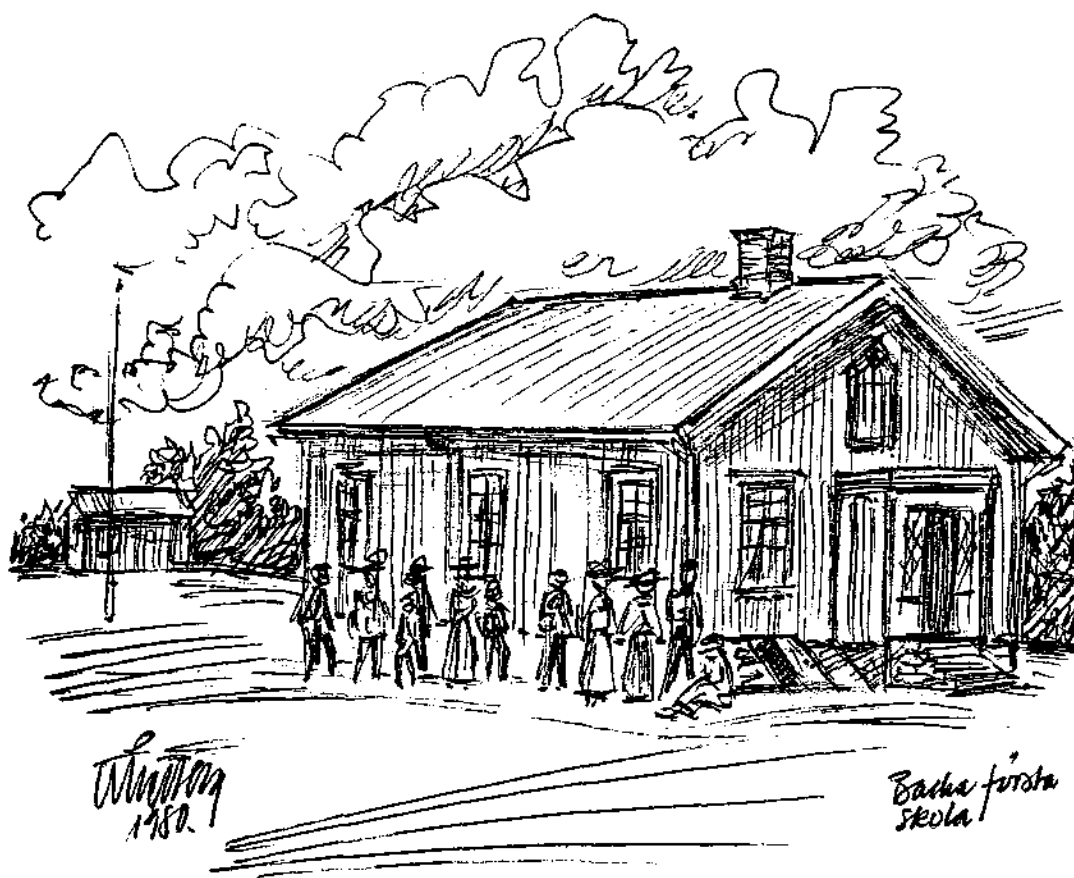
AHF 1961: Rune Enqvist: Fröken Beata och jag.

AHF 1965: Glimtar från skolutvecklingen i Askim
från 1840-talet fram till våra dagar.

Oscar Jonsson-Åke Berg: Askims skolor före grundskolan,
1975.

Östra stigluckan vid gamla kyrkogården i Backa.

SKOLOR

Redan i kyrkolagen från 1686 ålades prästerna att se till att alla fick lära sig läsa, och på många håll inrättades skolor på landsbygden under 1700-talet. Men riktig fart på undervisningen blev det inte förrän 1842 års folkskolestadga blivit fastställd.

I Askim dröjde det fem år innan man ansåg sig ha råd, och då inrättades en s.k. flyttande skola. Läraren ambulerade mellan fyra rotar och undervisade alltså barnen i en rote i taget. Den undervisningsmateriel som först inköptes var räknetaflor med grifflar, tabeller (för läsundervisningen) och bibliska historier.

Lärlönen var av riksdagen fastställd till 100 riksdaler om året och därtill nödvändigt bränsle och kofoder, totalt ca 200 riksdaler.

Den första fasta skolbyggnaden uppfördes 1861 i Sandås.

Den byggnaden är nu borta. Nuvarande Sandås skola byggdes 1907, och fick 1932 genom tillbyggnad sitt nuvarande utseende.

Askimsskolan (tidigare Backa skola) byggdes omkring 1865 för medel som skänktes av patron James Dickson på Billdal. Den är också tillbyggd i flera omgångar, 1926 och 1963.

Litsegårdens gamla skola byggdes samtidigt med Backa skola, också den för pengar som donerats av James Dickson. Den användes till 1934, då den nuvarande byggnaden togs i bruk. I väntan på att Hovåsskolan skulle bli färdig användes dock den gamla skolan 1953 - 1958.

Hovåsskolan, färdig 1958, kunde efter tillbyggnad ta emot högstadiet f o m 1970.

Övriga skolor: Trollängsskolan (1969), med lågstadiedel i hyreslägenheter (1965), och Pilegårdsskolan (1967) i hyreslägenheter.

Askimsskolan, Trollängsskolan och Pilegårdsskolan bildar Askims rektorsområde.

Hovåsskolan, som även har lokaler i f.d. kontorsbaracker vid det tidigare Kommunalhuset, bildar Hovås rektorsområde.

Nygårdsskolan (1974) bildar rektorsområde Nygård I. Lindåsskolan (1973), Litsegårdens skola, Sandås skola och Skinteboskolan (1975) bildar rektorsområde Nygård II.

I dessa skolor undervisades när Askim införlivades med Göteborg ca 2.500 elever. När folkskolestadgan var ny fanns i socknen 204 barn mellan 7 och 14 år.

De gamla berättar

TROLL

I Fässbergs socken (nuvarande Mölndal) ligger ett berg som heter Brudberget. Där bodde troll. På ett ställe i Askim var det bröllop. Och när bruden då skulle flytta, så gick vägen ända förbi Brudberget. Det var en förridare förstas, och när han kom mitt för berget, så kom där ut en vacker kvinna och bjöd honom dricka ur ett horn. Men det var han för klok till. Han tog hornet men drack inte.

Då kom trollen utrusande ur berget, och han måste ge sig iväg det fortaste han kunde. Han red allt vad hästen kunde springa, och han tänkte han skulle hinna fram till Frölunda kyrkogård, för där var han säker, det visste han. Men när han kom dit var trollen så nära, att han måste tvinga hästen över kyrkogårdsmuren i själva hörnet som han först kom till, för han hinde inte rida omkring till grindarna. Hästen kom över muren, men han rev ned en stor sten där.

Ock det är märkligt, att den stenen har de aldrig kunnat få till att ligga ordentligt sen. Han ligger aldrig fast och säkert som de andra.

Förridaren var den ende som blev räddad. Bruden och brudgummen och hela brudföljet blev intagna i berget, och därför heter det Brudberget.

(Edvin Johansson, född 1855)

ÅRSGÅNG

Om man ville se de döda vid julbordet, fick man inte säga ett enda ord på hela dagen. På kvällen skulle man gå runt huset och titta in genom ett fönster, men först skulle man ha räknat alla fönsterrutorna på hela huset.

Då kunde man få se förfäderna sitta bland de andra. (Josefina, född 1858)

VATTENVÄSEN

Det fanns en liten sjö i Askim, som hette Havsjö (Asjön?). Den har man efter Havfrua, som folk tror ska bo i denne sjön.

Jag och tre andra karlar var vid Havsjö en gång och fiskade. Vi höll på till sent på kvällen och sen la vi oss så gott vi kunde på en ås vid sjön och skulle försöka sova några timmar, för vi tänkte fortsätta med fisket dan därpå så fort det blev ljus.

Men det gick dåligt att sova. Hårt var det och kallt var det också. Ungefär vid midnatt hörde vi den allra finaste fiolmusik utifrån sjön. Vi hörde den alla fyra, och så grann musik har jag aldrig hört varken förr eller senare. Jag är ju gammal speleman, så jag förstod mig på musiken. När musiken tystnade somnade vi.

På morgonen när jag vaknade hade jag den allra finaste vals i huvudet, tydligt och klart. Jag kom ihåg varenda ton. Och jag tänkte genast ta till fiolen och spela valsen, för sen hade jag varit säker på den. Fiolen hade jag med. Men så var jag så illa dummer, så jag skulle tvätta mig först. Och det gjorde jag, men sen kunde jag inte komma ihåg den. Hela valsen var försvunnen för mig. Och jag fick inte fram den på fiolen.

Ack ja, om jag inte hade tvättat mig ändå!

(Edvin Johansson)

SPÖKE

Detta har min mamma berättat.

Det var en sjöman som drunknade. Han var ombord på ett skepp som seglade från Rotterdam till Köpenhamn. Liket flöt iland vid Askimskusten. Den som först fick se det vid stranden var en snål bonde, och han passade på att ta en del kläder av liket, men sen lät han det ligga utan att vårda sig om det på något sätt. Det bästa han tog var en röd rock och ett par strumpor.

Natten efter bankade det våldsamt på fönstret så att bonden vaknade. Det var den döde som kom. Bonden hörde hur han skrek därutanför fönstret:

-Hör du! Ja vell ha igen min röe rock å mina strumpor, för ja ska resa te Köpenhamn i möre (i morgon).

(Edvin Johansson)

SKATT

I Askim finns en mosse som heter Vrångemossen. Där finns en stor skatt nergrävd. Det är en stor kittel av koppar alldeles full av pengar. Det är många som har sett penga- kitteln i Vrångemossen, och många som har försökt att få upp den, men ingen har lyckats.

En gång var det nära. Det kom en person, en karl, och gick förbi och fick se kitteln. Han fick tag i den också, och han tyckte själv att det inte fattades mycket i att han orkade få upp den, men den blev tyngre och tyngre, och han begrep till slut att han aldrig skulle få upp den ensam.

Han måste skaffa hjälp.

Så skulle han då springa hem och få nån mer karl med sig. Men då kom han att tänka på, att kitteln skulle sjunka ner i mossen medan han var borta, och då skulle han aldrig hitta platsen igen. Alla tuvor i mossen var ju så lika att det inte gick att skilja på dem, och mossen var stor. Han måste sätta märke där skatten låg. Han tog sin käpp och satte ned den rakt bredvid kitteln. Men det kunde bli svårt att hitta käppen och så krängde han av sig sin röda sticktröja och hängde den på käppen. Sen kunde det inte bli svårt att hitta. Så gnodde han iväg och kom snart tillbaka med en karl till. Nu skulle skatten lyftas. Men när de kom ut på Vrångemossen, så stod där en käpp vid varenda tuva på hele mossen, och där hängde en röd tröja på var käpp. Alla käpparna var lika som bär, och alla tröjorna med. Så blev han lurad, han också.

(Edvin Johansson)

SPELEMÄN

I Askim fanns det en gammal speleman, som spelade på alla bröllop och alla danser i hela socknen. Han spelade fiol förstås. Han var utomordentligt skicklig. Han spelade alla slags dansmusik: vals, Sköttisch, engelska, polska och många andra. På brölloppen slet han ont. Det var att hålla på minst tre nätter och dagar i rad. Det blev för lite sömn och för mycke brännvin. Den sista natten på ett bröllop var det därför vanligt att spelemannen satt och sov. Men det gjorde ingenting. Han spelade lika bra ändå. Sen han bara fått stämt fiolen och fått armen igång, så höll han på med samma stycke antingen han sov eller inte. Det enda var, att när ungdomen tröttnade på den dansen och ville han ombyte, så fick någon ge spelmannen en knuff så att han vaknade, och sen fick de se till att han inte somnade förrän han väl kommit igång med den nya dans de ville ha.

(Edvin Johansson)

PRÄSTFRUN UTAN SKUGGA (saga)

Det var en ung präst som gifte sig. Men hans fru vill inte ha några barn. Hon var rädd för plågorna när baren kulle födas, och hon var rädd för allt det besvär hon skulle få med barnen, medan de var små. Hon gruvade sig. Men Skam passar ju alltid på. Han lagade så han mötte prästfrun en gång, då hon var ute och gick ensam. Han frågade varför hon var så ledsen,

SPELEMÄBN

och när hon talade om vad det var, så sa han att han skulle lära henne hur hon skulle göra, så hon skulle slippa att få några barn.

Hon skulle passa på vid något tillfälle då ingen såg henne, och mala runt sju gånger på handkvarnen, men hon skulle mala avigt. Det var allt som behövdes, sa han.

Prästafrun var så rädd att få några barn, så hon gjorde som den främmande hade lärt henne så fort hon kunde komma åt. För vart varv hon drog kvarnen avigt skrek det i kvarnen, men det brydde hon sig inte om.

En vacker kväll lite senare var hon och prästen ute och spatserade i månskenet. Då märkte prästen att frun inte hade någon skugga. Han blev rent förfärad, för han visste ju att det bara var sådana som hade gjort riktigt hemska synder som mistade skuggan. Så sa han till henne:

-Hur kommer det sig, att det blir skugga efter mig men inte efter dig?

Men hon sa att det visste hon inte.

-Du måste ha gjort nån stor synd, eftersom skuggan har gått ifrån dig, sa prästen.

Men hon ville inte erkänna att hon hade gjort något ont. Prästen hotade och tvingade henne likväl att bekänna sanningen till sist. Och när han fick veta hur illa hon hade gjort, så sa han:

-Det är lika omöjligt för dig att få nåd och förlåtelse, som det är för min käpp att få blommor och blad.

Och så drev han henne bort ifrån sig. Han ville aldrig se henne för sina ögon mer.

Hon gick.

Men prästen var rädd att hon på något sätt skulle smyga sig hem igen, och därför förbjöd han sina tjänare att nånsin "låna hus" åt någon, som kom och bad om det.

Så gick det många, många år.

Sent en kväll kom en gammal bruten kvinna, fattig och eländig till prästgården. Prästen själv var borta och skulle inte komma hem förrän sent på natten. Den fattiga gumman bad så gärna att få låna hus över natten. Hon skulle nöja sig med att ligga hur illa som helst, bara hon fick stanna. Men tjänstefolket nekade envist. De sa de tordes inte. Prästen hade strängt förbjudit att låna hus åt vägvandrare. Gumman bad lika envist, och hon var så jämmerlig och såg så sjuk ut, så till sist förbarmade de sig över henne och hon fick stanna. Men för att inte prästen skulle märka något, så fick gumman lägga sig i den stora bakugnen.

Frampå natten kom prästen hem, men det var ju ingen som talte om något för honom. När han vaknade på morgonen, kom han att titta på sin käpp, som han hade ställt i vrån.

Då hade där slagit ut både blad och blommor på den. Då förstod han, att Vår Herre var barmhärtigare än han hade varit. Men det föll honom också in att hans hustru kanske var i närheten, eftersom käppen just den natten hade slagit ut blad och blommor.

Så han gick ut i köket och frågade tjänarna där:

-Har här varit nån i natt som fått låna hus?

-Nej, sa de, för de tordes inte annat.

-Jo, sade prästen. Här måste ha varit någon. Jag vet att här har varit någon. Var är hon?

Då fick ju tjänarna lov att säga sanningen. Men när prästen öppnade ugnen och skulle se efter, så låg hans hustru död därinne.

(Edvin Johansson)

"GU HJÄLP DE" (Saga)

Det var en ung hustru som snart skulle få sitt första barn. Men hon var rädd för plågorna, som en kvinna alltid får lida vid såna tillfällen. Och så kom Skam och frestade henne. Om hon lovade honom sitt ofödda barn, så skulle hon slippa födslosmärtorna, sa han.

Hon sålde sitt barn till Skam på det hon skulle bli fri från smärtorna. Men hon uppställde det villkoret, att Skam inte skulle ha någon makt över barnet, förrän det blev så pass gammalt, att det skulle gifta sig. På bröllopsnatten skulle han få ta barnet, antingen det blev en gosse eller en flicka. Men hon måtte väl ändå ha tänkt lite på barnet ändå, för hon satte det villkoret också, att det skulle tre nysningar till på bröllopsnatten, och först vid den tredje nysningen skulle Skam få ta ut sin rätt. Ja, Skam gick in på villkoren, och så skiljdes de.

När hustrun sen fick barn, så var det en tös. Hon växte upp och blev en grann och rar tös på alla vis, så det kom snart friare. Hon tog en av dem, som de kallte Rike-Bror.

Se, det var så, att det var två bröder, som det hade gått så olika för, så den hade haft tur och framgång och blivit en rik karl, men den andre hade bara haft motgångar och otur, så det blev allt fattigare för honom. Så började folk kalla den ene för Rike-Bror och den andre för Fatti-Bror.

Nu var det Rike-Bror som friade till den där tösen, och hon sa ja, och så ställdes där till med bröllop rätt snart. Men Fatti-Bror blev inte bjuden på bröllopet. Han var för simpel, kan veta. Men frampå kvällen bröllopsdan tyckte Fatti-Bror att det kunde ändå vara roligt att gå dit och "skåda brud", för det hade ju vem som helst rätt till.

Ja, han gick.

På vägen kom det en fin herre och gick ifatt honom och gav sig i språk med honom.

-Vart ska du gå? sporde den främmande.

-Jag ska gå och skåda bru, fast ja inte ä been på bröllopet, sa Fatti-Bror. Men vart ska du gå? sa han.

-Ja ska te brölpsgårn ja mä. Men ja ska ha brun. När hon nyser tredje gången i natt, så tar ja henne.

Då begrep Fatti-Bror vem det var han hade fått sällskap med, och han tänkte, att det skulle likaväl bli en evinnerlig lögn för Skam att få sin vilja fram den gången.

När de kom fram till bröllopgården skildes de i folkvimlet, och Fatti-Bror lyckades i villervallan komma in i stugan utan att någon la märke till honom. Där kröp han upp på tarren (se beskrivning nedan) och gömde sig där.

Det blev långsamt för honom innan gillet tog slut, och gästerna gick sin väg. Men han låg kvar.

Men fram på natten hände det att bruden nös.

- Gu hjälp de! sa Fatti-Bror där han låg på tarren. Och han kunde se hur Skam gick där nere på golvet och sprätte och såg högfärdig ut.

Lite efteråt nös bruden en gång till.

-Gu hjälp de! sa Fatti-Bror, men han sa'et tyst, så inte Skam skulle höra det, för det var ju inte förrän tredje gången det blev farligt.

Så gick det en stund, men så råkade bruden nysa en gång till. Då reste Fatti-Bror på sig och skrek så högt han orkade:

-Gu hjälp de i Jesse namn, eller tar faen dek!

Då begrep Skam att han hade förlorat, och han for ut med en hiskelig fart, men han var så tännande rasande, att han tog halva lagårn med sig när han for iväg.

Men allsen dess har det blivit sed att om en hör någon som nyser, så ska en säga: "Gu hjälp de!" för en kan aldrig veta hur nära Skam kan vara.

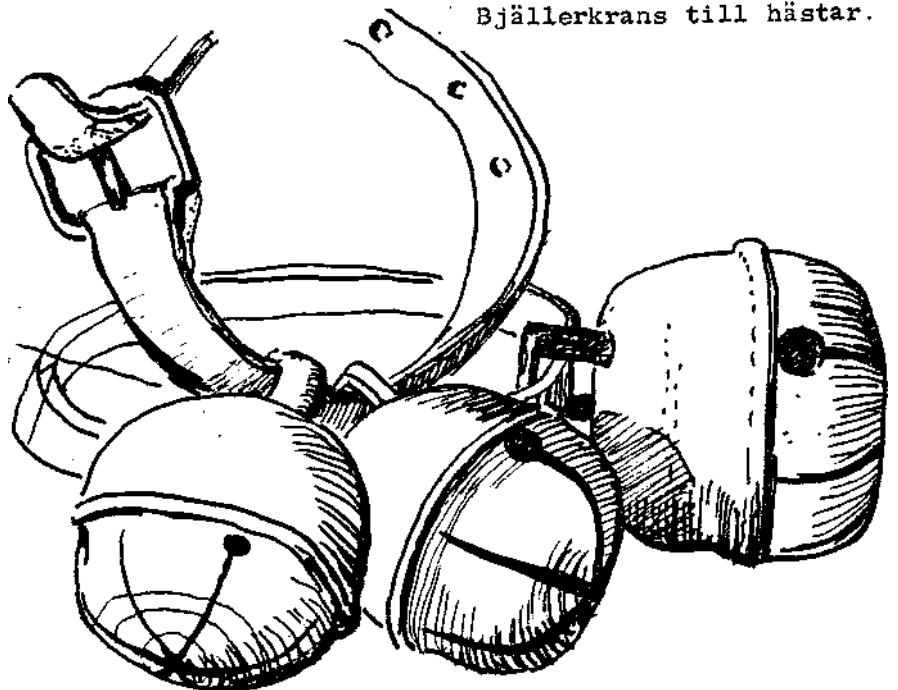
(Edvin Johansson)

Tarre:

I en gammaldags stuga var bakugnen sammanmurad med den stora spisen inne i stugan. Ugnen hade sin plats närmast stugans bortre vägg och hade sin särskilda öppning med en "gruva" framför. Spisen sköt sålunda längre fram i stugan. Spisen fortsattes ju upptill av skorstenen och murades ända upp till stugans innertak (och vidare). Ugnen hade samma rökgång som spisen, och det blev därför inte nödigt att mura upp ugnen till samma höjd som spisen. Mellan innertaket och ugnssvalvets översida bildades alltså ett tomrum, ett slags hylla, av samma längd och bredd som ugnens murning. Det var denna hylla som kallades tarre.

Den användes till förvaringsplats för allsköns skräp, stundom även till sovplats.

Bjällerkrans till hästar.

Carl Ivar Sandberg, född 1870, från St. Skintebo har upptecknat minnen från sin levnad. Ur dessa berättar han:

Ett minne från min tidigaste barndom.

Det hände en senhöstkväll med svårt väder, hård storm med kallt regn. Arbetet i smedjan och verkstaden slutade kl 8, så spisades kvällsmat. Min far höll alltid aftonbön när måltiden var över. Vi var många hushållsmedlemmar på den tiden. När far slutade sin läsning, var det till att gå till sängs för att orka upp till kl 5 följande morgon.

Mor höll på med disken. Far och jag satt kvar i köket.

Jag var yngst av barnen och låg i samma rum som far och mor.

Bäst vi satt så gick far upp och frågade mor:

-Hörde du något ovanligt på gården? Jag tyckte jag hörde hästtramp och körning. Jag får gå och se efter, fast vädret är svårt.

När far kom ut på gården, står där en vagn förspänd med två hästar.

Det var en fångtransport som var på väg från Varbergs fästning till fästningen på Nya Varvet. De hade haft ombyte av hästar i Kungsbacka. Nästa ombyte skulle ske på gästgivargården i Flabäck, men vid utfärden från Kungsbacka tog skjutskarlen fel väg och kom på Häradsvägen i stället för stora vägen, som bär namnet Kungsvägen. Emellertid försökte fånggevaldigern på några ställen efter vägen få nattlogi, men ingen kunde ta emot eller hysa transporten, men de blev hänvisade till en by som heter Skintebo.

Där bor en man, som heter Sandberg, där får ni säkert logi. Min far bjöd dem komma in under tak. Ytterkläderna hängdes till tork, och mor bade laga till lite varm mat till förplägnad. Nattläggret tillreddes på golvet. Fången var en liten klen man, omkring 50 - 60 år. Hans namn var Ola Nilsson. Gevaldigern hade sergeants grad, hans namn minns jag inte. Under samtal vid bordet framgick att sergeanten var en gudfruktig man. Han föreslog att de skulle hålla gemensam aftonbön. Fången placerades på bädden på golvet i sittande ställning. Min far och sergeanten föll på knä vid var sin stol och bad sina böner. När de var färdiga gick sergeanten fram till sin fånge och sade: -Nu Ola har du hört våra aftonböner. Om du nu lovar att ligga still och vara snäll i natt, så skall jag lösa av dina fotfängsel.

Ola lovade att ligga snällt. Nyckelknippan togs upp.

Fotfängslen, som bestod av en cirka en meter lång kätting med en järnkula i ena ändan lossades, och drogs åt sidan av Ola. Natten blev lugn och sömnen god. Efter morgonkaffe och förplägnad fortsattes färden till Nya Varvet.

Denna händelse timade när jag var i fyra-femårsåldern.

År 1868 var ett svårt nödår, fullkomlig missväxt, inget regn från våren tills i augusti. Den 10 eller 12 kom regn så säden kunde sticka, men den kunde inte sätta någon kärna. För att dryga ut brödet användes bark och halmmjöl. Min far var bekant med en skeppare på Styrö. Denne seglade på Tyskland och Danmark. Far bad honom att försöka köpa en tunna råg, och det lyckades hos en spannmålshandlare i Köpenhamn. Jag har själv läst räkningen. Rågtunnan kostade 60 danska kronor.

Evald Hansson, Grevegården, Askim, född 1891, berättar följande:

GAST

En gast troddes vara en osalig ande som gick igen. En askimsbo råkade en gång i gastens klor. Han hade varit i Billdal och hämtat barnmorskan med häst och en lätt kärra. Hästen var en god travare, och särskilt på hemvägen gick det undan. När han kom till Bassåsdal (dalgången mellan Uggeldal och Sandås) blev det tvärstopp. Hästen bara frustade och reste sig men kom ingen väg. Körsvennen använde både piska och vältalighet, men inget hjälpte. Han lämnade över tömmen till barnmorskan, och gick ur och fram till hästens huvud för att se vad det kunde vara. Hästen var vit av skumlödder. Han lyfte på selens bogträ, och i samma ögonblick fick han sig ett slag på kinden som av en hand. Och hästen föll på knä. Körsvennen fick kasta sig upp i kärran, ty nu flög hästen fram som en fågel. Och de kom fram i god tid till förlossningen.

Det blev aldrig förklarat, och hästen varken var eller blev sjuk av den snabbresan. Barnmorskan som var religiös, bad honom glömma vad som hänt och inte tala om äventyret.

Det var en som hängt sig på samma plats en tid förut.

Den fick ta skulden av det som hände den natten.

Ett barn som föddes en söndag med fullmåne fick förmågan att "se i syne" (alltså spöken, varsel och övernaturliga saker). När ett barn var fött fick det alltid brinna ljus i hemmet. Annars kom trollen och bytte bort det mot en trollunge. Man skulle också lägga stål i vaggan, vilket skulle skydda den lille. Innan barnet var döpt fick modern ej använda kniv, sax eller yxa. Ej heller fick modern gå utom dörren utan att bära stål på sig. Om man skulle se något övernaturligt, fick man rakt inte tala om det samma dag, för då blev man dödssjuk dagen efter.

Här ett exempel på vidskepelse som blev en bra spökhistoria. Det var en kvinna från Hult som fått ett barn, som bara grät både natt och dag. Av en klok gumma fick hon ett råd som skulle göra barnet bra så att det slutade att gråta. Rådet var:

Modern skulle passa på när en ny grav blev öppnad kyrkogården. Då skulle hon gå dit i skymningen, och vid huvudändan på graven ta tre nypor jord i ett kläde, och lägga den under barnets huvudkudde. Då skulle barnet få sova och gråten skulle försvinna.

Fram på eftersommaren blev det en ny grav på kyrkogården, och mamman följde rådet. Men som hon står där böjd över graven, så kommer där något med stor kraft som slog henne i ryggen. Av skrämsel och spökrädsla rusade hon hem i vildaste fart. Dagen efter fick hon ligga till sängs, så sjuk var hon av skrämsel. Men spöket den gången var två pojkar, som skulle hämta hem en häst från Kyrklyckan, för där var då allmänning, och bönderna släppte sina hästar på bete där.

De fick se den där skuggan vid graven, och kanske var de också lika rädda. Men Anders (som dog 1901, 82 år gammal)

var en pricksäker kastare, och lade iväg en grästorva som visste var den tog. Var säker på att pojkarna hade roligt när den spökhistorien kom på tal. Så uppstod nog de flesta spökhistorierna.

En annan rolig historia är också från den gamla kyrkogården vid Backa skola.

Där hade varit nån slags planering varvid en del benknotor kommit i dagen. De hade samlats ihop och lagts in i ett brädsjul som förr fanns där. (Benen skulle grävas ner sedan). En mörk höstkväll var några unga män samlade i drängkammaren på en bondgård strax intill. Väldigt mörkt och kusligt väder rådde. Och talet kom in på spöken och att vara mörkrädd..

Drängen på stället sade sig inte tro på spöken och inte vara rädd för kyrkogården heller. Ett vad ingicks och han blev lovad ett halvstop brännvin, om han när klockan slog tolv vågade gå upp till bårhuset och hämta hem ett ben från den högen som låg där. Ja, de satt och spelade kort till tolvslaget, och då gav han sig iväg till kyrkogården. Men tre av de andra sprang en genväg dit för att skrämma honom. Han kommer fram, öppnar dörren, går in och tar ett ben ur högen. Men då säger en mörk, grov röst -Ta inte det benet, för det är mitt.

Han lägger tillbaka det och tar ett nytt. Återigen en annan röst:

-Ta inte det, för det är mitt.

Ännu en gång lägges benet tillbaks och han griper tag i ett till, men då säger en tredje röst:

-De ä mitt, de får du inte ta!

Men då svor drängen till och sa:

-Jag ska bara låna hem det en stund, sen kommer jag tillbaka me't igen.

Därmed gick han hem igen utan någon större brådska och slängde fram det på bordet. Han fick sitt halvstop.

Och att han inte var spökrädd hade han bevisat.

TROLL

Att trollen var bosatta lite varstans trodde man allmänt. I bergspartiet Karingefjäll strax intill Sisjövägen, där bodde troll. En man på väg till julottan kom söderifrån mot Askims gamla kyrka. Han såg berget uppsatt på stöttor, och han blev frestad av ett troll att delta i deras festligheter. Där glimrade av guld och silver och regnbågens alla färger gnistrade.

Men han kastade in en hästsko, som han strax förut tagit upp från vägen. Och berget slöt sig med ett väldigt brak, så han blev lomhörd över hela helgen.

Därav har säkert namnet Trollåsen uppkommit.

Västgöta-Bengtsson, som sedan 1945 spelat in västgötars tal för landsmålsarkivet i Uppsala, har fått många inblickar i hur folk levde förr, dvs för ca 100 år sedan. Följande är ej från Askim, men skulle mycket väl ha kunnat vara det.

Om julbad:

"Far bar in det stora karet i köket, mor kokte vatten. Sen badade far, sen mor och därefter vi ungar, flickorna först. Därefter blev det pigans tur att bada, sist drängens.

-Det blev många byten och mycket vatten det.

-Byta vatten? Nej för all del, det var samma vatten för alla, men när drängen bada så var det bara sô't (sopparn)".

Om vävning:

1947 berättade en gammal gumma om hur hon vävde. Hon talade om väven och dess "äfsäter" -trådarna som sitter efter. Och sådana trådar var det trolldom i, de skulle brännas, om de så inte var mer än en tumnagel långa.

-För se, jag tycker inte om trolldom, sa gumman. Hon berättade att äfsäter var det som ingick i det som skapade mjölkharar, ett trolldomsdjur som hoppade till grannens kor och sög ut deras mjölk.

-Sen hoppade de tillbaka hem och olkade och spydde och gav den som hade mjölkharan så mycket mjölk han ville ha.

Tomten

En gammal bonde, 90 år vid inspelningen, berättade om tomten.

-Hur skulle jag ha klarat allt arbete när jag tog gården om inte tomten hjälpt mig. Självt har jag inte sett tomten, men brors pojke, som var i syne, såg honom.

Självt hörde jag honom så grant när han traskade på logen, många med mig hörde tomten.

Om nödåret 1867:

"På hela sommaren 1867 kom inte en droppe regn, inte förrän första söndagen i advent föll nederbörden, då kom ett fasansfullt oväder. Far redde ändå jorden - pløjde, harvade, gick med den tomma sädesskäppan och utförde med armen såningsrörelserna. Sedan bultade han åkrarna.

-Nu har jag gjort mitt, Gud Fader gör resten".

Läs mera:

Bjersby-Scheike: Folksed och folktro.

J-Ö Swahn: God Jul! Om vardagsskrock och helgdagssed.

C H Tillhagen: Skrock-tydor-syner-drömmar-orakel, 1968.

Ordspråk och talesätt upptecknade i Askimsbygden

Korta, kärnfulla tänkespråk uttrycker ofta en iakttagelse i det praktiska livet, en allmängiltig erfarenhet eller en klok regel. De finns hos alla folk, ty- Ordspråken talar vad folken tänker.

Herrar och hundar stänga aldrig dörrar.

En knuten hand är det aldrig gott i.

En fågel som är tidigt uppe och sjunger, tar katten innan kvällen.

Bättre grå lapp än bar sida.

Peppar och salt, det hjälper för allt.

Den som lägger sig som ett svin, står upp som en karl.

Tre ting svara när ingen frågar: eko, troll och käringar.

Den är inte bättre som håller än den som flår.

Sakta och väl slår ingen ihjäl.

Den som kommer först i säcken, kommer sist ut.

Lat man får mager kål.

Större skepp har vält än en vällingbytta.

Ogräs växer ovattnat.

Hitta och taga har tjuven i barmen.

Knepen är många för den som vet att bruka dem.

Vi har alla sett vaggan men inte graven.

Kyrkans granne är sist framme.

Det kvittar om kon mjölkar, när hon sedan spänner ut det.

Röta och inte böta gör fallande hus.

Beck och tjära är sjömans ära.

Ett fett kök ger ett magert testamente.

Den mycket vakar, han mycket äter, den mycket sover, han mycket förgäter.

Det är större skam att lämna lite än att äta mycket.

Det är alltid mycket mat i en annans gryta.

Man ska inte lyfta på hatten innan man får se herrn.

Det man går oombedd till, går man otackad ifrån.

Alla kliver över där gårdsgården är lägst.

När en höna har sparkat, ser hon efter sparket.

Man kan lika gärna önska sig en skuta som en båt, för man får lika mycket å't.

Den som gärna vill sjunga, får alltid något till visa.

Det finns ingen så klok så han vet allt, och ingen så dum så han inte begriper något.

Käppen och säcken ger bröd på fläcken,
men plöja och så, det blir långt till att få.
Dags möda är kvälls föda.
Skit och flit gör bonden rik, men de måste komma på samma
ställe.
Bjud inte lusen till skinnfällan, hon kommer ändå.
Ha tålamod loppar, natten är lång.
En vit häst och en grann käring är bondens största bekymmer.
Tiden är lika lång, men den är inte lika nyttig.
Kort och tärning är skams gärning.
Det faller lika mycket regn på en koskit som på en lilja.
Mörkrets gärning blir dagsens skam.

ORDSTÄV eller talesätt är ett ofta i skämtsamt form tillspetsat
uttalande som härstammar från en namngiven person yrkesgrupp
eller folkklass. Ofta säger man det i vardagsspråket som ett mer
eller mindre kvickt svar eller förklaring på en kanske otrevlig
situation.

Nu var du kvick, sa käringen, när kaffet pöste över.
Intet ont i det, sa tiggarn, när han slogs med brödpåsen.
Något roligt ska vi ha, sa bonden när han brände håret av
sig.

Det kommer igen, sa bonden, när han gav grisen fläsk.
En får ta seden dit en kommer, sa bruden, hade vaggan med
sig.

Tack för i fjol, sa tiggarn, kom igen andre dan.
Gift dig, så hoppar du inte, sa käringen till kalven.
De ä ingen brådska, sa skomakarn, när han åt välling med
sylen.

De ä bra för våra rätter, sa bonden när ladan brann.
De ä ändå ett skifte, sa knekten, när han vände skjortan
De ä ingen ordning, sa katten, när han blev utkörd på julafton.
Det blir väl nån råd, sa käringen när hon hoppa i ån.
De smaka fågel, sa bonden när han åt flugor.
Förstår du inte skoj? sa käringen, när hon slog ryggen av
grisen.

En ska inte måla grönt med röd färg.

Så kan det gå när inte haspa är på.

Ä'sill fisk, så ä'båtsmän folk.

Det är lika omöjligt som att binda hundar med korv.
Inte för att jag är tjuvaktig, sa käringen, men är det något
som är löst, så följer det med.

Ortnamnen i Askims socken

Våra ortnamn ger ofta förvånande inblickar i gången tid - om man kan tolka dem. Ibland är betydelsen självklar, men många gånger måste man gå långt tillbaka i historien och även förstå den språkliga utvecklingen för att kunna ge en riktig tolkning. Årtalet efter namnen nedan anger när det första gången finns skriftligt belagt. Namnet kan naturligtvis vara mycket äldre.

Bebyggelsenamn

Ambjörnhagen, 1565. Av mansnamnet Ambjörn + hage.

Amundö, 1565. Av mansnamnet Amund + ö. Invånarna kallades ofta "di på öa".

Askim, Se förklaring på sid 37.

Backa, 1489. Gården ligger högt på Kyrkåsen, backar runt omkring,

Billdal, 1540. Mycket osäker tolkning. Den första delen av namnet kan ha att göra med ett fornsvenskt ord som betyder nyckfull, besvärlig, arbetsam, vilket skulle syfta på ån. Alltså: Dalen med ån som är nyckfull genom växlande vattenmängd.

Björkedal, 1550. Av birke = björkdunge + dal.

Brottkärr, 1565. Av bråte (=kullfallna träd, grenar o d) + kärr.

Gatersered, 1550. Uttalas med betoning på andra stavelsen.
Av mansnamnet Gatulv + ryd (röjning).

Hagen, 1565. Av hage = inhägnad mark, beteshage.

Hovås, 1550. Av fornsvenska hävja, hov (=lyfta, höja).
Åsen som höjer sig, åsen med kullarna på.

Hulan, 1546. Av hula = håla, fördjupning i terrängen.

Hult, 1550. Av holt = skogsdunge.

Hylte, 1565. Av hylta = liten skogsdunge.

Hästebäck, 1567. Det kan i denna bäck ha funnits ett vad för hästar
eller en plats där man vattnat dem.

Kobbegården, 1590. Av mansnamnet Kobbe, som syftar på en
person med kort, kraftig växt.

Kopparås, 1567. Av kopp (=rundad förhöjning i terrängen)+ås.

Letsegården, 1565 (Litsegården). Av leds- (ledet=grinden)
+ gård.

Lindås, 1565. Av trädslaget lind + ås.

Nygården, 1550. Den nya gården, kanske i förhållande till grannbyn
Billdal.

Otterbäck, 1550. Utterbäcken. Man vet att det förr fanns utter där.

Pilegården, 1550. Av trädslaget pil + gård.

Pixbo, 1550. Av mansnamnet Pik + bod (bod för redskap eller tillfälligt uppehåll).

Pjältered, 1540. Namnet troligen av den 1413 nämnde ägaren Torsten Pälte + ryd (=röjning).

Skintebo, 1565. Av dialektordet skinta (=fåra, dike) + bod. Gamla landsvägen går vid Skintebo fram genom en trång hålväg.

Storegården, 1565. Gården med stora präktiga hus.

Svindal, 1566. Dalen där svinen fick gå på bete (ekollon).

Tråkärslätt, 1550. Av trå (=besvärlig) + kärr + slätt. Kallas ibland enbart Slätten.

Uggledal, 1565. Troligen dalen där det finns ugglor.

Ärekärr, 1565. Av å (genitiv - en å rinner här) + kärr.

Naturnamn

Bassås. Av basse = galt

Bräckan. Av bräcka = mycket brant sluttning, stup.

Byggholmen. Man har troligen byggt båtar där.

Fisjön. Av få + sjö, sjön där boskapen betar.

Gömysten. Av göpa = lodjur + mysten = mossen.

Killingsholmen. Troligen har getter förr betat där, fårbeta har där varit in i sen tid.

Klåvan. Av klåva = klyfta eller gång i ett berg.

Krogabäcken. Av Krogen (Kroa) som legat där.

Kumlingehögen. Av kummel = stenhög, röse + högt berg. Nära Fisjön, 117 m.ö.h.

Marholmen. Holmen invid maden (mad = sank mark).

Oxsjön. Kallas även Axsjön och Asjön. Av oxe + sjö, kanske sjön där oxarna går.

Saltkälen. (Saltkitteln), troligen ett minne av saltkokning i äldre tid.

Sisjön. Felaktig form för Skärsjön. Flera tolkningar möjliga:

Av skäl = gränsskillnad (gränsen mellan Askim och Fässbergs socknar gick vid sjön).

Av skär (=klar, om vatten). Sjön har mycket klart vatten.

Av skär = ö, det lilla nakna skäret i sjön.

Sösbacken. Av sö = får + backe.

Tallboängen. Troligen av tavlebord = spelbräde, kan ev. syfta på terrängens utseende

Varholmen. Av varde (ett sjömärke).

Vrånqemossen. Av vränga. Mossen går i många krökar.

Våqnedalen. Egentligen ett felaktigt namn för Vagnsdalen..
Vid Vagnsbergen (samma plats) finns märken i berget
"liksom efter en vagn" (isräfflor), där Tor eller
jättar säges ha kört ner i havet.

Välen. Av fornsvenska vädhil = vik som man kan vada över vid
lågvattnen.

Värslevägen. Av Värmseln, en källa som alltid höll vatten och
ej frös till ens under kalla vintrar.
Den fanns ungefär där gångbron nu går över väg
158.

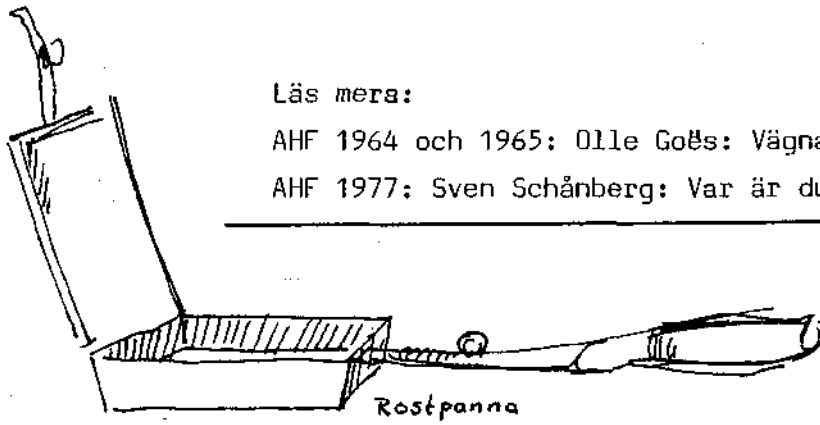
Äsebacken. Av äse = ås, sluttning + backe.

Ögärdet. Egentligen Ödegärdet.

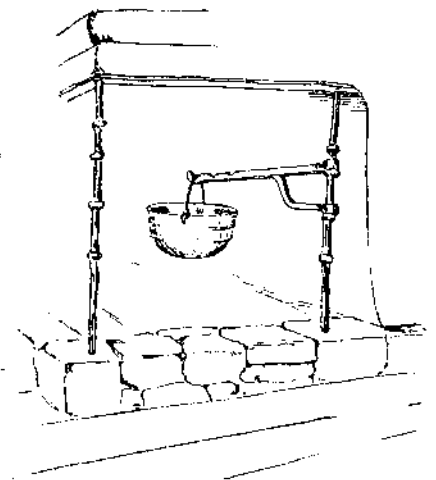
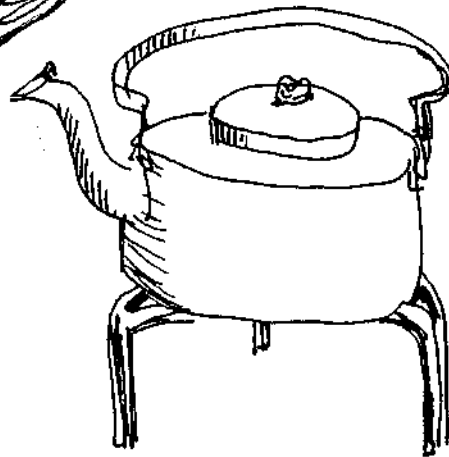
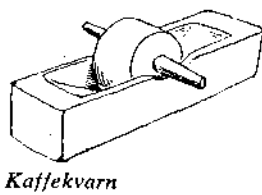
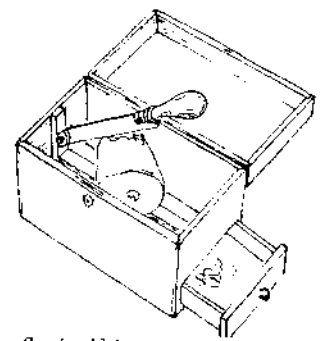
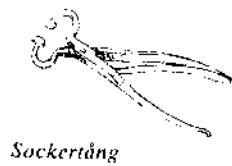
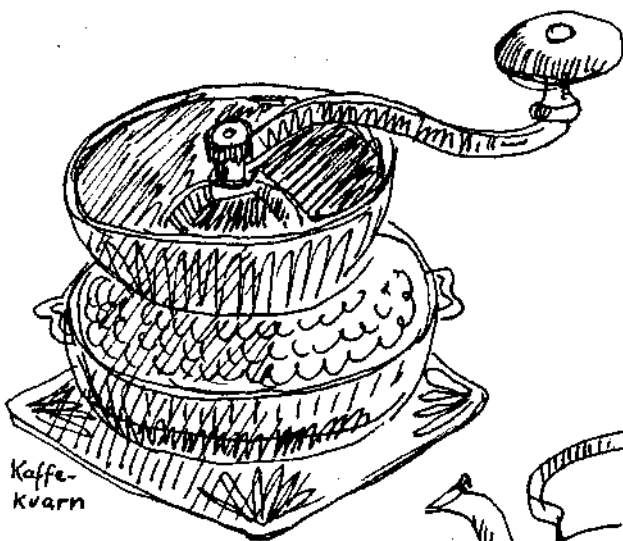
Läs mera:

AHF 1964 och 1965: Olle Goës: Vägnamnen berättar

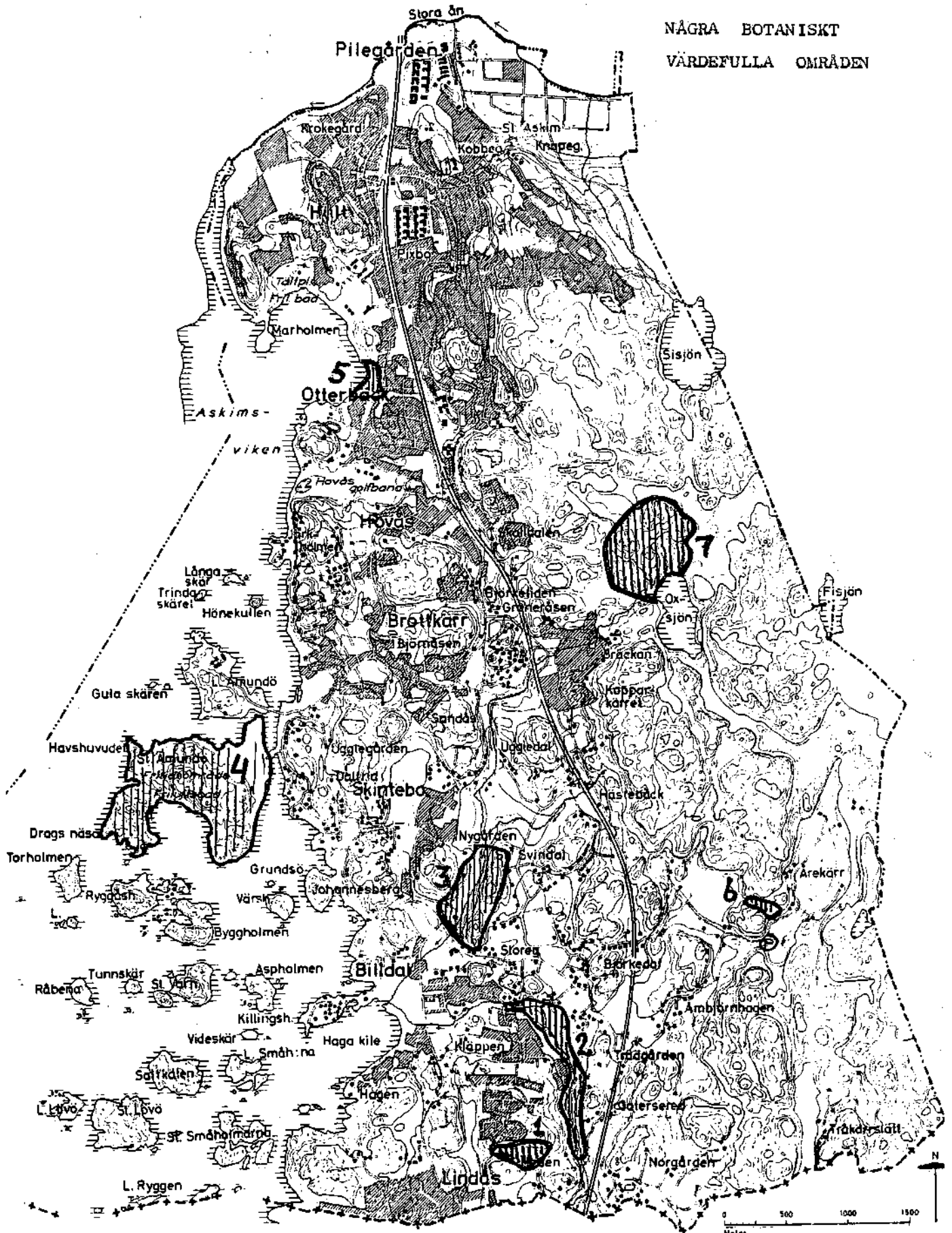
AHF 1977: Sven Schånberg: Var är du, Askman!

TING KRING KAFFET

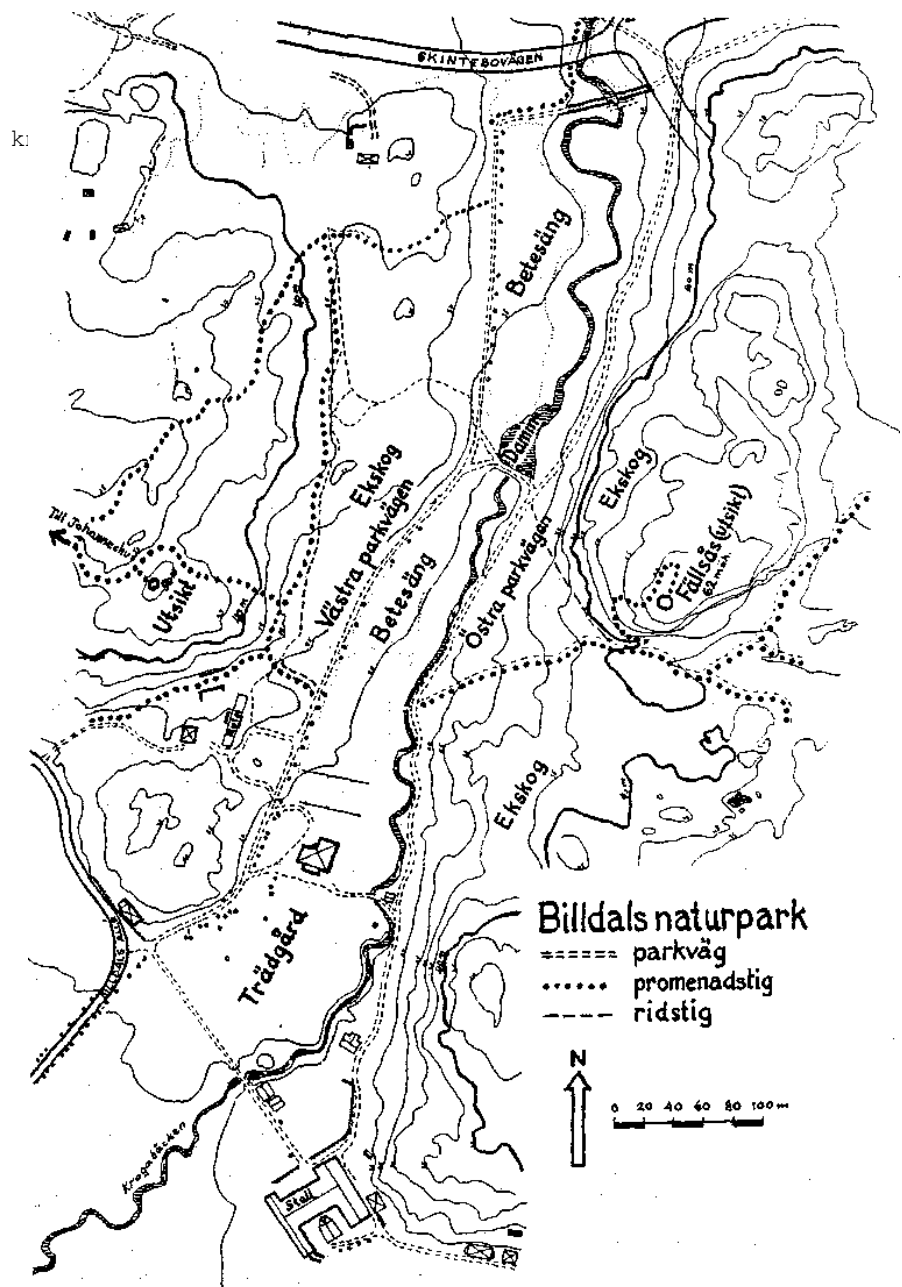

NÅGRA BOTANISKT
VÄRDEFULLA OMRÅDEN

Botaniskt värdefulla områden

- Nr 1. Ängslövskog 50 Östra Lindås med ek som dominerande träd.
Flora: Under våren blommar vitsippa, svalört och vårlök i stora mängder. Längre fram dominerar lundgröe och bergslok, mer anmärkningsvärda är buskstjärneblomma, stinksyska och stor blåklocka.
- Nr 2. Haga å. Vacker, lummig ådal med omväxlande kuperade ängar och lummiga lövskogspartier med rik lundflora. Rikt fågelliv.
Flora: På ängarna finns förutom de vanliga ängsblommorna och -gräsen kamäxing, småborre, björnloka, snärjmåra, åkervinda, ängshaverrot.
Ängslövskogen byggs upp av alm, ask och al.
Under våren blommar enorma mängder av vitsippa, svalört och vårlök. Där finns också kraftiga bestånd av gulsippa.
Bland de senblommande växterna märks särskilt hässlebrodd, ramslök, och läkevänderot. Andra intressanta arter är lundelm, backlök, skogsbingel, blekbalsamin, bäckbräsa, snärjmåra och hässleklocka.
- Nr 3. Billdals park är ett gammalt parkområde, delvis förvildat.
Området har en rik flora med vilda lundväxter, förvildade trädgårdsväxter och ett stort antal intressanta "ogräs", som från början kommit in med gräsfrö.
Flora: På dalgångens sidor dominerar eken, på många håll undervegetation av idegran.
Lägg märke till bäckens meanderslingor. Intill den finns bestånd av gulsippa.
Mera om Billdals park: AHF 1972 sid 13-21
AHF 1973 sid 11-15
Askim genom tiderna sid 258-261
- Nr 4. Stora Amundön är ett naturområde med mångskiftande växt- och djurvärld. Tack vare läget finner man här allt ifrån inlandspräglade lövskogar till rena havsstrandsamhällen. Den grunda viken mellan Stora och Lilla Amundön är en god rastlokal för flyttande vadare och sjöfågel.
Flora: I lövskogspartiet på öns ostsida finns stora mängder vitsippor, men också lundvårlök, liten nunneört och desmeknopp.
De högre delarna av ön domineras av klippshed. I svackorna finns fuktigare partier med små vattensamlingar. På västsidan stupar berget brant i havet; här har utbildats vackra lavsamhällen. På klippstranden kan man träffa på den sällsynta engelska fetknoppen.
Öns sydsida kantas av blockstrand med intressant flora. Där finns stora bestånd av den ståtliga kärrtöreln, strandkål, strandloka, backvial, blåsklöver, rödmire, dvärglin och

Parkens utseende 1973. AHF 1973.

I Drottningviken på öns västsida finns en mindre sandstrand med karakteristisk vegetation, bl.a. sandrör, marviol, saltört och sodaört.

Det växtekologiskt mest värdefulla området är utan tvekan den stora saltängen på öns nordöstra del.

Längst ut står täta bestånd av glasört. Längre upp på stranden möter man sådana rariteter som ormtunga, saltmålla, bågstarr och smal kärringtand. Andra intressanta växtarter är strandstarr, saltstarr, blankstarr, borstsäv, knutarv, havsspärgel, kustarun och sumpgentiana.

Mera om Stora Amundön: AHF 1958 sid 3-10.

Askim genom tiderna sid 252 - 257.

Nr 5. Otterbäcken. Området omfattar en alsumpskog vid Otterbäckens nedre lopp samt norr därom liggande fuktäng och sandstrand. Alskogen har en intressant flora och fuktängen har ett rikt fågelliv med bl.a. sävsångare, rörsångare och sävsparv.

Flora: I alsumpskogens buskskikt ingår bl.a. oxel. I fältskiktet finner man lundelm, vattenskräppa, rödblära, buskstjärnblomma, springkorn, blekbalsamin, bäckveronika samt hybriden mellan humleblomster och nejlikrot.

I norr kommer en fuktäng med vass och havssäv och saltkrävande växter.

Ännu längre åt norr avlöses fuktängen av en flack sandstrand med välutvecklad och typisk dynvegetation, dominerad av strandråg och saltarv. Där växer också vresros, stallört, marviol och backlök.

Nr 6. Årekärrslunden är belägen vid foten av en rasbrant och har en synerligen rik och intressant flora. Trädsiktet domineras av lind och asp, medan olvon är talrik i busksiktet. Den näringsrika berggrunden gynnar i hög grad floran.

Flora: I den praktfulla och färgsprakande vårbloomingen märks särskilt gulsippa (den rikaste förekomsten i Göteborgs kommun), blåsippa, desmeknopp, vårärt och den märkliga rosafärgade hasselrotsparasiten vätteros.

Längre fram på året finner man låsbräken, lundslok, ramslök, trolldruva, skogsvicker, storrams, ormbär, rödblära och hässleklocka. Liljekonvalj och skogsbingel bildar täta bestånd.

Mera om Årekärrslunden: Askim genom tiderna, sid 261.

Nr 7. Hedområde NNV Oxsjön. Höjdområde med stora, mer eller mindre trädfria hållmarksljunghedar. I svackorna näringsfattiga sumpar eller fattigkärr, omgivna av fukthed. Området erbjuder stora skönhetsvärden och vida utblickar. Rikt fågelliv. Hedarna vid Oxsjön är en rest av det hedlandskap, som under förra seklet dominerade västkustens bergstrakter. Heden brändes med jämna mellanrum för att föryngra ljungen och främja gräsväxten till kreaturen. Hållmarksljunghedarna är spelplats för orre. Ljung och kråkbär är dominerande växter. Fukthedarna har stora bestånd av pors, blåtåtel, tuvull, odon och vitmossor. Ställvis förekommer den vackra myrliljan rikligt. I områdets södra del finns kommunens enda kända gråal.

Läs mera om växter:

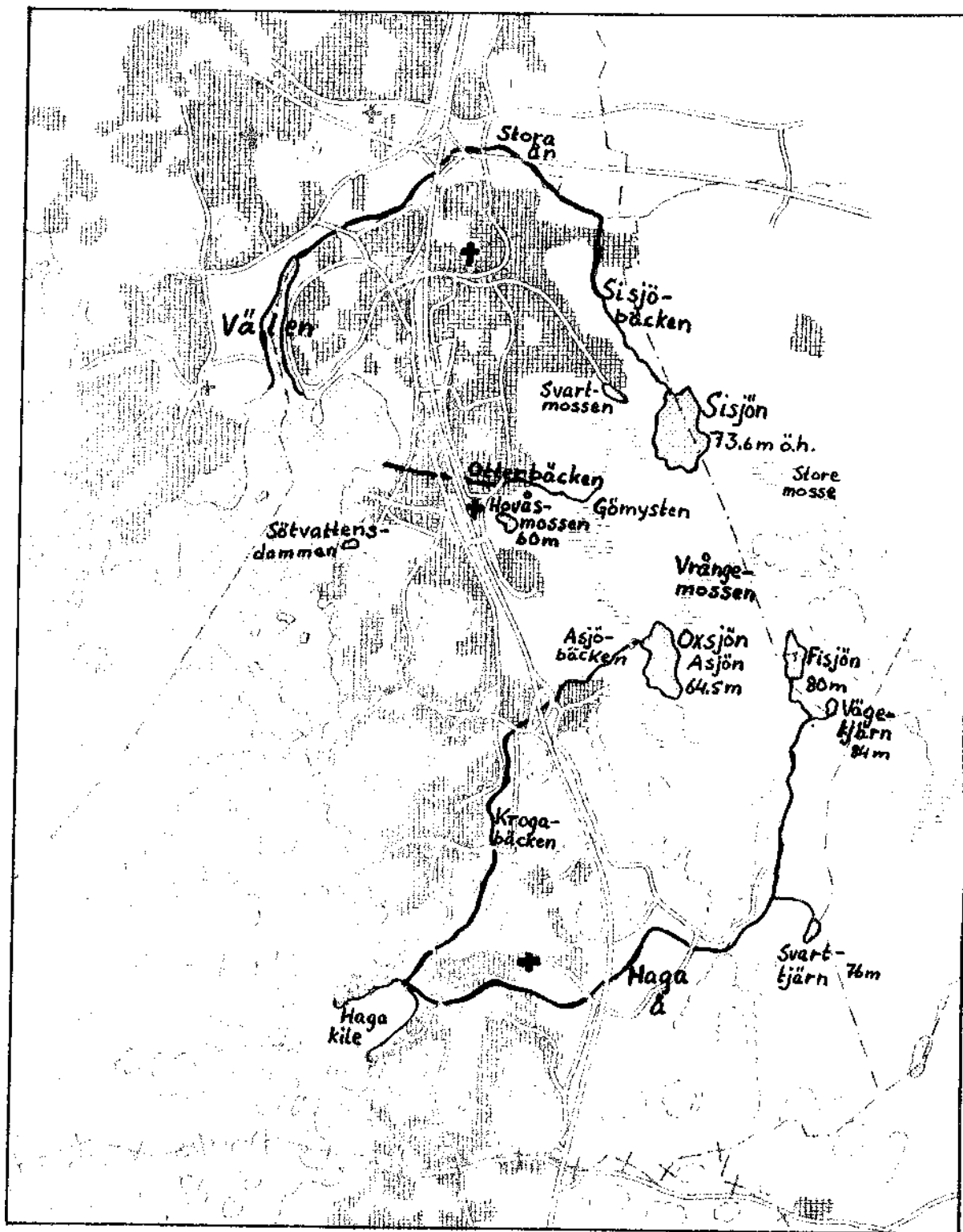
AHF 1970: Natur i Sandsjöbacka fritidsområde

AHF 1971: Nånstans att ta vägen (om Välen)

AHF 1974: Välen - väl värd en visit

AHF 1976: Sötvattendammen i Hovås.

Askim genom tiderna, sid 245. En mångskiftande växtvärld - från ytterskärsgård till inland.

Djurlivet några värdefulla områden

Fjordholmsskären. Mindre koloni av tobisgrissla. Fiskmåsar.
Saltkälen. Artrik ö med häckande korp ev. också tornfalk.
Norra Småholmarna. Rik ejderhäckning, stor fiskmåskoloni.
Stora Vadskär. Stor fisktärnekoloni, häckande knölsvanar.
Haga kile. Värdefull rastbiotop med grund mjukbotten och fuktig strandäng.

Grundområde 5 om Stora Amundön. Rast- och övervintringsområde för änder och svanar.

Ryggåsholmen. Artrik ö. Häckande hornuggla.

Askimsfjorden. Värdefull rast- och övervintringsområde för änder m.fl.

Dammen vid Hovås golfbana. Häckande smådopping, rörhöna och sothöna.

Hovåsdammen (vid Askims kyrka). Häckande smådopping.

Området runt Lilla Oxsjön. Ljunghed och våtmarker. Flera par trädlärika. Orrspel. Häckande skäggdopping i Oxsjön.

Askimsviken. Värdefull rastplats för änder, vadare och småfåglar.

Välen. Grund vik med stora vassområden, i väster en bergknalle med ekskog. Häckning konstaterad för vattenrall, rörhöna, kärrsångare och gräshoppsångare, troligen även för näktergal, rosenfink och hornuggla. Värdefull rastplats.

Haga å, Krogabäcken och Otterbäcken. Förekomst av havsvandrande öring.

Läs mer om djurlivet:

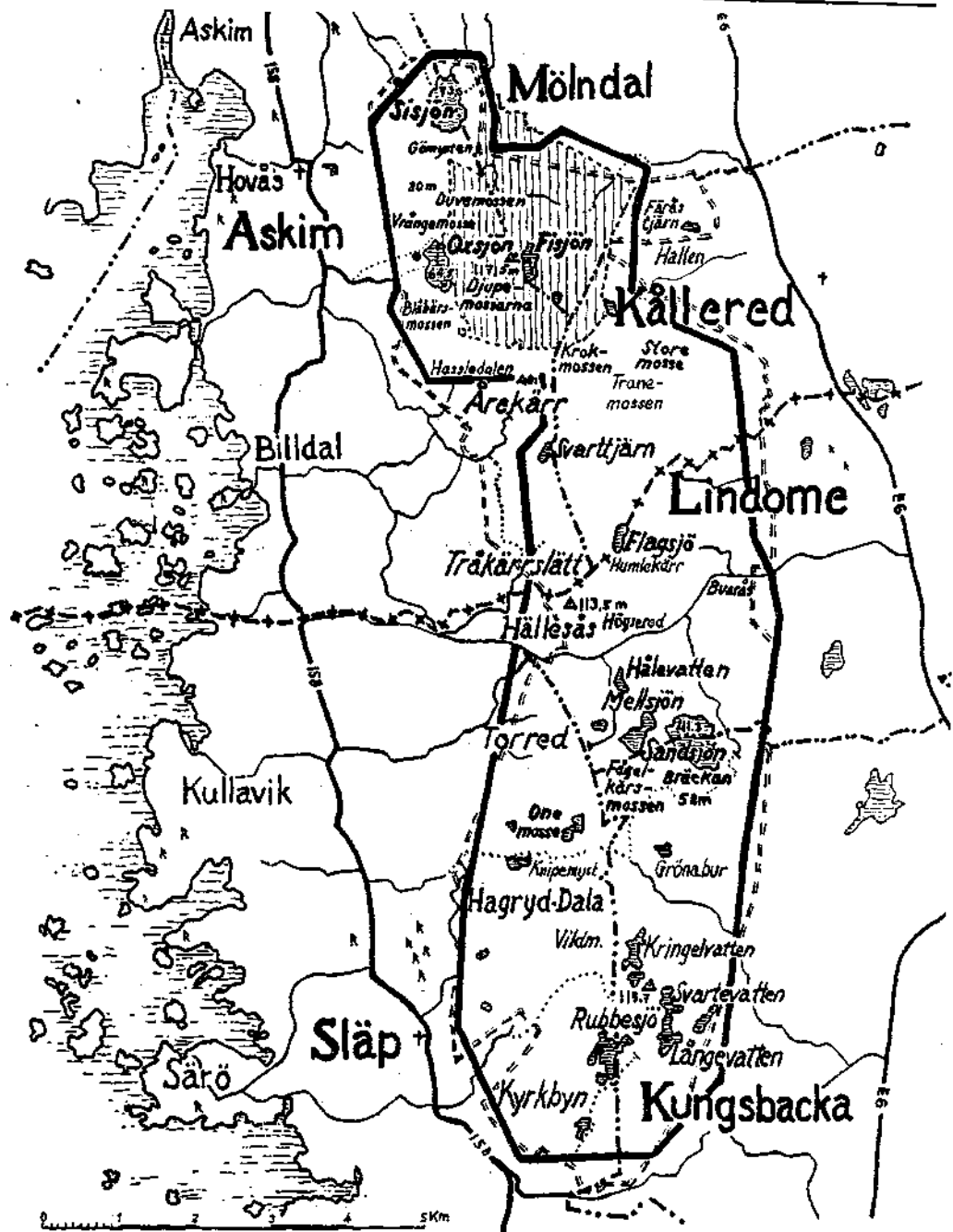
AHF 1958: Stora Amundsön, dess växt- och djurliv.

AHF 1970: Djurlivet vid västkusten.

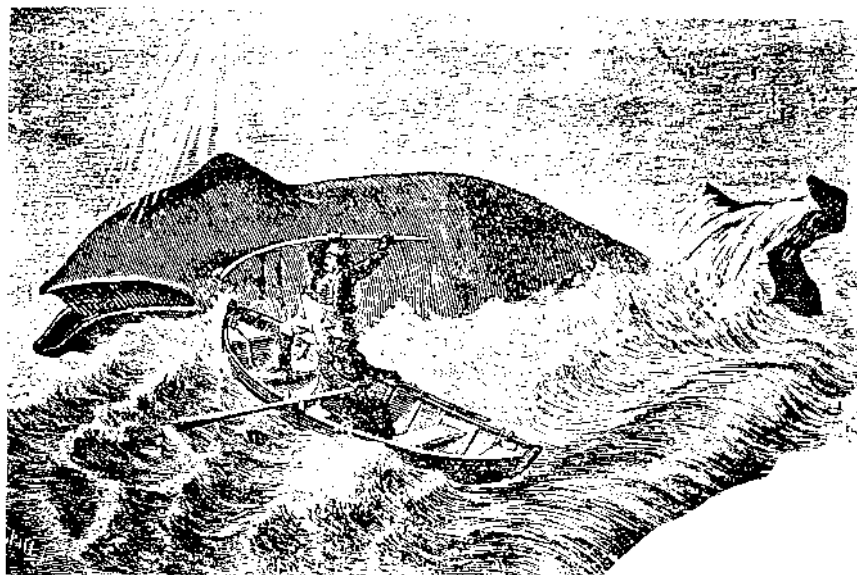
AHF 1978: Din badvik - djurens sommarpensionat.

Askim genom tiderna, sid 275: Djurarter kommer och försvinner i naturen inpå storstaden.

SANDSJÖBACKARESERVATET

Sandsjöbacka fritidsområde är från norr till söder 15 km långt och täcker en yta av ca 45 km². Det ligger till hälften i Västergötland och till hälften i Halland och sträcker sig genom sex kommuner varav ca en fjärdedel hör till Askim. Den heldragna gränslinjen är den f.n. "officiella" och återfinns på den topografiska kartan av år 1970. Den dubbelstreckade linjen, som i stort följer den heldragna, utgör förslag till reviderad gränslinje. Det sträckade området längst i norr är militärt skjutfält tv.

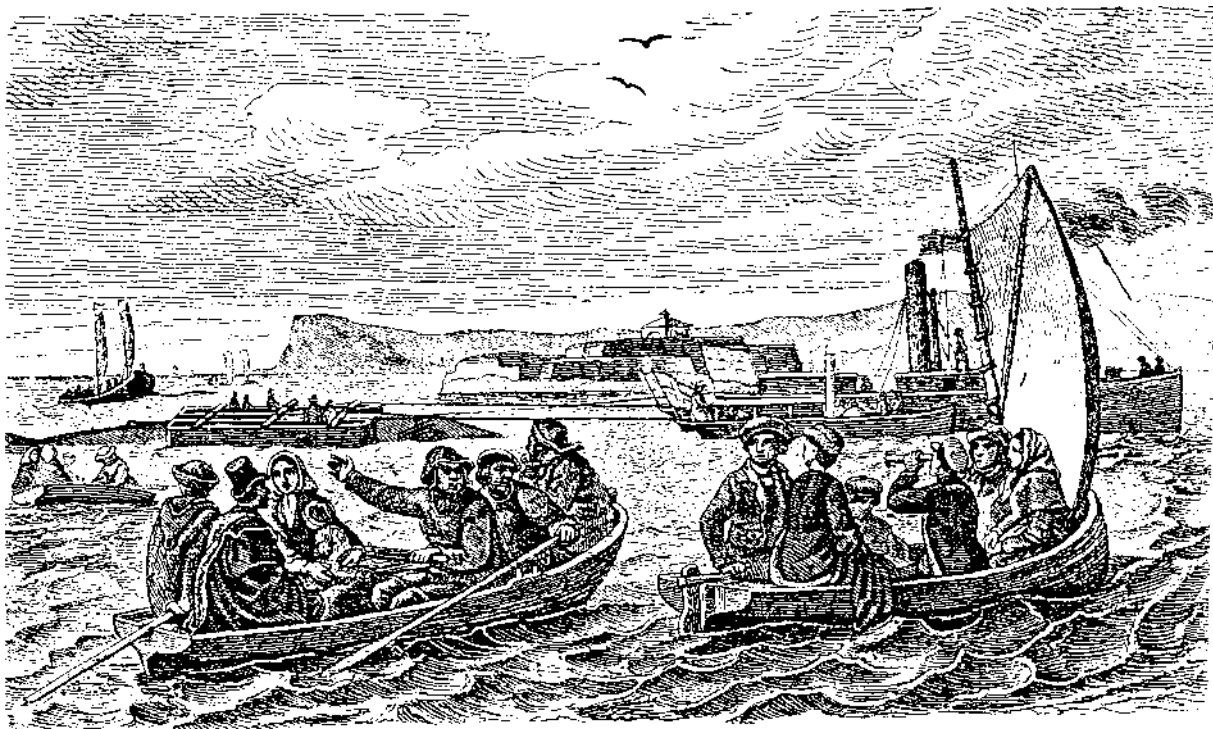
När malmska valen fångades vid Askim 1865 gick det till som på detta samtida träsnitt.

Malmska Valen

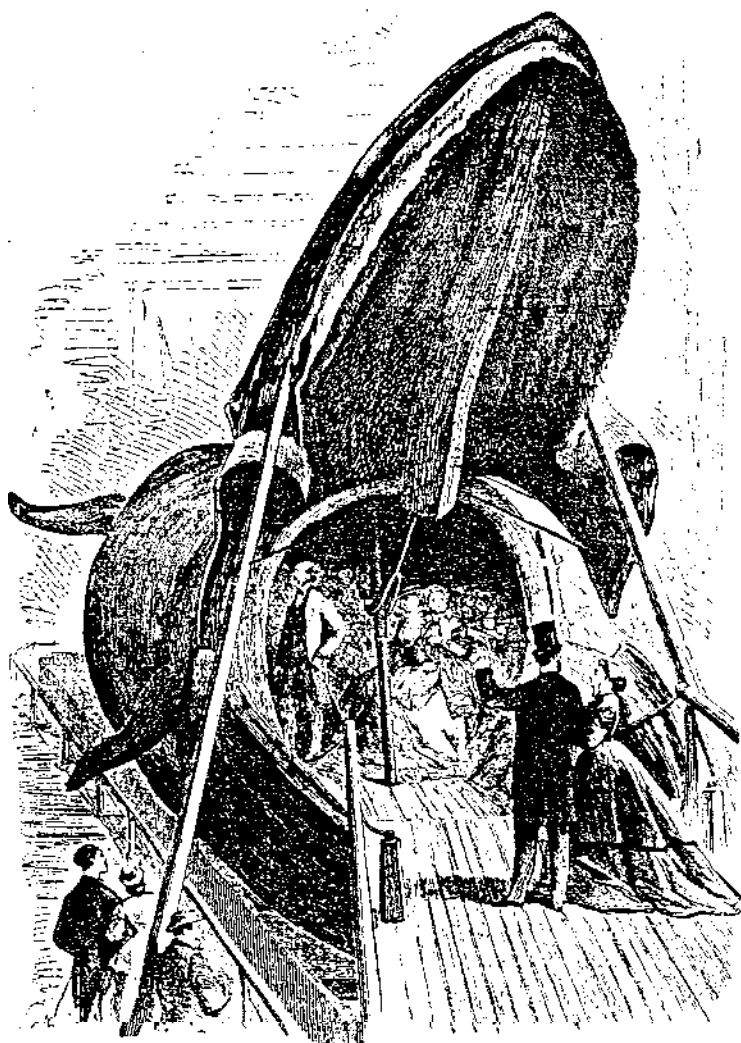
Valen i Naturhistoriska museet är en inte fullt halv vuxen unge av blåval.

Söndagen den 29 oktober 1865 upptäckte ett par frölundafiskare den i Askimsviken. Den hade kommit in på grunt vatten och kunde inte ta sig ut. Fiskarna rodde ut med en båt och stack valen med en kniv och lieblad. Efter ett dygn dog den av blodförlust. Ryktet om den märkliga händelsen hade snabbt spritt sig, och massor av folk strömmade till för att se på det underliga djuret. Brukspatron James Dickson skänkte 1.500 riksdaler för att valen skulle kunna bärgas och konserveras. Under tre dagar försökte nu ångslupar dra loss valen, men inte förrän på lördagen den 4 november kunde den, upphängd mellan två pråmar, bogseras in till Lindholmens varv i Göteborg. Mängder av båtar med nyfikna följde transporten. Valen drogs upp på en slip på varvet, och en vecka efter strandningen började några "kraftiga slaktardrängar" hjälpa till att stycka den. Huden togs av i långa remsor, 3.400 kg späck togs bort. Nu byggdes en stomme av trä och på den spändes den preparerade valhuden.

Malmska valen brukar presenteras för besökande som det enda däggdjuret i världen med rörlig överkäke. Man ordnade nämligen så att överkäken kunde hissas upp, för att besökare skulle kunna se valens barder och även stiga in i dess inre.

*Malmska valens bogsering till Göteborg var ett skådespel som lockade många åskådare.
Efter teckning av Gustaf Brusewitz.*

Inte nog med det, "väggarna" var där tapetserade i blått med guldstjärnor, och det fanns bänkar och bord.

Ty under den första tiden när valen fördes omkring och visades, serverades kaffe m.m. där inne. På Stockholmsutställningen 1866 besågs valen av mer än 36.000 personer.

Nå, men namnet, Malmska valen? Jo, A W Malm var intendent för Göteborgs Museums Zoologiska avdelning och den drivande kraften då det gällde att ta hand om detta enastående fynd.

Läs mera:

AHF 1965: Malmska valen

Ett hundraårsminne.

Att leka profeten Jona i valfiskens buk var ett nöje som erbjöds göteborgarna när malmska valen hade blivit uppställd på det naturhistoriska museet.

ASKIMS HEMBYGDSMUSEUM KVARNEN och VAGNSLIDRET

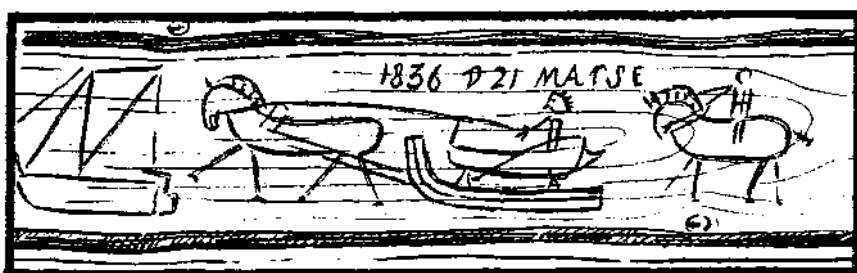
Teckning av Olle Goës

ASKIMS HEMBYGDSFÖRENING

AHF bildades 1955 och fick många medlemmar redan från starten. Intresset har hållit i sig, föreningen är nu till medlemsantalet en av de största hembygdsföreningarna i hela Västergötland. 1956 kom den första årsskriften ut, och ett nytt nummer har kommit varje år sedan dess. Redan första året köptes en tomt för ett hembygdsmuseum. En f.d. kvarnbyggnad från Bassås dal skänktes av bröderna Sandberg och flyttades till tomten. Denna byggnad blev föreningens första museum, invigd 1959. Tomtområdet har sedan ökats ut, och därmed har fler byggnader kommit under föreningens vård:

vagnmakarverkstaden (sid 71), en mindre vagnbod nära denna byggnad samt den gamla smedjan.

En bod för vagnar och stora redskap uppfördes intill kvarnen, och en tillbyggnad till denna vagnbod planeras nu.

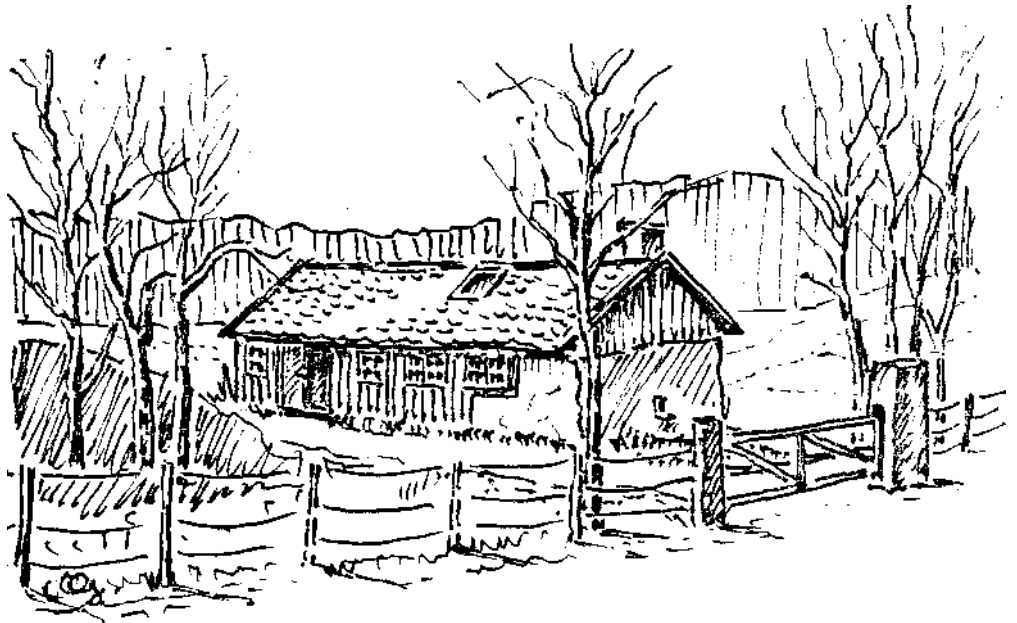

Några av ristningarna på stockväggarna i kvarnbyggnaden.
Teckning av Olle Goës.

Kvarnbyggnaden inrymmer bl.a. en samling mindre bruksföremål. Vi kommer in i markplanet genom en dörr med ett vackert, handsmitt lås, går uppför en trappa till ett rum med föremål från olika verksamhetsområden. Efter ytterligare ett par trappsteg är vi i den ursprungliga kvarnbyggnaden.

Den är byggd av grova timmerstockar, och lägg märke till de ristningar som gjorts i dem av dem som för länge sen väntade på att mällden skulle bli färdig.

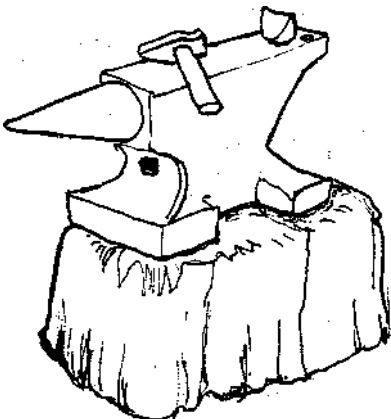
Kvarnstenarna och maskineriet låg under golvet, alltså där vi kom in. (Jfr med teckningen av vattenkvarnen sid 67). Något fönster fanns inte från början, endast en liten ljuslugg i en av stockarna.

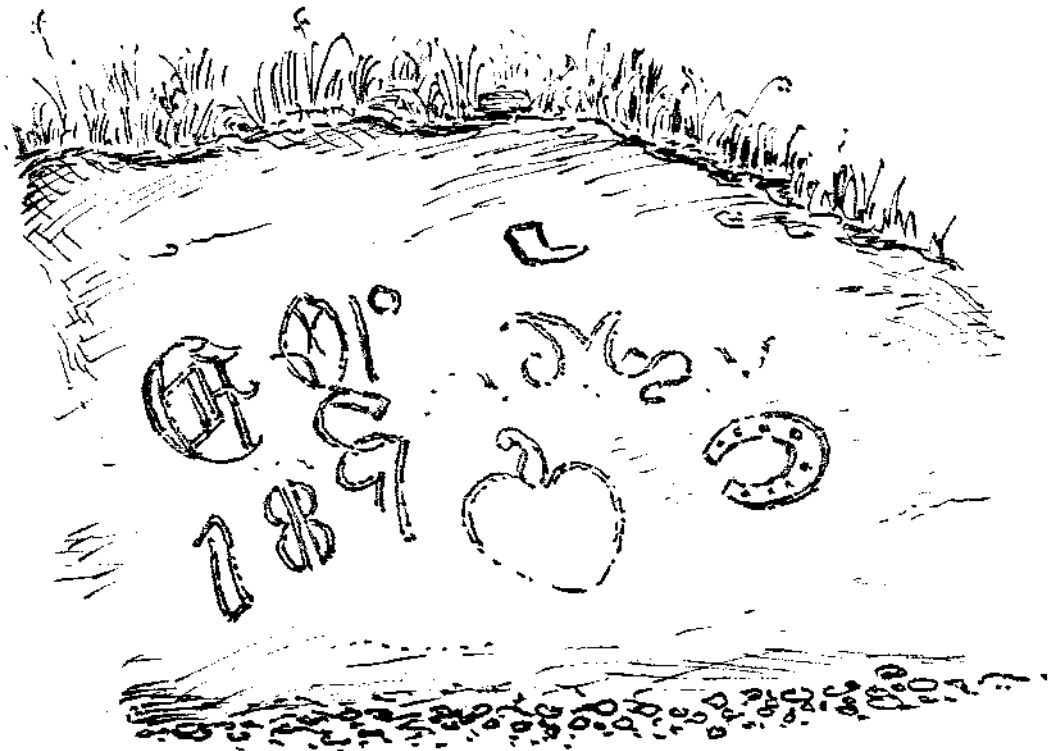

Smedjan. Teckning av Olle Goës

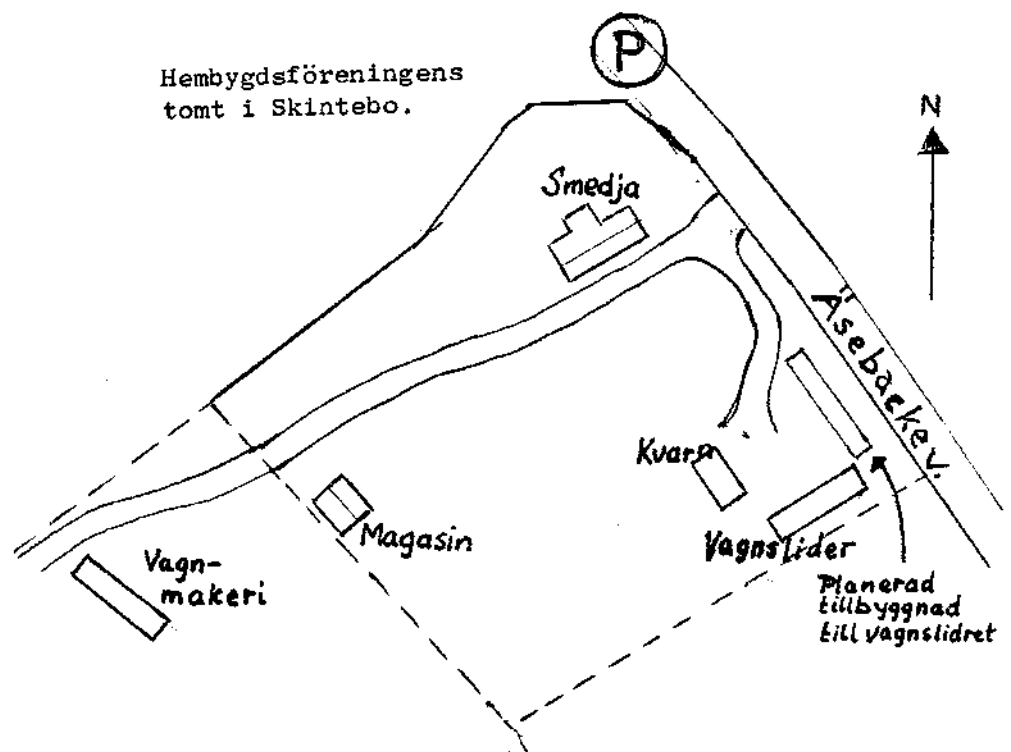
I vagnmakarboden och smedjan finns de flesta verktyg och redskap kvar och miljön är i stort sett oförändrad. Föreningen har rustat upp byggnaderna, som annars troligen hade rivits. Lägg märke till ristningarna i stenhällen i vägkanten utanför smedjans södra hörn.

Den stora grindstenen vid ingången till området har ursprungligen stått vid länsgränsen där Särövägen vid Snipen gick in i Hallands län.

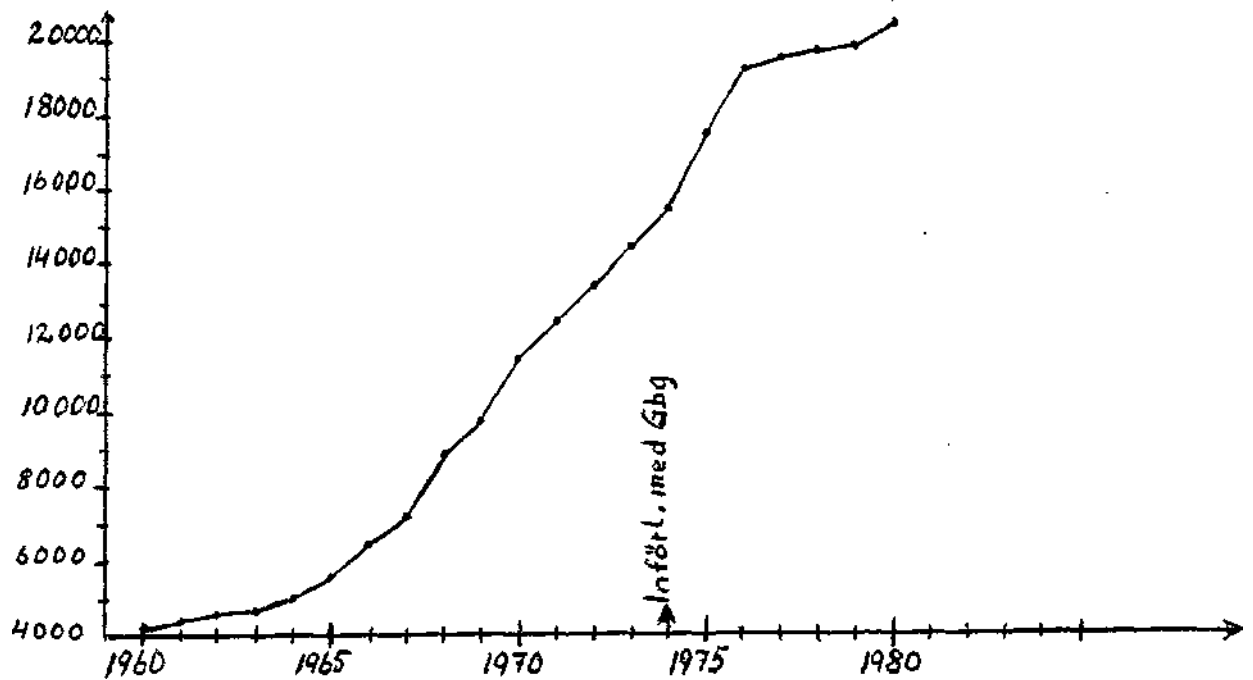
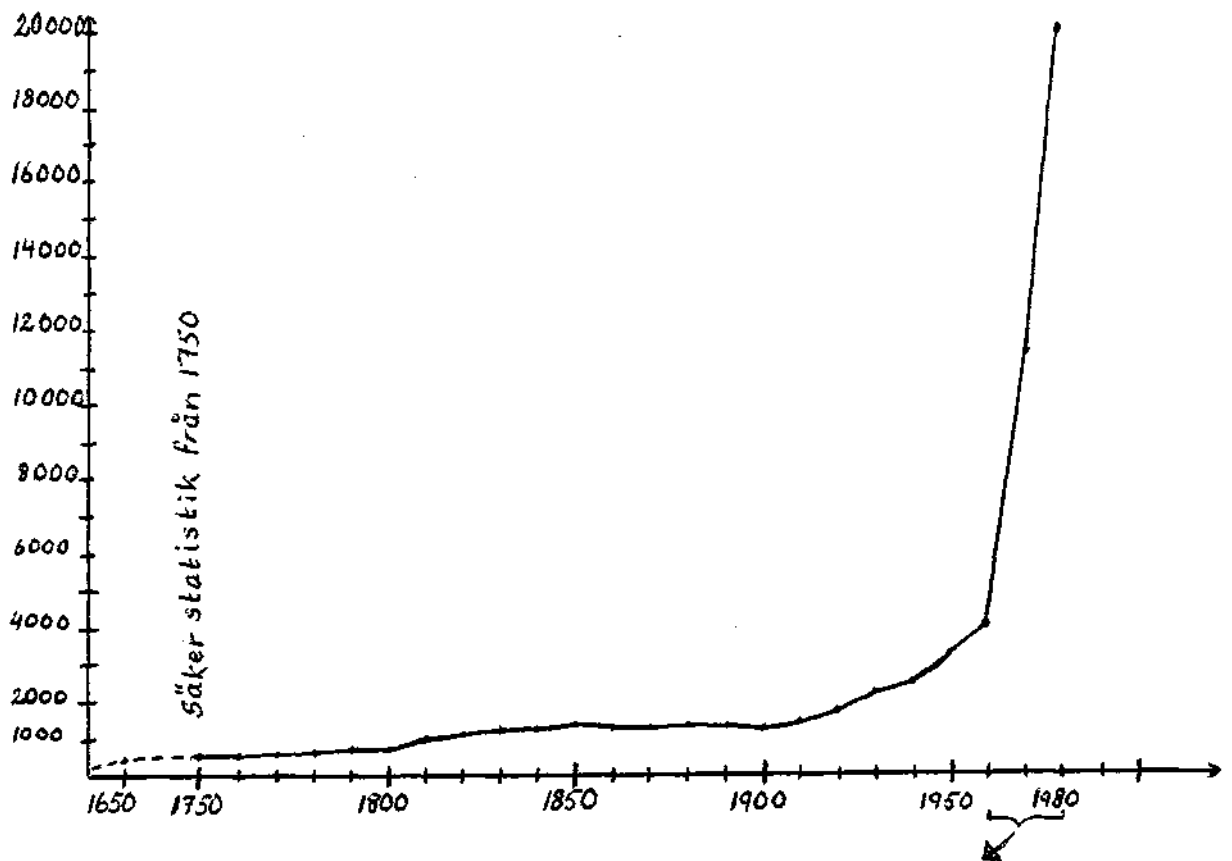

Ristningarna i stenhällen utanför smedjans S hörn.
Teckning av Olle Goës.

Stöd Askims Hembygdsförening. Årsavgift f n 15 kr.
Postgirokonto 42 23 71 - 5, Billdal.

FOLKMÄNGDEN I ASKIM från och med 1750

BILDEN AV MÄNNISKAN I NATUREN

(Ur FYNDmeddelanden 1976:16)

Fångstsamhällets människa lever i naturen och av naturen. Hon tar ut vad hon behöver för att överleva liksom vilket annat rovdjur som helst. Men hon gör inga ingrepp i naturen, förändrar den inte, stör inte dess balans. Hon är ett avancerat rovdjur, hon använder eld och hon nyttjar redskap för sin fångst. Detta ändrar inte förhållandet.

Det förhistoriska bondesamhällets människa började att omvandla naturen. Inte mycket, men varje bruten åker förändrade ett växt- och djursamhälles sammansättning. Och det förändrade naturens former. I början var det säkert mycket obetydligt. De röjningar den senneolitiska bonden åstadkom var knappast en förändring av former, bara en störning i vegetationen. Men naturen rättade snart till ingreppet och glömde att människan någonsin var där.

Den yngre bronsålderns bonde gick hårdare åt naturen. Han lade upp sten till odlingsrösen, plöjde sina åkrar och slängde upp avfallet på kanterna så att han till sist hade åstadkommit en svagt skålad yta. Han brände av skogen över större områden, hans djur betade och hindrade all återväxt. Han röjde plats för sitt stora hus och trampade upp stigar till vattenhål och båtplats.

Naturen sviktade och gav honom inte längre vad han behövde. Han fick ge upp och flytta till andra områden. Och naturen slickade sina sår, repade sig och glömde snart vad som hänt.

Järnåldersbondens bygd tätnade efter hand, allt fler gårdar anlades och gårdarna blev kvar på samma plats generation efter generation. Hus byggdes, ruttnade ner och byggdes upp igen på samma plats. Åkrar plöjdes år efter år. Nu hade bonden lärt sig att gödsla så åkern blev inte alldeles utsugen. Men marken formades efter människans vilja till terrasser och ryggar. Sten bröts och gärdesgårdar lades upp. Ridhästar, klövje hästar och kärror mejslade ut vägar från gård till gård. Skogen fick dra sig tillbaka till utmarkerna, virkestäkt och betesdjur skapade ett öppet landskap runt gårdarna. Men naturen var givmild, så länge den fick gödsel på åkern och ingreppen inte var större fann den sig i behandlingen och skänkte människan vad hon behövde. Fram till den förhistoriska tidens slut levde människa och natur i ett någorlunda gott förhållande.

Värre skulle det bli under medeltiden. Människan fick för sig att bygga städer. Och stora båtar. Och befästningsverk. Och människan tog allt materialet från naturen och brydde sig inte om att låta naturen få återhämta sig. Och människan tog och tog och när 1700-talet kom så hade naturen ingen skog kvar att ge. Området var kallt, stora ljunmarker var det enda som fanns. Människorna hade blivit många, alla ville odla sin åker, gödseln räckte inte till, naturen orkade inte ge mer. Naturen hungrade, människan hungrade.

Då kom tekniken. Den lärde människan att bruka nya jordar, att konstgöda och att täckdika. Människan skapade nya former i landskapet, men naturen började repa sig även om den fått många ärr efter den svåra kampen. Men tekniken var både på gott och ont. Med dess hjälp kunde människan behärska naturen så som den tidigare behärskat henne.

Nu förvandlades naturen för första gången på allvar. Berg sprängdes bort, dalar fylldes ut, åkerjord schaktades undan och blev till rosenrabatter i villaträdgårdar, satellitstäder växte ut, vattendrag kulverterades, havsbottnar muddrades. Helt nya former skapades. Människan är herre över naturen.

ELLER ÄR HON KANSKE INTE DET?

